İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

Siyasetnamelerde İlke, Değer ve Yönetsel Yapılanma

Yüksek Lisans Tezi

Seda Eke

Haziran 2023

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

Siyasetnamelerde İlke, Değer ve Yönetsel Yapılanma

Yüksek Lisans Tezi

Seda Eke

Prof. Dr. Hamza Ateş

Haziran 2023

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Seda Eke tarafından hazırlanan "Siyasetnamelerde İlke, Değer ve Yönetsel Yapılanma" başlıklı bu Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ **İMZA**

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Hamza Ateş

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Doç. Dr. Sezai Öztop

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Burak Hamza Eryiğit

Marmara Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 22/ Haziran/ 2023

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin APA yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun metin içi kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza
Prof. Dr. Hamza Ateş

Etik İlkelere Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza
Seda Eke

ÖNSÖZ

"Siyasetnamelerde İlke, Değer ve Yönetsel Yapılanma" başlıklı bu çalışma Türk ve İslam unsurlarının yönetsel alana miras bıraktığı yönetim kültürünü siyasetname geleneği vasıtasıyla vurgulamayı amaçlamaktadır. Bu sebeple çalışmanın konusunu, Türk kültürünün ve İslamiyet inancının şekillendirdiği siyasetnamelerde yer alan yönetsel ilke, değer ve yapılara ilişkin ifadelerin saptanması, değerlendirilmesi ve kategori edilmesi oluşturmaktadır. Çalışmada, kronolojik sıra takip edilerek sırasıyla Ahdü Mervan, Kitabü'l Nasihatü'l Müluk, El Ahkamü's Sultaniye, Kutadgu Bilig ve Nasâyihü'l Vüzera isimli eserler esas alınmıştır.

Siyasetnamelerin disiplinler üstü bir çalışma gerektirmesi, anakronizme düşme ihtimalinin saptanan verilerin işlevselliğine zarar verme tehdidi oluşturması, çok sayıda siyasetname eserinin henüz Türkçeye çevirilerinin yapılmamış olması ve birçok siyasetname üzerinde değerlendirme çalışmasının bulunmaması tez yazma sürecini kısıtlayan etkenler arasında yer almaktadır.

Ancak, tez yazım sürecinin tüm zorluk ve kısıtlamalarına rağmen siyasetnamelerin devlet anlayışı ve devletin yapısı, iktidarın kaynağı ve sınırlılıkları, personel idaresi, etik ve ahlaki değerler, yargı ve hukuku, ekonomi ve denetim gibi kavramları ilke, yöntem ve yapılar aracılığıyla yönetsel süreçlere dahil ettiği görülmüştür. Bu sebeple doğu kültür ve medeniyetinin yönetimin tarihsel kodlarına kattığı zenginliği görebilmek açısından siyasetnamelerin önemli birer referans olduğu iddia edilebilir. Siyasetnamelerin, doğu kültür ve medeniyetinin bir temsilcisi olarak Batı merkezli gelişim gösteren yönetim bilimleri literatürü için yönetimin tarihsel köklerine erişme ve günümüz yönetsel süreçlerinde yaşanan ve yaşanacak problemleri saptama noktasında yararlanılabilir kaynaklar olduğu söylenebilir.

Bu süreçte yaptığı çalışmalarla, öğrencilerine duyduğu sınırsız sevgi ve muhabbetle her zaman gönüllerimizi fetheden çok değerli ve kıymetli tez danışmanım Prof. Dr. Hamza Ateş'e, tez jürisinde ve sonraki süreçlerde yardım ve desteklerini esirgemedikleri için kıymetli Doç. Dr. Burak Hamza Eryiğit ve Doç. Dr. Sezai Öztop'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Gözlerini açtıkları günden bugüne ders çalışması gereken annelerine gereğinden fazla tahammül eden ikiz kızlarım Dila ve Hüma başta olmak üzere sevgiyle sarmalanmış bir

yuvaya sahip olmamı sağlayan, her koşulda madden ve manen destekleyen, attığım her adımda güvende hissettiren ve her şeyden önce merhamet, adalet ve dürüstlüğü önceleyen bir yaşam tarzını benimseten sevgili ailemin her bir ferdine teşekkür ediyorum.

Çalışmam yönetimin tüm evrelerinde adaleti, iyiliği, merhameti ve dürüstlüğü önceleyen tüm yöneticilere, yönetici adaylarına ve bu alanda çalışan araştırmacılara armağanımdır.

ÖZET

SİYASETNAMELERDE İLKE, DEĞER VE YÖNETSEL YAPILANMA

Eke, Seda

Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Hamza Ateş

Mayıs 2023

Toplumların inanç, kültür, ahlak, tecrübe ve yaşam koşullarından etkilenen "devlet kavramı" geçmişten bugüne çok farklı şekillerde tanımlanmıştır. Devlet kavramını şekillendiren bu etmenler, toplulukların sevk ve idaresinin nasıl gerçekleştirileceğini de şekillendiren başlıca unsurlardır.

Kimi araştırmacılara göre, devlet yönetme sanatının tarihsel kodlarına erişme çabasında, standartlarının değiştirilmesinde ve yeniden yapılandırılmasında Anglo-Amerikan ve Batı kaynaklarının öncelenmesi, Doğu toplumlarının bu alanda sahip olduğu derinliğin geri planda bırakılmasına yol açmaktadır. Bu doğrultuda, araştırmamıza yön veren temel soruyu şu şekilde ifade edebiliriz; "Doğu toplumlarının siyaset düşüncesi ve yönetim anlayışlarına doğrudan erişebilme imkanı sağlayan siyasetnamelere lafzı ve ruhunu veren temel ilke, değer ve yönetsel prensipler günümüz çağdaş devletinin kamu yönetimi ve kamu hizmetlerine yön verecek niteliğe sahip midir?"

Bu noktada, siyasetnamelerin temel kimliğini oluşturan unsurlardan İslamiyet inancı ve Türk kültürünü ön plana çıkarabiliriz. İlk İslam toplumlarının erken sayılabilecek bir dönemde devletleşme sürecine girmeleri ve genişleyen topraklarının daha iyi idare edilebilmesi için komşu medeniyetlerle etkileşime açık bir tutum sergilemeleri zengin bir yönetim mirası oluşturmalarını sağlamıştır. Siyasetname geleneğinin günümüze dek varlığını sürdürmesinde etkili olan diğer bir unsur ise Türk kültürü ve medeniyetidir. Geçiş noktasındaki Anadolu topraklarının zengin yönetsel mirası ve İslamiyet inancının kaidelerini sentezleyerek kendine has "kut ve töre" gibi yönetsel ilkelerle sentezleyen Türkler, devamında da Osmanlılar kurdukları devletlerle yüzyıllar boyu geniş toprakları yönetme gücüne sahip olmuştur.

Bu çalışmayla yönetime dair ilke, yöntem ve yapıların Türk dünyası ve İslamiyet inancı ekseninde gelişen siyasetnameler aracılığıyla saptanması ve değerlendirilmesi

amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, kronolojik bir sıra takip edilerek Abdülhamid el-Kâtib, Mâverdi, Yusuf Has Hâcib ve Defterdar Sarı Mehmet Paşa tarafından kaleme alınan siyasetnamelerden detaylı bir şekilde yararlanılmıştır. Çalışmada literatür taraması ve betimsel söylem analizi yöntemleri kullanılmıştır.

Saptanan veriler "devlet ve devlet başkanlığı", "personel sistemi", "denetim", "yargı ve hukuk", "etik ve ahlaki değerler", "ekonomi" gibi başlıklar altında incelenmiştir. Yapılan bu çalışmayla siyasetnameler aracılığıyla ulaşılan ilke, yöntem ve yönetsel yapıların günümüz çağdaş yönetimleri için pratiğe dayalı kullanılabilir alanlar açması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Siyasetname, Kamu Yönetimi, Abdülhamid El Katib, Maverdi, Yusuf Has Hacib, Defterdar Sarı Mehmet Paşa

ABSTRACT

PRİNCİPLES OF MANAGEMENT İN MİRRORS FOR PRİNCES: A STUDY ON ABDULHANİD EL KATİB, MAVERDİ, YUSUF HAS HACİB AND TREASURER SARI MEHMET PASHA

Eke, Seda

Master Thesis, Public Administration Major Science

Supervisor: Prof. Dr. Hamza Ateş

2023, May

The concept of the state, which is influenced by the beliefs, culture, morals, experience and living conditions of societies, has been defined in many different ways from past to present. These factors that shape the concept of the state are also the main factors that shape how the management and administration of the communities will be carried out.

According to some researchers, prioritization of Anglo American and Western resources in the construction of administration science causes the experience of Eastern societies in this field to be left behind. In this direction, we can ask the basic question that shapes our research as follows; “Do the basic principles, values and administrative principles that create the basic structure of the mirrors for the princes (siyasetname), which provide direct access to the political thought and management understanding of the eastern societies, have the quality to guide the public administration and public services of today's modern state?”

At this point, we can debate the belief in Islam and Turkish culture, which are among the elements that make up the basic identity of mirros fort he princes. The fact that the first Muslims discussed the state in a legal dimension with neighboring civilization due to their efforts to better manage their expanding lands, enabled them to create a rich administrative heritage. Another factor that has been effective in the survival of the tradition of mirror for princes is Turkish culture and civilization. The Turks, who combined the rich administrative heritage of the Anatolian lands at the transition point of Asia-Europe and principles of the Islamic belief with the management tradition shaped by the principles of

“kut” and “töre” (means law and custom) have had the power to rule large lands for centuries with the states they established.

With this study, it is aimed to determine and evaluate the principles, methods and structures related to the administration through the “siyasetname” developed in the axis of the Turkish world and Islamic belief. For this purpose, books written by Abdülhamid el-Kâtib, Mâverdi, Yusuf Has Hâcib and Defterdar Sarı Mehmet Pasha were used in detail, following a chronological order. Literature review and descriptive discourse analysis methods were used in the study.

The determined data were analyzed under the headings of "state and presidency", "personnel system", "audit", "judiciary and law", "ethical and moral values", "economy". With this study, it is expected that the principles, methods and administrative structures reached through the policy books will open up practical areas for today's contemporary administration.

Key Words: Mirrors for Princes, Public Administration, Abdülhamid El Katib, Maverdi, Yusuf Has Hacib, Defterdar Sarı Mehmet Paş

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **i**
ÖZET ..... **iii**
ABSTRACT ..... **v**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **xi**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **xii**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
SİYASETNAMELERİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1.Siyasetname Kavramı ve İlk Örnekleri……10
1.2.Siyasetnamelerin Amaç ve Konuları …….... 12
1.3.Siyasetnameleri Amaç ve İçerik Bakımından Şekillendiren Faktörler…… 14
1.3.1. Muhatapları Bakımından Siyasetnameler 15
1.3.1.1. Hükümdarlar için yazılan siyasetnameler 15
1.3.1.2. Vezirler ve diğer devlet adamları için yazılan siyasetnameler 16
1.3.2. Müellifleri Bakımından Siyasetnameler..... 16
1.3.3. Yazıldığı Dönem ve Koşullar Bakımından Siyasetnameler..... 17
1.4. Siyasetnamelerin Sınıflandırılması ……..… 18
1.4.1. Felsefi Bakış Açısıyla Yazılan Siyasetnameler 18
1.4.2. Nazari Bakış Açısıyla Yazılan Siyasetnameler..... 19
1.4.3. Pendname ve Öğüt Geleneğinin Devamı Niteliğinde Olan Siyasetnameler 19
1.4.4. Islahatname Türünde Yazılan Siyasetnameler..... 20
1.5. Siyasetnamelerin Temel Kaynakları……. 21
1.5.1. Siyasetname Geleneğinde İslamiyet ve Arap Kültürünün Etkisi 22
1.5.1.1. İslamiyet'in temel kaynaklarının siyasetname geleneğine etkisi 22

1.5.1.2. İslam dünyasının ilk siyasi metni "Medine Vesikası" ve siyasetname geleneğine etkisi..... 23
1.5.1.3. Dört Halife dönemi uygulamalarının siyasetname geleneğine etkisi..... 24
1.5.1.4. Emirname'nin siyasetname geleneğine etkisi..... 25
1.5.2. Siyasetname Geleneğinde Fars Kültürünün Etkisi..... 25
1.5.3. Siyasetname Geleneğinde Batı Etkisi..... 27
1.5.4. Siyasetname Geleneğinde Hint Kültürünün Etkisi..... 28
1.5.5. Siyasetname Geleneğinde Çin Kültürünün Etkisi..... 29

İKİNCİ BÖLÜM

SİYASETNAMELERDE DEVLET YÖNETİMİ

2.1. Ahdü Mervan'da Devlet Yönetimi……..……..**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**
2.1.1. Siyasi ve Toplumsal Konjonktür..... 32
2.1.2. Devlet..... 34
2.1.3. Hükümdar..... 35
2.1.4. Ordu..... 37
2.1.5. Kâtip (Özel Kalem)..... 38
2.1.6. Yargı Görevine Atanan Bürokrat ve Kazaskerler..... 38
2.1.7. Hazinedar..... 39
2.2. Nasihatü'l Mülûk ve El-Ahkâmü's Sultaniye'de Devlet Yönetimi .....…….. 39
2.2.1. Siyasi Konjonktür..... 40
2.2.2. Melik Kavramı ve Meliklik..... 42
2.2.2.1. Melikin sahip olması gereken özellik ve yetenekler..... 44
2.2.2.2. Melikin sorumlulukları ve yönetim süreçlerinde uyması gereken kaideler..... 45
2.2.2.3. Melikin tayini ve azledilmesine dair..... 46
2.2.3. Üst Düzey Bürokratlar..... 48
2.2.3.1. Vezaret makamı..... 49

2.2.3.2. Valilik…… 51
2.2.3.3. Divan kâtipleri (sekreterler) 53
2.2.3.4. Belediye işleri ve muhtesib (belediye görevlisi) 53
2.2.3.5. Kâdı 54
2.2.4. Divanların Tesisi ve Hükümleri 57
2.2.5. Devlet Gelirleri..... 58
2.3. Kutadgu Bilig'te Devlet Yönetimi …….. 58
2.3.1. Beylik 60
2.3.1.1. Beyin meşruiyeti 60
2.3.1.2. Beyliğe lâyık özellikler 61
2.3.1.3. Beyliğin şartları 62
2.3.1.4. Beyin sahip olması gereken vasıflar..... 63
2.3.1.5. Beyin sorumlulukları..... 67
2.3.2. Yöneten-Yönetilen İlişkisi 70
2.3.3. Hükümdarın Yardımcıları..... 70
2.3.3.1. Vezir 71
2.3.3.2. Hâcib 71
2.3.3.3. Ordu ve ordu komutanlığı 72
2.3.3.4. Hazinedar 73
2.3.3.5. Danışmanlar ……..……..…….. 73
2.4. Nasâyihü'l Vüzerâ'da Devlet Yönetimi ……..……. 74
2.4.1. Devlet ve Devletin Gerekliliği 76
2.4.2. Hükümdar ve Görevleri..... 76
2.4.3. Sadrazamlık..... 77
2.4.4. Ordu ve Ordunun Düzeni 79
2.4.5. Makam Sahiplerinin Halleri 81
2.4.6. Hazine Defterdarı 83
2.4.7. Hazine..... 84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNCELENEN ESERLERİN YÖNETİM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1.Siyasetnamelerde Devlet ve Devlet Başkanlığı ……...
Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

3.2. Siyasetnamelerde Yer Alan Etik ve Ahlaki Değerlerin Yönetsel Açıdan Değerlendirilmesi ……..…… 95

3.2.1. Siyasetnamelerde Etik Lider 99
3.2.2. Siyasetnamelerde Etik Dışı Faaliyetler; Rüşvet, Yolsuzluk ve Kayırmacılık . 101
3.2.3. Menfaat Çatışması..... 103

3.3.Siyasetnamelerde Memurların Yönetimi (Personel Yönetimi**)** 105
3.3.1. Siyasetnamelerde Değer Odaklı Çalışan Politikaları 106
3.3.2. Çalışan Performanslarının Değerlendirilmesi 108
3.3.3. Çalışanların Ücretlendirilmesi..... 110
3.3.4. Çalışan Disiplininin Yönetilmesi 110

3.4. Siyasetnamelerde İdarenin Denetimi……...112
3.4.1. Risk Yönetimi..... 118
3.4.2. Hesap Verebilirlik, Şeffaflık ve Gizlilik..... 119
3.4.3. Halktan Haberdar Olmak ve Yönetime Katılım..... 121
3.4.4. Denetim ve Şikayet Mekanizmaları ..... …122

3.5. Siyasetnamelerde Yargı ve Hukuk ……..…….. 125

3.5.1. Siyasetnamelerde Hukuk, Adalet ve Yargı 127

3.6. Siyasetnamelerde Hazine (Ekonomi) ve Hazinenin İdaresi ……...…129

3.6.1. Hazinenin Yönetimi 129

SONUÇ 133

ÖNERİLER …….. 145
KAYNAKÇA 147
ÖZGEÇMİŞ 155

TABLOLAR LİSTESİ

TABLO 1. SİYASETNAMELERDE KONU BAŞLIKLARINI ŞEKİLLENDİREN ALT KONULAR..... 14
TABLO 2. İNCELENEN ESERLERDE DEVLET, İKTİDAR, TEŞKİLAT BİRİMLERİ VE TEŞKİLAT BİRİMLERİNİN ÖZELLİKLERİ..... 93
TABLO 3. İNCELENEN ESERLERDE YÖNETİMDE ETİK ANLAYIŞ 104
TABLO 4. İNCELENEN ESERLERDE YÖNETSEL SÜREÇLER AÇISINDAN PERSONEL SİSTEMİNİN UNSURLARI 112
TABLO 5. İNCELEN ESERLERDE İDARENİN DENETİMİ ……..……..125
TABLO 6. İNCELENEN ESERLERDE EKONOMİNİN YÖNETİME ETKİSİ…….131
TABLO7.SİYASETNAMELER ARACILIĞIYLA ELDE EDİLEN YÖNETİM ANLAYIŞININ KAVRAMSALLAŞTIRILMASI..... 137
TABLO8. SİYASETNAMELERDE YÖNETSEL İLKE, YÖNTEM VE YAPILAR**HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.**
TABLO 9.. İNCELENEN ESERLERDE DEVLET YÖNETİMİ VE KAMU İDARESİNE BAKIŞ AÇISI 141

ŞEKİLLER LİSTESİ

ŞEKİL 1. SİYASETNAMELERİN YÖN VERDİĞİ YÖNETİM ANLAYIŞININ, MODERNİZM VE POSTMODERNİZMİN ŞEKİLLENDİRDİĞİ YÖNETİM PARADİGMALARIYLA BENZER YANLARI 146

GİRİŞ

Devlet, insanlığın varoluşundan itibaren, hayatın zorlu koşullarından korunmak isteyen bireylerin birlikte yaşamalarının bir sonucu olarak gelişim gösteren; ortaya çıktığı toplumun inanç ve ahlak anlayışı, tecrübeleri ve zamanın getirmiş olduğu doğal koşulların etkisiyle şekillenen değişken bir kavram olmuştur. Örneğin *Platon'*a göre birlikte yaşamanın bir sonucu olan devlet; *Jean Bodin* için ailelerin ve onların mallarının egemen bir güç tarafından yönetilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. *Hobbes*'a göre barış, güvenlik, adalet gibi ilkelerin toplumda egemen olması amacıyla yasa çıkarıcı olarak tanımlanan devlet; *Locke* için toplum sözleşmesinin bir sonucudur. Doğu'da ise Orta Çağ İslam düşünce dünyasının en önemli isimlerinden *İbn Haldun* tarafından devlet, toplu yaşamanın bir sonucu olarak bireylerin haklarını birbirinden koruyan caydırıcı bir güç olarak tanımlanmaktadır.

Devlet kavramı gibi koşullara göre değişken şekillerde yorumlandığı gözlenen iktidar, iktidara ait güç ve otoritenin ne olduğu ya da ne olmadığı; nasıl kullanılması gerektiği; meşruiyetinin kaynağı; sınırlılıkları; iktidara itaatin gerekliliği gibi konular günümüzde dahi tartışılmaya devam etmektedir.

Bu tartışmaların çıktısı ise kamunun idaresine ilişkin süreçlerin nasıl, hangi değer ve ilkeler bütünü doğrultusunda yönetileceğini; yönetsel yapı ve mekanizmaların nasıl işleyeceği ve sınırlarının nasıl olacağını etkileyerek toplumların yönetim geleneklerini şekillendirmektedir. Dolayısıyla inanç, ahlak, tecrübe ve siyasi-toplumsal konjönktür gibi faktörlerin devletin kamu hizmetleri sunumunu ve idaresini biçimlendirdiği söylenebilir.

Başka bir ifadeyle, kamu amaçlarını gerçekleştirmek için mali ve sosyal kaynakların sistemli ve örgütsel bir şekilde kullanılması olarak tanımlayabileceğimiz kamu yönetiminin (Saklı, 2013, s. 285), tüm medeniyetlerin aynı tarihsel evrelerden geçmemesinin bir sonucu olarak; bulundukları coğrafyanın ortak inanç, kültür ve anlayışlarının etkisiyle günümüzdeki şeklini aldığı ifade edilebilir. Bu sebepledir ki, siyaset ve yönetime ilişkin problemlerin çözümünde toplumların ilk etapta geçmişten gelen bilgi birikimi ve tecrübelerden yararlanma eğilimi göstermeleri şaşırtıcı değildir.

Ancak, toplumların tarihsel bilgi ve tecrübelerinin sonraki nesillere aktarımı nasıl olacaktır? Sözlü ve yazılı edebiyat ürünlerinin de bu noktada devreye girerek nesiller arasında bir köprü kurduğu söylenebilir. Özellikle "nasıl iyi bir devlet başkanı olunacağını", "iktidarın yetki ve sınırlılıklarını", "yönetimin niteliğini ve sorumluluklarını" ve "yöneticilerin nasıl seçileceğini" tartışan ve bunu yaparken toplumların tarihi, sosyolojik, felsefi, edebi, kültürel, dini ve ahlaki yönlerini de ortaya çıkaran siyasetnameler bizden önce yaşamış toplulukların siyaset düşüncesi ve yönetim geleneklerini yansıtması sebebiyle büyük önem taşımaktadır.

Siyasetnamelere sıklıkla doğu kültürü içerisinde gelişim gösteren edebi eserler içerisinde rastlıyor olsak da "*mirrors for princes*" (hükümdar aynaları) ismiyle batı literatürü içinde siyaset ve yönetsel alanda olduğu gibi sosyoloji, tarih, felsefe, edebiyat ve din gibi çok sayıda disiplini ilgilendiren meselelere de yer vermesi sebebiyle büyük bir önem taşımaktadır.

VARSAYIMLAR

Türk düşünce dünyası üzerine araştırmalar yapan (Bıçak, 2005, s. 62) elde ettiği veriler doğrultusunda bu alanda yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğunun Batı şablonlu olması sebebiyle "tarihte çok büyük zaferlere sahip olunmasına rağmen elde edilen tecrübelere dair teorik bir çerçevenin oluşturulamadığını" vurgulamaktadır. Düşünce dünyasının yaşadığı bu problemi yönetsel alana taşıyarak tartışan (Drechsler, 2014, s. 125) gibi kimi aydınlarsa oryantalist bakış açısının bu problemi kamu yönetimi çalışmalarına da taşıdığını; "yönetimin tarihsel derinliğinin Anglo-Amerikan ve Batı kaynakları öncelenerek hazırlanması sebebiyle yönetim ve idarenin doğu toplumunun tarihsel kodları üzerinden yorumlanmasına engel olduğunu" savunmaktadır.

Yönetim biliminin gelişiminde Doğu'nun dışta bırakıldığına dair görüşler doğrultusunda Sasani ve Bizans gibi büyük imparatorluklara yurt olmuş, İslamiyet'in güzel ahlak anlayışı ile karşılaşmış, Türk kültür ve ananelerine ev sahipliği yapmış olan Anadolu coğrafyasının yönetsel alana dair zengin bilgi birikimi ve tecrübelerinin de gölgede kaldığı yorumu yapılabilir. Bu doğrultuda, çalışmamızın kaynağını oluşturan temel soruyu şu şekilde sorabiliriz; "Siyasetnamelere lafzı ve ruhunu veren temel ilke, değer ve yönetsel prensipler günümüz çağdaş devletinin kamu yönetimi ve kamu hizmetlerine yön verecek niteliğe sahip midir?"

Araştırmanın temelini oluşturan ana soruyu detaylandırabilmek amacıyla çalışma sırasında aşağıdaki sorulara da cevap verilmesi beklenmektedir;

- Siyasetnamelere lafzını ve ruhunu veren temel ilke ve değerler nelerdir?
- Siyasetnamelerde kamu yönetiminin yönetsel yapılanmasına ilişkin ne tür vurgulara değinilmiştir?
- Siyasetnameler kamu yönetimi ve kamu hizmetlerine ilişkin hangi ilke, değer, yöntem ve yapılara değinmektedir?
- Siyasetnamelerde çizilen yönetim anlayışı nasıl tasvir edilebilir?
- Siyasetnamelerin içeriği, reel politik gerçekliğe göre mi, yoksa olması gereken idealara göre mi şekillenmiştir?
- Siyasetnamelerde yönetime ilişkin tavsiyeler modern, post modern ve post modern ötesi devletin yönetim esasları ile uyumlu mudur? Bu tavsiyeler, günümüzde nasıl ve hangi amaçlarla çağdaş devletlerin yönetim anlayışlarına adapte edilebilir?

BULGULAR

İslamiyet'i kabul eden ilk toplumlara baktığımızda erken sayılabilecek bir dönemde Müslümanların Mekke'den Medine'ye göç ederek devletleşme, teşkilatlanma ve devleti hukuki boyutta ele alma gibi faaliyetler içerisine girmesi; İslamiyet'in temel kaynaklarının Hz.Muhammed'den sonra devlet yönetimini kimin devralacağına dair ifadeler barındırmaması, İslam devletinin başarılı fetihler sonucunda genişleyen topraklarını mevcut sistemle idare etmede yetersiz kalması gibi sebepler bu toplumların devlet, iktidar, güç ve otorite, toplumun sevk ve idaresi, kamusal hizmetlerin sağlanması gibi hususlar üzerinde çokça tecrübe biriktirmelerine yol açmıştır. İslam toplumunun ilk başkanı olan Hz. Muhammed'in peygamber olduğu yaş ile ülkemizde devlet başkanı seçilebilme yaşının (40) aynı olması; İslamiyet'in, yönetim anlayışını doğrudan şekillendirebilen karakteristiğine vurgu yapması açısından önem taşımaktadır.

Geçmişten günümüze çok sayıda medeniyete ev sahipliği yaparak kültürel ve yönetsel zenginliğe sahip olan, Asya- Avrupa arasındaki geçiş noktasında bulunması sebebiyle de

her daim güçlü yönetimlere ihtiyaç duyan Anadolu coğrafyası içerisinde yüzyıllarca varlık gösteren özellikle töre ve kut kavramlarını ön plana çıkaran Türk yönetim geleneği İslamiyet ile karşılaşarak yeni tanıştığı bu dinin öğretilerini kendi yönetim anlayışıyla harmanlayarak adalet, hukuk, liyakat ve güzel ahlak odaklı bir devlet, lider ve yönetim geleneği geliştirmiştir. Özellikle Türk yönetim geleneğinde yer alan "paternalizm" etkisi ülkemizde hala vatandaşların yönetim ve lider seçme davranışlarını etkileyen önemli bir faktör olarak yer almaktadır. Geçmişten gelerek günümüz yönetsel süreçlerini şekillendirmeye devam eden bu ve buna benzer alışkanlıklar göz önüne alındığında; Türk ve İslam unsurlarına ait yönetsel tecrübe ve değerlerin günümüz yönetimlerine etki ettiğini görebiliriz.

AMAÇ VE KONU

Bu çalışma aracılığıyla Anadolu medeniyetlerinin zenginliğine sahip, töre ve hukuk kavramlarının vurgulandığı Türk kültürü ile güzel ahlak, adalet gibi ilkeleri yönetimin vazgeçilmez unsurları haline getiren İslamiyet inancının harmanlanmasıyla oluşan yönetsel mirasın gölgede kalan dallarının gün yüzüne çıkarılarak, yeniden yeşermesi ve yeniden çiçek açması umut edilmektedir.

Bu sebeple çalışmada, siyaset düşüncesi ve yönetim literatürü açısından göz ardı edildiği düşünülen Doğu'nun, Türk ve İslam unsuru etkisiyle yönetimin tarihsel kodlarına kazandırdığı ilke, değer, yöntem ve yapılara ulaşabilmek hedeflenmektedir.

Bu doğrultuda, "Siyasetnamelerde İlke, Değer ve Yönetsel Yapılanma" başlıklı bu çalışmanın konusunu Türk Kültür ve İslam inancının şekillendirdiği siyasetnamelerde yer alan yönetsel ilke, değer ve yapılara ilişkin ifadelerin saptanması, değerlendirilmesi ve kategori edilmesi oluşturmaktadır.

YÖNTEM VE KISITLAYICI FAKTÖRLER

Bu çalışma, siyasetnamelerde yer alan yönetime dair ilke, değer, yöntem ve yapılara ilişkin ifadeleri saptamayı ve analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, siyasetnameler üzerinden yönetime dair okuma ve değerlendirme yapılacaktır.

Araştırmanın kavramsal çerçevesini, temel prensip ve başlıklarını oluşturmak amacıyla literatür taraması yönteminden yararlanılmıştır. Ayrıca, Türk ve İslam unsurlarının

yönetsel zenginliğini ortaya çıkarmak amacıyla seçilen siyasetnameler çalışmanın temel metinlerini oluşturmaktadır. Bu eserler, nitel araştırma yöntemlerinden betimsel söylem analizi aracılığıyla değerlendirilmiş, elde edilen veriler yönetsel süreçlere ilişkin başlıklar altında kategori edilmiştir.

Araştırma sürecinde kavramsal çerçeveyi oluşturma, veri toplama ve verilerin analiz edilmesi noktasında çeşitli güçlüklerle karşılaşılmıştır. İlk olarak, siyasetname türünde çok sayıda eserin bulunması, bu eserlerin sınıflandırılması ve kategorize edilmesini güçleştirmektedir. Ayrıca, siyasetname olarak kaleme alınan birçok eserin henüz Türkçe çevirilerinin bulunmaması ya da büyük bir çoğunluğu üzerinde henüz bir değerlendirme çalışmasının yapılmamış olması araştırma sürecinde kısıtlayıcı faktörler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu alanda çalışmayı zorlaştıran diğer bir faktör ise siyasetnamelerin ilahiyat, tarih, sosyoloji, felsefe, siyaset bilimi, yönetim ve ekonomi gibi çok sayıda farklı disiplini bir arada bulundurması sebebiyle disiplinler üstü bir çalışma gerektirmesinden kaynaklanmaktadır.

KAPSAM VE İÇERİK PLANI

Çalışmanın ilk bölümünde, siyasetnamelerin kavramsal çerçevesi oluşturulduktan sonra ne amaçla yazıldıkları, konularının ne olduğu, içerikleri üzerinde etkili olan faktörler ve bu eserlerin temel kaynaklarından bahsedilecektir. Ek olarak, siyasetnamelerin konuları bağlamında on iki siyasetname üzerinde yaptığımız içerik taramasından bahsedilerek, siyasetnamelerin yönetsel yönü vurgulanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise Türk kültür ve İslamiyet anlayışı içerisinde gelişen ve kronolojik sıranın takip edilerek seçildiği siyasetnameler üzerinde yönetsel süreçlere dair sunulan ifadeler taranmıştır. Bunu yaparken anakronizme düşmemek amacıyla müelliflerin hayatlarına ve eserlerin ortaya çıktığı siyasi ve toplumsal konjonktürün tasvirine yer verilmiştir.

Kronolojik sıranın gözetildiği bu çalışmada ilk olarak, İslam dünyasının dört halifeden sonra idaresini devralan Emevi yönetimi altındaki İslam devletinde yaşamış, hanedanlığın çöküş ve yıkılış aşamalarına bizzat tanıklık etmiş Abdülhamid el-Kâtib'in *Ahdü Mervan* (Doğu'nun Hükümdarı) isimli eseri incelenmiştir. Bu eserin, İslamiyet'in kabulü

sonrasında Müslüman bir toplum içerisinde ortaya çıkan ilk özgün siyasetname örneği olması ve içerik olarak kendisinden sonra gelecek neredeyse tüm siyasetnameleri şekillendirmiş olması sebebiyle çalışmaya zenginlik katacağı düşünülmektedir.

İkinci olarak ise İslam devletinin yapı ve kurumlarını hukuki bir zemine taşıma gayesi güden Ebu'l Hasan el-Mâverdî'nin eserlerine çalışmada yer verildi. Ancak, diğer müelliflerden farklı olarak onun şekil ve içerik bakımından tam bir siyasetname görüntüsü çizdiği *Kitabü'l Nâsihatü'l Mülûk* (Siyaset Sanatı) ve İslam kurumlarını hukuki açıdan tartıştığı *El-Ahkamü's Sultaniye* isimli her iki eseri de araştırmaya dahil edildi. Her iki eserin birbirini tamamlar nitelikte olması, çalışmada böyle bir yol izlenmesinde etkili oldu.

Ayrıca, Abbasi hilafetinin siyasi otoritesini kaybettiği sadece dini bir lider olarak fonksiyonlarını yürüttüğü bir dönemde eserlerini yazan Mâverdî, Abbasi hilafeti ve Selçuklu Devleti arasında arabuluculuk yapmış bir devlet ve ilim insanıdır. Bu sebeple, Türk olmayıp İslam anlayışı içerisinde yetişen bu isim aslında Türklere hiçbir zaman yabancı olmamış; fikir ve düşünceleri aracılığıyla Türk ve İslam unsurlarının etkileşiminde tam merkezde yer almıştır. Mâverdî fikir ve düşünceleriyle İslamiyet'i kabul eden Türklerin yönetim geleneklerini şekillendirmesi sebebiyle çalışmamız için büyük önem taşımaktadır.

Üçüncü olarak ise çalışmamızda geleneksel Türk düşünce dünyasının İslamiyet'le karşılaşması neticesinde ortaya çıkan etkileşimin izlerini yansıtan ilk eser olması sebebiyle oldukça önem taşıyan *Kutadgu Bilig* incelenmiştir. Bugüne dek daha çok felsefi ve ahlaki yönü tartışılan Kutadgu Bilig, bu araştırma kapsamında devlet yönetimi ekseninde incelenmiştir.

Son olarak ise çalışmamızda, İslam dünyasının son halifelik görevini yürüten ve cihan imparatorluğu olarak adlandırılan, ülkemizdeki yönetsel yapı ve süreçlerin birçoğuna kendi yönetim geleneğiyle kaynaklık eden Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş dönemi olarak da adlandırılan 18. yüzyılda yaşamış Defterdar Sarı Mehmet Paşa tarafından yazılan *Nasâyihü'l-Vüzerâ* isimli eseri incelenmiştir. Eser, bürokraside ve ekonomide yaşanan olumsuzlukların kamunun yönetimine ilişkin süreçleri nasıl etkilediğini tartışması ve ıslahatname türü için örnek teşkil etmesi sebepleriyle araştırmamız açısından önem taşımaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise incelediğimiz siyasetnamelerde yer alan kamunun idaresi ve yönetimine ilişkin ifadeler devlet ve liderlik kavramı, denetim, ekonomi, hukuk, personel sistemi gibi yönetsel yapı ve süreçlere dair genel başlıklar altında kategorize edilmiştir.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise araştırmanın genel bir değerlendirmesi ve elde edilen veriler doğrultusunda Türk ve İslam unsurları içerisinde gelişim gösteren siyasetname eserlerinde tasvir edilen yönetim anlayışını şekillendiren ilke, değer, yöntem ve yapılara ilişkin ifadeler teorik bir çerçevede özetlenmiştir.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Literatürü incelediğimizde, siyasetname türü üzerine yapılan akademik çalışmalara ilginin arttığını görmekle birlikte bu çalışmaların daha çok ilahiyat, felsefe, edebiyat ve tarih gibi disiplinler etrafında gelişim gösterdiğini görmekteyiz. Siyasetnamelerin siyaset düşüncesi ve yönetim bilimi açısından analiz edildiği çalışmaların birçoğu ise etik ve ahlak kavramları etrafında yoğunlaşmaktadır. Örneğin; (Aksoy, 2019) ve (Duyar, 2019) tarafından hazırlanan doktora ve yüksek lisans tezleri siyasetnamelerin ahlaki değerler ve etik unsurlar bakımından incelendiği çalışmalara örnek olarak gösterilebilir.

Bununla beraber, literatürde seçilen müstakil bir siyasetname eseri üzerinden siyaset ve yönetim kavramlarının irdelendiği çalışmalarda bulunmaktadır. Örneğin (Akyol, 2017) çalışmasında Kutadgu Bilig' teki yönetim anlayışının teokratik mi/seküler mi olduğunu tartışmakta; (Göksu, 2020) ise Yusuf Has Hacib' in iktidar ve yönetim anlayışını yer yer Platon ve Machiavelli gibi isimlerin düşünceleriyle kıyaslayarak eserler arasındaki benzerlik ve farklılıklara yer vermektedir. Yine müstakil olarak tek bir siyasetname üzerinde yönetim kavramının tartışıldığı (Kara, 2018), (Atay, 2018) ve (Yıldırım, 2018) tarafından yazılan yüksek lisans ve doktora tezleri de bulunmaktadır.

(Şahin, 2020) ve (Bircan, 2019) örneklerinde olduğu gibi iki farklı siyasetnamenin karşılaştırılmasına dayanan çalışmalara da akademik alanda ilginin artmış olduğunu görmekteyiz.

(Canatan, 2014)'ın çok sayıda siyasetnameyi siyaset düşüncesi açısından inceleyerek bu eserlerin düşünce dünyasına yapmış olduğu katkıyı ortaya çıkarmayı amaçladığı bu çalışması da literatüre derinlik ve zenginlik kazandırmaktadır.

Siyasetnameleri kamu yönetimi disiplinine yaklaştıran ve siyasetname kavramını geniş bir şekilde tartışan (Dinçer, 2019) ise siyasetnameler üzerinde yönetim ve siyaset okuması yapacak olan araştırmacıların yararlanabileceği bir çalışma hazırlamıştır. Yine, (Dinçer, 2017) Doğu- Batı eksenli bir tasnif yaparak siyasetnamelerdeki devlet yönetimi ve liderlik anlayışını vurgulamıştır.

(Akıncı & Şafak, 2020)'ın editörlüğünde hazırlanan çalışmada ise Türk İslam düşün dünyası kapsamı içerisinde değerlendirilebilecek Gazâli, İbn Rüşd, Mâverdî, Yusuf Has Hacib, Ebü'n Necib Şeyzeri, Koçibey gibi çok sayıda siyasetname yazarının düşünceleri incelenerek siyaset düşüncesi ve yönetim okuması yapılmıştır.

Bu çalışmamızla beraber siyasetnameler yönetsel süreçler içerisinde değerlendirilmiş ve yönetimin ilke, yöntem ve yapılarına ilişkin tarihsel kodlarına bütüncül bir şekilde yaklaşılmıştır. Çalışma, siyasetnamelerdeki yönetsel süreçlere ilişkin ifadeleri risk ve denetim mekanizmaları, değer odaklı çalışan politikaları, etik lider, çalışanların ücretlendirilmesi, çalışan disiplininin yönetilmesi, hesap verebilirlik, açıklık ve gizlilik, hukuk, rüşvet ve yolsuzluk gibi başlıklar altında inceleyerek günümüz yönetimlerinin karşılaştığı problemler ve bunlara geliştirdikleri çözüm önerileri ile geçmiş arasında bir bağ kurulmuştur. Bu doğrultuda, siyasetnamelerin tarihsel bir belge olmaktan öte günümüz yönetimlerinin karşılaştığı ve karşılaşacağı problemleri saptamada önemli birer referans olacağı düşünülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASETNAMELERİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Siyaset, literatürde dar ve geniş olmak üzere iki şekilde tanımlanabilen bir kavramdır. Sosyoloji, siyaseti geniş anlamda toplumsal bir etkinlik olarak görmekte ve toplumsal hayattaki her türlü etkileme ve etkilenme fiilini de siyaset olarak kabul etmektedir. Siyaset bilimi ise göre siyaseti, devlet ve devletin etkinlik alanıyla sınırlı bir kavram olarak incelemektedir (Canatan, 2014, s. 5)**.**

Arapça'dan dilimize geçen *siyaset* kelime olarak "*bir nesneyi dikkatle gözetmek*" anlamına gelmektedir. Siyaset kelimesi zamanla hükümet işleri ve politika gibi kavramların yerine de kullanılan bir kavram olmuştur (Levend, 1962, s. 167).

Türk Dil Kurumu (TDK)'na göre "*Devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış*" (Türkçe Sözlük, 2011, s. 2125) şeklinde ifade edilen siyaset, "hayvanı (özellikle de atı) tımar ve terbiye etmek, bakmak"; "idare etmek"; "tedbirli olmak"; "düzenlemek" gibi anlamları karşılamak amacıyla da kullanılmaktadır (Nizamülmülk, 2009, s. 14).

Mustafa Nihat Özön siyaset kelimesine dört farklı anlam bağlamında incelemiştir (Eroğul, 1974, s. 113). Buna göre siyaset; "ülke yönetimi", "ceza", "politika" ve "devletlerarası ilişkilerin düzenlenmesi ve idare edilmesi, diplomatlık" anlamlarına gelmektedir.

Ayrıca siyaset kelimesinin "*Diplomas, Erbab-ı Siyaset"* (diplomatlar)*, "meydan-ı siyaset"* (idam cezalarının uygulandığı yer)*, "siyaset çeşmesi", "siyaset-i seriye"* (hükümdar, vezir vb. tarafından verilen cezalar) şeklinde kullanımlarının bulunduğu da unutulmamalıdır (Nizamülmülk, 2009, s. 15).

Tüm bunlara ek olarak, siyasetle alakalı uygulamalara *siyasiyât* (siyasi), siyasi işlerle uğraşanlara ise *siyasiyyûn* denilmektedir. Padişahlara, vezirlere ve devletin üst kademelerinde yer alan bürokratlara vermek amacıyla yazılan eserlere de *siyasetname* ismi verilmektedir (Ünal & Uysal, 2018, s. 253).

1.1.SİYASETNAME KAVRAMI VE İLK ÖRNEKLERİ

"Siyaset ve devlet yönetimiyle ilgili eser" anlamına gelen siyasetname kelimesi, Arapça *siyaset* ve Farsça mektup anlamına gelen *name* sözcüklerinden meydana gelmiştir Siyasetnamelerin tarihte zaman zaman *el-Ahkamu's-sultaniyye* (Saltanatın İlkeleri), *es-Siyasetü'ş-şeriyye* (Şer'i Siyaset), *Nasihatü'l-Müluk* (Meliklere Nasihatler), *Umdetü'l-mülük*, *Tuhfetül-mülük*, *Zahiretü'l-mülük*, *Enisü'l-mülük*, *Kitabu's-siyase* ve *Rumuzu'l-kenz* olarak adlandırıldıklarını da görmekteyiz (Canatan, 2014, s. 6-7)

Siyasetnameler, siyaset ve devletin doğası üzerine yapılan tartışmaların bir sonucu olarak ortaya çıkmış eserlerdir. Bu tartışmalar il olarak,, Hz. Muhammerd'in (ö.632) Hz. Muhammed (ö.632)'in vefatından önce yerine halef olarak kimseyi bırakmaması ve devlet başkanını seçecek herhangi bir müesseseyi işaret etmemesi sebebiyle *Hilafet (İmamet)* odaklı olarak meydana çıkmıştır. İlk Müslümanlar itibariyle ortaya çıkan bu ve benzeri tartışmalar sonraki dönemlerde, İslam inancının şekillendirdiği sosyal ve fikri meseleleri; siyaset düşüncesini ve yönetim anlayışını derinden etkileyecektir (Adalıoğlu, 2004, s. 3).

İslam devletinde gerçekleştirilen başarılı fetihler, zamanla mevcut yönetim sisteminin genişleyen toprakların idaresine cevap veremez hale gelmesine yol açmıştır. Özellikle karşılaşılan medeniyetlere ait eserlerin çevrilmesinin ardından yeni tanışılan bu kültürlerle etkileşim artmış ve özellikle yönetsel alanda birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Siyasetnameler incelendiğinde, Müslüman coğrafya etrafında bulunan Fars, Hint, Yunan, Arap, Uzakdoğu ve Türk etkileri açıkça görülebilir bir niteliğe sahiptir (Canatan, 2014, s. 9).

Siyasetnamelerin ortaya çıkmasına sebep olan nedenlerden bir diğeri ise, Ortadoğu'daki devletlerin doğası ve idarecilerinin keyfiliği neticesinde "*adil bir yönetim ve adil bir idare beklentisi*" ile bağdaştırılabilir.İlk ve Orta Çağ toplumları hükümdarı *Tanrı'nın vekili ve gölgesi* (zıllü'llahi fi'l-âlem) olarak nitelendirmiş ve ona kayıtsız şartsız itaati vacip görmüştür. Hükümdarın sözü kanun kabul edilen bu toplumlarda halk, hükümdarın tebaasıdır ve güç sahiplerinin üstünlükleri normal kabul edilmektedir. Bu sebeple halk, sadece adil yöneticilerin idareleri altında huzurlu bir hayat sürebilmiş; vezir, kadı ve diğer

devlet adamlarının haksız uygulamalarından korunabilmek amacıyla adaletli bir yönetimin bekleyicisi ve umut edicisi olmuşlardır (Levend, 1962, s. 167).

Halkın bu beklentisini gören ve yönetimlerin haksız uygulamaları altında ezilmelerinden rahatsızlık duyan dönemin filozof ve ilim insanları siyasetnameler aracılığıyla adaletsiz bir saltanatın meşruiyet kazanamayacağını dile getirmiş; hükümdar ve devlet adamlarına adaletli olmalarını öğütlemiştir (Arslan, 1989, s. 246).

Devlet yönetimi ile ilgili eserler anlamına gelen siyasetnameler, devlet idaresi nasıl daha etkin ve verimli ve daha iyi hale getirilebilir sorusuna cevap aramıştır. Siyasetnameler çoğunlukla hükümdarlara ve üst düzey bürokratlara atfedilmiş çalışmalardır (Adalıoğlu, 2013, s.246; Ergan, 1999, s.28).

Yapılan araştırmalara göre yönetim ve yöneticiler için rehber kitap niteliği taşıyan siyasetnameler ilk kez Müslümanların tercüme faaliyetlerine hız verdiği 8. yüzyıl dolaylarında, günümüzde Ortadoğu olarak adlandırılan bölgede ortaya çıkmıştır (Barış, 2017, s. 1877)**.**

Özellikle İslamiyet'in ilk dönemlerinde başlayan fetih hareketleri Müslümanları en başta Bizans ve Sasani sınırları içerisinde yer alan Mısır, Suriye Anadolu, Irak, İran ve Hindistan gibi dönemin gelişmiş bilim merkezlerine sahip medeniyetleriyle ve bu medeniyetlere ait eserlerle karşılaştırmış; Emevi ve Abbasi dönemlerinde ise bu eserlerin tercüme faaliyetlerine büyük önem verilmiştir (Barış, 2017, s. 1877-1878).

Tercüme faaliyetlerinin etkisiyle ortaya çıkan siyasetnamelerin Müslüman dünyasındaki ilk özgün örneği Abdülhamid-el Katib (ö.132/750) tarafından yazılan *Ahdü Mervan* (Hükümdar Mervan'ın Öğütleri) isimli risaledir. Bu eser günümüzde "*Doğu'nun Hükümdarı"*[1] başlığı altında Türkçeye çevrilerek kitap haline getirilmiştir. Abdülhamid el-Katib'in bu eseri türünün ilk örneği olmasının yanında kendisinden sonra yazılacak siyasetnameleri şekilsel ve içerik olarak etkilemesi sebebiyle oldukça önemlidir (Bircan, 2019, s. 5).

Bununla beraber Horasan'daki karışıklığa çözüm bulmak amacıyla Ebü'l-Alâ Salim'in *Kitâb fi's-siyâseti'l-âmmiye* (740), İbn'ül-Mukaffa (ö. 759)'nın İran kaynaklarından etkilenerek Arap edebiyatı kazandırdığı *"er-Risaletü's-Sahâbe", el-Edebü's-sagir* ve *el-*

[1] Abdülhamid el-Kâtib, *Doğu'nun Hükümdarı*, çev. Güldane Gündüzöz ve Soner Gündüzöz (İstanbul: Antik Dünya Klasikleri, 2017).

Edebü'l-kebîr isimli risaleleri siyasetname türünün ilk örnekleri arasında yer almaktadır (Canatan, 2014, s. 8).

Türünün ilk örnekleri olarak önem kazanan bu eserlerde "siyaset" kavramı felsefik anlamından ziyade "*uzmanlık ve ehliyet*" ve "*devlet idaresi*" anlamlarında kullanılmakla beraber şeriat kavramını karşılamak amacıyla da kullanılmıştır (Dinçer, 2018, s. 211)

Batı dünyasında da devlet yöneticilerine siyaset, devlet idaresi, savaş yönetimi ve casusluk gibi konular ekseninde yol göstermek amacıyla Yunan filozoflarının kitaplarında ve Orta Çağ Avrupa tarih literatüründe "*Prensler için Aynalar*" olarak isimlendirilen eserlerden yararlanılmıştır. Bu eserler, İngilizce de "*Mirrors for Princes*", "*Mirror of Princes*é, "*book of government*"; Latince de *"Specula principum*", Almanca da "*Fürstenspiegel"* kavramlarıyla karşılanmıştır (Zencânî, 2019, s. 16-17)

Orta Çağ Avrupası'nda ise siyasi düşüncenin din merkezli hale gelmesi, problemlerin çözümünde antik Yunan düşüncesi ve akıl terkedilerek yerinin mit ve kilise anlayışına bırakılması; kilisenin siyaset dışı kalmayarak devlet üzerinde bir güç olma gayreti göstermesiyle eş zamanlı olarak gelişim gösteren "prensler için aynalar" krala ayna tutarak davranışlarının sonuçlarını yansıtmaya çalışan pratik, felsefik yönetsel tavsiyeler vermektedir. Antik Yunan felsefesinde nasihat kültürünün dolayısıyla da siyasetname geleneğinin bulunmaması sebebiyle Batı'da bu tür eserler İslam inancı ve Doğu kültürünün etkisiyle XIV. ve XV. yüzyıllar itibariyle ortaya çıkmıştır (Dinçer, 2018, s. 156-161).

Aziz Thomas Aquinas (1225-1275)'ın *"Prenslik Yönetimi Üstüne",* Salisburyli John (1115-1180)'un *Devlet Adamının El Kitabı (Policraticus)* ve Niccolo Machiavelli (1469-1527)'nin *Prens* isimli eserleri prensin yasallığı, görev ve sorumlulukları gibi konuları işlemeleri sebebiyle "mirrors for princes" örnekleri arasında yer almaktadır.

1.2.SİYASETNAMELERİN AMAÇ VE KONULARI

Siyasetnamelerin siyaset teorisinden ziyade siyaset sanatı/pratiği ile ilgilenen eserler olduğu bilinmektedir (Adalıoğlu, 2013, s. 249). Bu sebeple siyasetnameler, yazıldığı dönemin en üst düzey yöneticilerine, özellikle de padişah ve vezirlere hitap etmekte; onları uyarmak ve onlara yol göstermek, nasihat etmek amacı taşımaktadır Bu sebeple

siyasetnamelerde, bir öğretmenin öğrencisine tavsiye vermesi olarak yorumlanabilecek öğretici bir yol izlenmektedir (Ateş & Dağ, 2016, s. 1).

(Ateş & Dağ, 2016, s. 1; Levend, 1962, s. 169-170)' e göre, siyasetnamelerde vurgulanan konu başlıkları şu şekilde özetlenebilir;

Hükümdarın meşruiyet kaynağı,halkın hükümdara emanet olduğu anlayışı (vadi'atullah); adalet ve cömertliğin, hükümdarların, vezirlerin ve diğer devlet adamlarının sahip olması gereken meziyetler ve huylar; hükümdarların uzak durması gereken haller; devlet işlerinde gizlilik esası; bürokratların rüşvet ve yolsuzluktan kaçınmaları; halk-hükümet ilişkileri; devlet sınırlarının korunması; hükümdara yardımcı olan makam ve mevkilerin belirlenmesi; istişare ve liyakatin önemi; hazinenin yönetimi; halktan haberdar olmak; hükümdar ve yardımcıları arasındaki ilişkinin düzenlenmesi; hizmet sağlayıcılar ve halk, diplomasi; düşmana karşı verilecek ceza ve hükümler; memurluk şartları ve görevleri; şeriata uymak, yasa ve töreye uygun davranmak; idarede denetim ve kontrol; saray prosedürleri; devlet idaresinde temel esaslar ve devletin çöküşüne sebep olan hal ve faaliyetler siyasetnamelerde en çok işlenen konular arasında yer almaktadır.

Ayrıca, siyasetnamelerin ahlaki bir temel üzerine inşa edilmiş olması ve ahlakın kaynağının da din olması sebebiyle Allah'ın sıfatları, ahiret inancı, inancın şartları, cennet ve cehennem, dünyanın geçiciliği ve ahiretin kalıcılığı, dünyaya rağbet etmeme gibi temalar da siyasetnamelerde sıklıkla işlenen konulara örnek teşkil etmektedir (Adalıoğlu, 2013, s. 249).

Bu konular içerisinde özellikle adalet, şeriat ve töreye uygunluk gibi ilkeler "yargı ve hukuku"; istişarenin önemsenmesi, hizmet kalitesi ve hizmet sağlayanlardan, memleketin genel halinden haberdar olmak "denetim sistemini", vergilendirme ve hazine yönetimi gibi hususlar "ekonomiyi"; rüşvetten ve yolsuzluktan uzak durmak, halka zulmetmemek, dürüst olmak ve liyakat ilkesini önemsemek gibi ahlaki davranışlara yönelik tavsiyeler "etik değerleri"; memur ve üst düzey bürokratlığın şartları, sorumlulukları gibi kaidelerin belirlenmesi, ehliyete önem verilmesi gibi konular "personel sistemini"; devletin gerekliliği, devletin fonksiyonları, devlet başkanının seçimi, iktidarın meşruiyet kaynağı, iktidarın sınırlandırılması ve sorumlulukları, hükümdarın halk ve diğer bürokratlarla olan ilişkileri ve saray prosedürleri ise "devlet ve iktidar" başlıkları altında değerlendirilen alt konular olarak karşımıza çıkmaktadır.

Buradan hareketle, siyasetnamelerin kamu idaresine yönelik içeriklerini Tablo 2'de şu şekilde kategorize edebiliriz;

Tablo 1. Siyasetnamelerde Konu Başlıklarını Şekillendiren Alt Konular

Devlet ve İktidar	Hukuk ve Yargı	Denetim ve Danışma	Personel Sistemi	Etik Değerler	Ekonomi
Devlet Teorisi	Adaletin herkese ulaştırılması	Memleketin durumundan haberdar olmak	Bürokratların sadakati devlete ve iktidara sadakati	Adalet İlkesi	Devlet hazinesi ve hazinenin yönetilmesi
İktidarın meşruiyeti, sorumlulukları ve sınırlılıkları	Düşmana verilecek ceza ve hükümler	Hizmet sağlayanların denetimi	Üst düzey bürokratların sahip olması gereken özellikler	Devlet idaresinde dini ve ahlaki kaideleri gözetmek	Tımar ve zeamet erbabının durumu
Saray Prosedürleri	Şeriata uygun davranmak	İstişare	Liyakat ilkesinin gözetilmesi	Zararlı Davranışlar	Vergilerin düzenlenmesi
Hükümdarın halkla ve bürokratlarla olan ilişkileri	Cenk, yasa ve törelere bağlılık		Memurluk şartları ve görevleri	Rüşvetin engellenmesi	
	Hukuk dışı davranmanın yükümlülükleri		Hizmet sağlayanların halka tutumlarının düzenlenmesi	Halkın ihtiyaçlarının gözetilmesi ve bireyin değil toplumun menfaati	
				Liyakat ilkesi/ işi ehil olana vermek	

1.3.SİYASETNAMELERİ AMAÇ VE İÇERİK BAKIMINDAN ŞEKİLLENDİREN FAKTÖRLER

Siyasetnameler idarecilere hem iyi bir yönetici hem de iyi bir insan olmayı, halkının refahını ve huzurunu sağlamayı, iktidarı sürekli kılmayı hedeflemekte; bu hedefler ise eserlerin içeriklerini şekillendirmektedir. Ancak, eserlerin bir çoğunun yazılış amacı çeşitli faktörler nedeniyle değişmekte, bu değişiklikler ise eserlerde işlenen konuların

birbirinden farklılaşmasına ya da içeriklerinin odak noktasının değişmesine yol açmaktadır (Dinçer, 2018, s. 35).

Genel ekseriyetle şekilsel ve yapısal olarak benzerlik gösteren siyasetnameler "muhatapları, yazarları ve yazıldığı dönem" bakımından birbirinden farklılaşmakta böylece işlenen konular esere özel bir kimliğe bürünmektedir. Siyasetnameleri amaçsal ve içeriksel olarak etkileyen bu faktörler, eserlerin özgün yönünü ortaya çıkarması açısından önem taşımaktadır. Eserin kim için yazıldığı, eseri kimin yazdığı ve eserin yazıldığı dönemin sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel konjonktürü siyasetnameleri şekillendiren en temel faktörlerdir arasında yer almaktadır.

1.3.1. Muhatapları Bakımından Siyasetnameler

Eserin muhatabının kim olduğu eserin konusu ve amacı bakımından büyük önem arz etmektedir. Eserin muhataplarına ilişkin kişisel özellikler, hitap edilen makamın tanım, sorumluluk ve şartları, kişisel eksiklik ve başarılar eserin amaçsal ve içeriksel olarak şekillenmesinde rol oynamaktadır.

1.3.1.1.Hükümdarlar için yazılan siyasetnameler

Siyasetnameler temelde devlet yönetimi ve toplumun idaresini ele alan eserlerdir. Bu eserlerin büyük bir çoğunluğu ise "geleneksel" olarak adlandırılan ve yönetime ait tüm erklerin hükümdarda toplanmasını gerekli gören bir dönemde kaleme alınmıştır. Devlet başkanlarının devlet yönetimi ve toplumun idaresinde mutlak güç olması siyasetnamelerin büyük bir çoğunluğunun da hükümdarlara hitap etmesine yol açmıştır (Adalıoğlu, 2013, s. 246; Levend, 1962, s. 167)

Bu eserler genellikle "*Nasihatü'l-Mülûk, Âdabu'l-mülûk ve Tuhfetü'l-Mülûk"* gibi isimlerle anılmış; hükümdarın sahip olması gereken özellikler, saltanatın meşruiyeti için gereklilikler, çağın şartlarına uygun yargı ve idare sisteminin gereksinimleri değerlendirilerek üretilen çözüm odaklı tavsiye ve önerilerin devlet başkanına doğrudan iletilmesi amaçlanmıştır (Zencânî, 2019, s. 61).

Mâverdî (ö.450/1058)'nin *Nasihatü'l Mülûk*'u muhatapları bakımından hükümdarlara yazılan siyasetnamelere örnek olarak gösterilebilir.

1.3.1.2.Vezirler ve diğer devlet adamları için yazılan siyasetnameler

Günümüze dek ulaşabilmiş siyasetnamelerin büyük bir çoğunluğunun hükümdarlara atfedildiği görülmüştür. Ancak, veliahtlara, vezirlere ve diğer üst düzey kamu yöneticilerine yol göstermek amacıyla yazılan çok sayıda siyasetnamenin olduğu da görülmektedir (Dinçer, 2018, s. 32).

Zîyari Hükümdarı Keykâvus bin İskender tarafından oğlu Gîlan Şah için yazdığı *Kabusnâme* (1082) veliahtlara yol göstermek amacıyla yazılmış siyasetnamelere örnek olarak gösterilebilir. Eser, genel itibariyle "sultan, vezir ve diğer üst düzey bürokratların görevleri", "devletin bekası için yapılması gerekenler" ve "padişaha itaat etmenin önemi" gibi konular etrafında şekillenen bir içeriğe sahiptir.[2]

İçeriğini "vezirlerin sorumlulukları, vezir-hükümdar ve vezir-halk ilişkileri, vezirliğin yetki alanlarını, vezirlik için gerekli şart ve gereklilikleri" gibi konuların oluşturduğu "*Nasîhatü'l-vüzerâ"* ya da *"Nasîhatü'l-mülûk ve'l-vüzerâ*" olarak bilinen eserler vezirlere yol göstermek amacıyla yazılmış siyasetnamelerdir. Mâverdî'nin kaleme aldığı *Kitabu'l-Vezâra* (Edebü'l Vezîr)[3] isimli eser vezirler için yazılmış siyasetnamelere örnek olarak gösterilebilir. Eser, vezirliğin tabiatı ve esaslarını, vezirliğin tanımını, vezirlik çeşitlerini, vezirlik makamının görevlerini, vezir olacakların uyması gereken ve uzak durması gereken kaideleri tartışan rehber bir kitap özelliği taşımaktadır (Levend, 1962, s. 168).

1.3.2. Müellifleri Bakımından Siyasetnameler

Siyasetnamelerin içeriği genel ekseriyetle eseri kaleme alan müellifin kendi toplumsal, mesleki ve ilmi bilgi birikimi ve tecrübelerine dayanmaktadır. Bu sebeple yazarların meslekleri, eğitimleri, aile ve çevreleri yazdıkları eserlerin içeriği üzerinde büyük bir etkiye sahiptir (Ateş & Dağ, 2016, s. 1).

(Dinçer, 2018)'in kırk beş eser üzerinde gerçekleştirmiş olduğu çalışmaya göre, siyasetnamelerin yaklaşık %60'ı din bilginleri, %20'si vezir ve vali gibi tecrübeli üst düzey bürokratlar tarafından yazılmıştır. Bazı siyasetnamelerinse bizzat hükümdarlar

---

[2] Neşrin yakın tarihli tam bir baskısı için bknz. Keykâvus, *Kabusnâme*, haz. Orhan Şaik Gökyay (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2007).

[3] Eserin sadeleştirilmiş yakın tarihli basımı için bknz. Ebü'l- Hasen El-Mâverdî, *Bilge Yöneticinin El Kitabı*, çev. İbrahim Barca, 2.Bs. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2019).

tarafından yazıldığı saptanmıştır. Ayrıca, görev talep etme ya da görevden muaf tutulma gibi amaçlar doğrultusundaBunlara ek olarak, hükümdarın gözüne girerek görev talep etme ya da görevden muaf tutulmak amacıyla siyasetname kaleme alan yazarlar da bulunmaktadır (Dinçer, 2018, s. 64).

Din bilginleri tarafından kaleme alınan eserlerin "Din nasihattir" hadis-i şerifi doğrultusunda manevi sorumluluklarını yerine getirmek için yazıldığı görülürken; hükümdarlar ve üst düzey bürokratlar tarafından kaleme alınan siyasetnamelerin, kendilerinden sonra göreve gelecek olanlara tecrübelerini aktarma gayesi taşıdığı ve eserlerin içeriklerinin bu doğrultuda şekillendiği görülmüştür. Tasavvufi ekolden gelen yazarlar ise pratiğe dönük tavsiyeler vermekten ziyade ideal devleti tanımlamaya çalışmışlardır (Dinçer, 2018, s. 63).

Örneğin, Lütfi Paşa (ö. 1564) *Âsafnâme*[4] isimli eserini veziriazamlık görevi esnasında kaleme alarak devlet erkân ve adâbında bizzat saptadığı aksaklıklara çözüm arayarak gelecekte bu görevi icra edecek kimselere rehber olmayı amaçlamıştır.

Bu doğrultuda eserlerin içeriklerini şekillendirmede, müelliflerin ilgi, bilgi ve tecrübelerinin oldukça etkili olduğunu söyleyebiliriz.

1.3.3. Yazıldığı Dönem ve Koşullar Bakımından Siyasetnameler

Hemen hemen tüm siyasetnamelerde, yazıldıkları döneme ait idari ve sosyal örgütlenmeye, toplumda ve idarede ortaya çıkan sorunlara, mevcut yönetim anlayışının temel unsurlarına, gelenek ve göreneklere ait izlere doğrudan ya da dolaylı bir şekilde ulaşabildiğini görmekteyiz. Bu sebeple, eserlerin yazıldığı toplumun genel özellikleri ve dönem ait şartlar siyasetnamelerin işledikleri konuları şekillendirmektedir diyebiliriz.

(Dinçer, 2018)'in kırk beş örnek eser üzerinden gerçekleştirdiği çalışmaya göre, siyasetnamelerin %40'ı içindeki bulundukları toplumun "yükselme ve refah" olarak adlandırılabilecek, kısmen daha iyi şartların hakim olduğu zaman dilimi içerisinde kaleme alınmıştır (Dinçer, 2018, s. 44). Aynı çalışmanın sonucuna göre "gerileme döneminde" yazılan siyasetnamelerin ise tüm eserler içerisinde %35'e karşılık geldiği görülmüştür.

[4] Lütfi Paşa, *Asafnâme*, haz. Ahmet Uğur (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017).

18. yüzyıl sonrası Osmanlı Devleti'nde Koçi Bey (ö. yak. 1650) ve Kâtib Çelebi (ö.1657) gibi bazı yazarların toplum ve yönetimde gördükleri eksikliklere karşın "idarede yapısal reform niteliği taşıyan 'Islahatname' türü eserler" kaleme aldığı görülmüştür.

Aynı çalışmanın sonucuna göre, siyasetnamelerin %9'u "kuruluş ve işgal" dönemlerinde yazılmıştır. İbnü'l Mukaffa ve İmam Gazzâli (ö.1111) gibi yazarlar, devletin kuruluş dönemlerinde kaleme aldıkları bu eserlerde devleti teorik bir çerçeveden ele alarak hükümdarların davranışlarını iyileştirmeye yönelik dini ve ahlaki öğretileri ön plana çıkarmışlardır.

Abdülhamid el-Katib tarafından Emevilerin çöküş döneminde kaleme alınan *Ahdü Mervan* incelendiğinde, dönemin şartlarının esere sirayet ederek konuların savaş sanatı ve ordunun idaresi gibi huşuslara odaklandığı görülebilmektedir.

1.4. SİYASETNAMELERİN SINIFLANDIRILMASI

(Canatan, 2014, s. 5-7), siyasetnameleri kendi içerisinde üslubu açısından; "*sistematik ve sistematik olmayan*", dayandıkları argümanlar ve dilleri açısından; "*idealist"* ya da *tasvir edici"*, son olaraksa "*ithaf edildikleri kimselerin farklılığı"* üzerinden bir gruplandırmaya tabi tutmuştur.

(Dinçer, 2018, s. 64)'e göre ise siyasetnameler "*öğüt kitapları*", "*ahlak felsefesi niteliği taşıyanlar*" ve "*kamu idare hukukuna yönelik*" eserler olmak üzere üç grupta sınıflandırılmaktadır. (Adalıoğlu, 2013, s. 246)'da benzer bir sınıflandırmayı tercih etmiş ancak "Islahatnameleri" de bu sınıflandırmaya tabi tutarak siyasetnameleri dört grup altında incelemiştir.

Çalışmamızda Adalıoğlu'nun yapmış olduğu gruplandırmaya tabi kalmayı tercih ederek siyasetnameleri dört grupta inceledik. Buna göre;

1.4.1. Felsefi Bakış Açısıyla Yazılan Siyasetnameler

Her ne kadar (Ayar, 2009, s. 15), felsefi niteliği ağır basan ve siyasi işleyişin nasıl olması gerektiğini tartışan eserlerin siyasetnameden ziyade siyasetnamelerin kaynağı olarak değerlendirilmesi gerektiğini iddia etse de yapılan birçok çalışma incelediğinde devlet idaresi hakkında idealist bakış açısıyla ele alınan eserlerin siyasetname türü içerisine dahil edildiğini görmekteyiz (Ünal & Uysal, 2018, s.253; Zencânî, 2019, s.18).

Devlet idaresini idealist/felsefi bakış açısıyla değerlendiren bu gibi eserler İslâm toplumunda 8. yüzyıl itibariyle varlık göstermeye başlamıştır. Siyaseti felsefi olarak inceleyen ilk kişi olan İslam felsefecisi el-Kîndi (öl.866), Yunanca felsefi eserlerin tercüme ve neşirleriyle yakından ilgilenmiştir (Ünal & Uysal, 2018).

El-Kindi'nin eserlerinde olduğu gibi siyaset ve pratiklerini felsefi açıdan inceleyen bu eserler için "Antik Yunan filozoflarından etkilenerek oluşturulan ütopik denemelerdir" diyebiliriz (Nizamülmülk, 2009, s. 16).

El-Kindi'nin günümüze dek ulaşamamış *Risâletü'l-kübrâ fî'-s siyâse* ve *Risâle fî riyâseti'l-âmme* isimli iki risâlesi, Fârâbî (ö.950)'nin *el-Medinetü'l-Fâdıla* (İdeal Devlet)*, es-Siyâsetü'l-Medeniyye* (Siyasi İdare veya Şehir Devletlerinin Yönetimi) ve *Tahsîlü's-saâde* (Mutluluğun Elde Edilmesi) isimli eserleri, İbn-i Sina'nın (öl.1036) *Kitâbu's siyâse'si,* İbn Kuteybe (ö.889)'ye ait olan *Kitâbu's-siyâse ve'l-imâme* bu türde yazılan eserlere örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca, İbn Bacce (ö.1138) ve İbn Rüşd (ö.1198)'ün de siyaset, devlet ve devlet pratiklerini felsefi bakış açısıyla ele aldıkları eserler bulunmaktadır (Butterworth, 2007, s. 17-19; Rosenthal,1996, s.161-255; Zencânî, 2019, s.19-20).

1.4.2. Nazari Bakış Açısıyla Yazılan Siyasetnameler

Siyasetnameleri sınıflandıran bir diğer unsur ise siyaset ve devlet idaresini İslami bakış açısına göre değerlendiren nazari bakış açısının hakim olduğu eserlerdir (Adalıoğlu, 2013, s.246; Ünal & Uysal, 2018, s.253). Bu çalışmalar için idarecilere adalet ve İslam'ın kaidelerinden sapmamalarına yönelik tavsiyeler vermekte; devlet ve devlet yönetimini kurumsal ve işlevsel açıdan değerlendirmektedir diyebiliriz (Nizamülmülk, 2009, s. 16).

Mâverdî'nin *el-Ahkâmu's-sultâniyye'*si, İbn Teymiyye (ö.1328)'nin *es- Siyâsetü'ş-şer'iyye*'si, Ebû Yûsuf (ö.798)'un *Kitâbu'l-harac*'ı, İbni Cemâa (d.1294)'nın *Tahrîru'l-ahkâm fî tedbîrî ehl-i İslâm*'ı devlet ve idare kavramlarını kamu hukuku ekseninde ele alan eserlere örnek olarak gösterilebilir. (Zencânî, 2019, s. 20-21).

1.4.3. Pendname ve Öğüt Geleneğinin Devamı Niteliğinde Olan Siyasetnameler

İlk örneklerine Hint ve İran'ın pendname türü eserlerinde rastlamakta olduğumuz; dönemin sultan ve vezirleri için pratiğe dayalı yönetim tavsiyelerinde bulunan, idarenin işleyişindeki aksaklıkları gidermek için çözüm önerileri sunan pendname ve öğüt geleneğinin devamı niteliğinde yazılan eserler, siyasetnamelerin sınıflandırılmasında kullanılan diğer bir başlık olarak karşımıza çıkmaktadır (Adalıoğlu, 2013, s. 246).

Nasihatname geleneğinin bir devamı niteliğinde ortaya çıkan bu eserler; dönemin sultan, vezir ve devlet adamları için sorun odaklı uygulanabilir tavsiyeler içermekte ve devlet idarisinde yaşanılan aksaklıklar karşısında yol göstermeyi amaçlamaktadır. (Zencânî, 2019, s. 22).

"*Nasihatü'l-mülük, Umdetü'l-mülük, Tuhfetül-mülük, Zahiretü'l-mülük, Enisü'l-mülük, Kitabu's-siyase* ve *Rumuzu'l-kenz* olarak da bilinen bu eserler özellikle Abbasilerin İslam dünyasına hâkim olmasıyla birlikte yönetime taşınan İranlı unsurların etkisiyle popülerlik kazanmıştır (Nizamülmülk, 2009, s. 16).

Câhiz (ö.868) tarafından yazılan "Kitâbu't-Tâc", Mâverdi'nin "Nasihîtü'l-mülûk, Kavânînü'l-vizâre ve Siyâsetü'l-mülk, Teshîlü'n-nazar ve ta'cilü'z-zafer fî ahlâki'l-melik" isimli eserleri eserleri, Seâlibî (d.961)'nin "Âdâbu'l-mülûk" eseri, Nizâmülmülk (ö.1092)'ün yazdığı "Siyeru'l-müluk", Keykâvus (d.1021) tarafından kaleme alınan "Kâbusnâme", Ebû Hâmid Gazzâlî'ye ait olan "Nasihâtü'l-mülûk", Şeyzerî (ö.1193)'nin "en-Nehcü'l-meslûk fî siyâseti'l-mülûk" isimli eseri, Muhammed b. Turtûşî (1127)'ye ait "Sirâcü'l-mülûk", Yusuf Has Hacib (ö. 1077)'in "Kutadgu Bilig" eseri, Şeyh Sâdi Şirazî (ö.1292)'nin "Bostan ve Gülistan" isimli eseri, Nizâmi (ö.1209)'ye ait "Mahzen-i esrâr", Zencâni (ö.1262)'nin "el-Letâifü'l Alâiyye fi'l-fedâili's-seniyye" isimli eseri nasihatname türünün devamı niteliği taşıyan siyasetnamelere örnek olarak gösterilebilir (Levend, 1962, s. 176-194).[5]

1.4.4. Islahatname Türünde Yazılan Siyasetnameler

Siyasetnamelerin sınıflandırılmasında kullanılan bir diğer başlık ise ıslahatname olarak ele alınan eserlerdir. Osmanlı Devleti'nin duraklama ve gerileme dönemlerinde, devrin ilim insanları toplum ve devletin işleyişindeki aksaklıkları gözlemlemiş ve bunlara çözme gayreti içerisine girmişlerdir. Problemleri çözmeye yönelik geliştirdikleri önerileri ise reform niteliği taşıyan ve ıslahatname olarak isimlendirilen raporlarla devrin padişah ve üst düzey bürokratlarına sunmuşlardır. "Islahatname", "Risale" ve "Lahiya" olarak kaleme alınan bu raporların büyük bir çoğunluğu üst düzey makamların talebi doğrultusunda kaleme alınmıştır (Adalıoğlu, 2013, s. 246).

[5] Siyasetnamelerin detaylı listesi için bknz. Gürbüz Deniz, "Bir Osmanlı Aydını Bursalı Mehmet Tahir Bey ve Siyaset'e Müteallik Âsâr'ı İslamiye adlı Risalesi", *Journal of İslamic Research,* 12 (1), (1999), s. 60-64.

Lütfi Paşa'nın (ö. 1563) "Âsafnâme" isimli eseri, Mustafa Âli (ö.1599)'nin kaleme aldığı "Nasîhâtu's-selâtin", Ahmed b. Hüsameddin el-Amasî (öl. 1623)'ye ait "Kitâb'u mir'ati'l Mülûk", Katip Çelebi'nin yazdığı "Düstûrü'l-amel li-islâhil-halel", Koçibey'in "Telhîsât der ahvâl-i âlem-i Sultan Murad Han" isimli risalesi, Defterdar Sarı Mehmet Paşa (öl.1717)'nın yazmış olduğu "Nasâyihü'l-vüzerâ ve'l-umerâ" gibi eserler ıslahatname olarak kaleme alınan siyasetnamelere örnek olarak gösterilebilir (Zencânî, 2019, s. 30-31).

Bunların dışında *kanunnâmelerde*, *fütüvvetnâmelerde*, *sefaratnâmelerde*, *adaletnâmelerde* ve *tarih kitaplarında* da siyasetname olarak değerlendirilebilecek nitelikte olan bölümlere rastlanılabilmektedir (Ünal & Uysal, 2018, s. 254).

1.5. SİYASETNAMELERİN TEMEL KAVRAMLARI

İslam coğrafyasında siyasetnameler ilk olarak 8. yüzyıl itibariyle ortaya çıkmıştır. Bu türde oluşturulan eserlerin gelişimi ile İslamiyet'in Arap coğrafyası dışına yayılmaya başladığı dönem birbiriyle paralellik göstermektedir. Araplar'ın genel olarak ticaretle uğraşan bir toplum olması; onların farklı kültürlerle her zaman etkileşim halinde kalmasını zorunlu kılmıştı. Ancak hızlanan fetih hareketleriyle farklı kültür ve medeniyetlerin, İslam devletinin sınırları içerisine katılması mevcut yönetim anlayışının genişleyen toprakların idaresinde yetersiz kalmasına sebep oldu. Böylece bu yeni kültürlerin siyaset anlayışları ve yönetim gelenekleri, İslam siyaset düşüncesi ve yönetim anlayışının geliştirilmesinde etkili oldu (Bircan, 2019, s. 7).

Farklı kültürlere ait eserlerin Arapçaya tercüme edilmesine dayalı çalışmaların ilk kez Emeviler döneminde yapıldığını görmekle beraber, İran asıllı yöneticilerin güç kazandığı ve Sasani topraklarında kurulan Abbasiler döneminde tercüme faaliyetlerinin büyük bir hız kazandığını görmekteyiz (Adalıoğlu, 2004, s. 6).

Böylece hem Sasani yönetim geleneği, hem de Hint, antik Yunan ve Çin gibi kadim kültürlerin siyaset pratikleri İslam siyaset uygulamalarına ve düşüncelerine tesir etmiş; siyasetname yazarları onlara ait bilgi ve hikmetli sözlerden alıntılar yapmış, onların tarihi ve toplumsal tecrübelerinden yararlanmışlardır (Turtûşi, 1995, s. 337).

Bu sebeple, siyasetnamelerde ayet, hadis ve sahabe hayatından seçilen örneklerin yanı sıra sözü edilen tüm uygarlıklara ait hükümdarların hayatlarından kesitler ve filozoflarının hikmetli sözlerine sıklıkla rastlayabilmekteyiz (Şeyzerî, 2013, s. 21). Siyasetname yazarları, kadim uygarlıklara ait bu birikimleri referans aldıklarını ise eserlerinde belirtmeyi ihmal etmemişlerdir (Turtûşi, 1995, s. 337).

Aşağıda bu kaynaklar İslam-Arap, Antik Yunan, Fars, Hint ve Çin Kaynakları olmak üzere beş başlık altında incelenecektir.

1.5.1. Siyasetname Geleneğinde İslamiyet ve Arap Kültürünün Etkisi

İslam dünyasında, hicretten kısa bir süre sonra başlayarak devlet yöneticileri adına çok sayıda tavsiye ve öğüt içeren risaleler yazılmıştır. Ortaya çıkan siyasetname geleneğinde nesilden nesile sözlü olarak aktarılan İslamiyet öncesi Arap kültürü de oldukça etkilidir. Ancak, İslamiyet'le beraber devlet kavramında sistemli değişiklik kültürel ve edebi faaliyetleri de şekillendirilmiştir (Bircan, 2019, s. 8).

Siyasetnamelerdeki İslam-Arap etkisine "*ülü'l emre itaat, zulümden kaçınma, doğruluk, haksızlığa karşı adalet, halka güzel muamele"* gibi Kur'an-ı Kerim ve hadislerde yer alan iyi-doğru yönetime dair ilkeler, Hz. Peygamber ve dört halife döneminde gerçekleştirilen uygulamalar, siyasi ve idari mektuplar referans olarak gösterilebilir (Zencânî, 2019, s. 13-14).

1.5.1.1.İslamiyet'in temel kaynaklarının siyasetname geleneğine etkisi

İslamiyet inancında din kavramı, dünya işleri ve siyasetin dışında tutulmamış aksine içerisinde dahil edilmiştir. Hatta din, gündelik hayat ve politika üzerinde düzenleyici niteliğe sahiptir. Bu sebeple, İslam siyaset düşüncesi siyasetnamelerde "tevhid", "hilafet" ve "adalet" gibi kavramların sıklıkla tartışılmasına yol açmıştır (Dinçer, 2018, s. 163).

Kelime olarak *"tek ve bir olmak*" anlamına gelen tevhid; vahd (vahdet, vüdud) kökünden türetilerek "*bir şeyin tek olduğunu kabul etmek*" anlamında kullanılmaktadır. Buna göre İslamiyet inanışına göre; "*Allah'tan başka bir varlığa yaratılmışlık üstü bir konum verilmesi, ona hayatında veya ölümünden sonra yaratılmışlık üstü saygı gösterilmesi tevhid ilkesini bozan davranışlardandır."* (Sarıkçıoğlu, 2012, s.22)

Tevhid ilkesinin, İslam siyaset düşüncesinde temel ilkelerden biri olarak kabul edilmesi, "yaratılmışların en üstünü olarak kabul edilen insanın" fikir ve özgürlüğünü korumaya yöneliktir; Allah dışında başka bir şeye veya bir kimseye kayıtsız şartsız boyun eğmenin

önüne geçmesi sebebiyle oldukça önemlidir. Aksi takdirde, insanların mutlak otoriteye sorgusuz sualsiz baş eğmesi; "yöneticilerin tanrılaşmasına ve insanların yöneticiler önünde kullaşmasına" sebebiyet verir. Halbuki Allah, İslamiyet inanışı çerçevesinde mülkün gerçek sahibi ve tek hakimidir. Bu düşünce, İslamiyet temelli gelişim gösteren devlet idaresi anlayışında halifenin meşruiyet kazanması açısından oldukça önemlidir. Hükümdar, yönetme gücünü ancak halkın ve ya ilim sahibi temsilcilerin (ehl'il hâl ve'l akd) onayı doğrultusunda kazanabilir. Bir emanet olarak teslim edilen halifelik makamı, "devlet yönetme becerisi" ve "adaletli olma" gibi şartlarla sınırlandırılmıştır. Bu sebeple, İslam siyaset düşüncesinde "babadan oğula geçen yönetimler" tartışmalı bir niteliğe sahiptir (Dinçer, 2018, s.164).

İslamiyet'in siyaset düşüncesini etkilediği diğer bir husus ise "*hilafet*"tir. Akıl ve irade sahibi olarak yaratılan insanoğlu, bu özelliğinden ötürü diğer tüm varlıklara üstündür. Bu sebeple, insan yönetme gücü ve yeteneğine sahip olarak yeryüzüne halife tayin edilmiştir. İnsan sahip olduğu bu özellik sayesinde yeryüzündeki tüm varlıklara boyun eğdirebilme gücüne de sahiptir (Mâverdi E.H., 2016, S. 153-158)

İslam siyaset anlayışını şekillendiren üçüncü unsur ise "adalettir". Bu kavram, toplum içerisinde kurulan ilişkilerin hak ve eşitlik ilkesi gözetilerek dengeye oturtulması anlamına gelmektedir. Buna göre, hiçbir kimse ya da grubun bir diğerine karşı imtiyaz sahibi olmadığı; tüm kural ve yaptırımların halife dahil olmak üzere herkesi kuşatacak şekilde uygulandığı yönetimlerde adaletin varlığından söz edilebilir. (Dinçer, 2018, s.167)

Tüm bunlar neticesinde, İslamiyet inancının temel öğretilerinin siyaset düşüncesine dolayısıyla da siyasetnamelere etki ettiği görülebilir. Bu bağlamda siyasetnameler incelendiğinde, "*Cenab-ı Hak buyurur…*" (Şeyzerî, 2013, s.170), "*Allah azze ve celle buyuruyor…*" (Şeyzerî, 2013, s.152), "*Âyet-i celile de durumları şu şekilde açıklanmıştır…*" (el-Mâverdi, 2018, s.132) gibi İslamiyet'in temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'den yararlanılan çok sayıda ifadeye rastlayabilmekteyiz.

1.5.1.2.İslam dünyasının ilk siyasi metni "Medine Vesikası" ve siyasetname geleneğine etkisi

Hz. Muhammed'in doğduğu Mekke şehrinde devletin güç ve fonksiyonlarını paylaşan ve çok sayıda aileden meydana gelen merkezi bir yönetim bulunmaktaydı. Kararların "istişare" ile alınıyor olması, bir ailenin diğerleri üzerinde egemenlik kurarark tek başına karar almasını engellemekteydi (Hamidullah, 1984, s.23-26).

Ancak, İslamiyet öncesi Medine'de ise merkezi bir yönetim ve ortak bir hukukun bulunmaması putperest Arap, Yahudi ve Hristiyanların ayrı ayrı oluşturdukları otorite bölgelerinde kabileler arası çekişmelerin yaşanmasına yol açmaktaydı (özkan, 2019, s.123).

Hz. Muhammed'in Medine'ye hicretinden sonra Mekke'den gelen Müslümanlar 8Muhacir) ve Medineli Müslümanlar (Ensar) arasında bölgedeki otorite boşluğunu doldurmak ve istikrarı sağlamak amacıyla Müslümanların ilk devlet modelini oluşturan "ortak bir şehir yönetimi" kuruldu. 47 maddeden oluşan ve "Medine Vesikası" olarak anılan yazılı hukuk metni, kurulan bu şehir devletinin ilk anayasası olarak imzalandı. Medine Vesikası, İslam siyasi düşünce tarihinin ilk yazılı metni olması, farklı inanç ve etnik yapıdaki toplulukların haklarını ortak bir kanun içerisinde toplaması sebebiyle İslam siyaset düşüncesini, yönetim uygulamalarını dolayısıyla da siyasetnameleri şekillendiren önemli bir siyasi kaynak olduğu söylenebilir (Özkan, 2019, s.213)

1.5.1.3.Dört Halife dönemi uygulamalarının siyasetname geleneğine etkisi

Son peygamber Hz. Muhammed'in, kendisinden sonra gelecek liderler için kitap ve sünnetin rehberliği dışında bir veliaht ya da kıstas belirtmemiş olması Müslümanların liderlerini belirleme noktasında dinen özgür bırakılmış olduklarına işaret etmektedir (Karaman, 1996, s. 49)

Halifelik, göreve geldikten sonra hayat boyu devam eden bir sorumluluk olarak görülmesi sebebiyle monarşiye benzerken, yönetimin babadan-oğula geçmesine karşı adalet ve ehliyetin önemine vurgu yapması sebebiyle cumhuriyete benzemektedir. Hz. Peygamberden sonra dört büyük halife dönemine ait uygulamalar incelendiğinde, halifelerin kendilerini mutlak bir otorite olarak tanımlamamışlar ve hukuku kendi makamlarından üstün tutmuşlardır (Vural, 2015, s.44, 344)

"Dört Halife Dönemi" olarak adlandırılan bu devrin karakteristik özelliklerinin siyasetnameleri doğrudan etkilediği söylenebilir. Örneğin; "*Bunun üzerine Hz. Ömer, Hz. Ebubekir'e… buyurmuştur.*" (el-Maverdi, 2018, s.126); "*Hz. Ali der ki…*" (Mâverdî, 2016, s. 367) gibi bu döneme atıf yapılan çok sayıda ifadeden siyasetnamelerin yararlandığını görebiliriz.

1.5.1.4.Emirname'nin siyasetname geleneğine etkisi

İslam Devleti'nin dördüncü halifesi olarak göreve gelen Hz Ali, karışıklık içerisinde bulunan Mısır'a vali olarak atadığı(656) Mâlik b. Hâris el-Eşter'e görevi süresince rehber olması amacıyla mektup olarak kaleme aldığı "Emirname" başlıklı mektup hazırlamıştır. Emirname, öğretici niteliğinin yanı sıra İslam siyaset düşüncesi için rehber bir eser niteliği taşımaktadır (Dinçer, 2017, s.169)

Hz. Ali tarafından yazılan bu mektupta, idarecinin sorumluluk ve ahlaki özellikleri, halk-yönetici ilişkilerinin düzenlenmesi, kamu çalışanlarının özellikleri ve denetimi, kamu personelinin seçimi, kamu gelirleri ve harcamaları, istişarenin önemi gibi konulara yer verildiğini görmekteyiz. Bu doğrultuda Emirname'nin, içerdiği konu başlıkları açısından siyasetnameleri şekillendirdiğini söyleyebiliriz.

1.5.2. Siyasetname Geleneğinde Fars Kültürünün Etkisi

Siyasetnamelerde referans olarak kullanılan kaynaklardan bir diğeri ise Fars kültürüdür. Fars kültürünün öğüt edebiyatı türündeki ilk örneklerine daha çok *Enderzname ve Pendnamelerde* rastlamaktayız. Sözlü edebiyat türünde başlayan öğüt geleneği ilk olarak Sasaniler döneminde yazıya geçirilerek yaygınlaşmış ve günümüze dek ulaşabilmiştir (Balcı, 2013, s. 120-122).

Özellikle Sasaniler döneminde yaygınlaşan felsefe, ahlak ve hikmet gibi konulara yoğunlaşan ve öğüt verme gayesi güden bu eserlere "Dinkerd'in Altıncı Kitabı", "Enderz-i Âzerbâd-ı Mihrespendân", "Hikem li-Behmeni'l Melik", "Yâdgâr-i Bozorgmihr", "Enderz-i Hüsrev-i Kubâdân", "Âdâb-i Bozorgmihr", "Enderz-i Pûryûtkîşân", "Minû-yi Hired" ve "Kitâbü'l-Mesâ'il" gibi eserler örnek olarak gösterilebilir (Dinçer, 2018, s. 134-145).

Sasaniler dönemine ait bu eserler, ilk siyasetnamelerin *"Adâbül müluk"* başlığı altında İran'da ortaya çıkmasına yol açmıştır. Zaman içerisinde gelişen ve "*Siyeru'l-mülûk", "Siyâsetnâme"* gibi isimler alan bu eserler yönetime dair pratiksel bilgiler sunması sebebiyle Fars yönetim geleneğinde padişahların, vezirlerin ve şehzadelerin eğitimi için kullanılarak "*Pendnâme"* başlığı altında toplanmıştır (Balcı, 2013, s. 120-122). Bu eserler ile sonraki dönem siyasetnameleri arasında büyük benzerliklerin bulunması, siyasetnamelerin Sasani yönetim geleneğinden de etkilendiğini düşündürtmektedir (Zencânî, 2019, s. 15).

Örneğin, Pehlevice en büyük Enderzname olarak kabul edilen *Dinkerd*'de**,** mezdâperestlerin "*bireysel, toplumsal ve siyasî ya da ülke yönetiminde uymaları ve kaçınmaları gereken ahlâkî kurallar*" kapsamlı bir şekilde açıklanmaktadır. Eserde, hükümdarların akıllı olması, iyi kalpli olması, halkını sevmesi, koruyup-gözetmesi, işini lâyıkıyla yapan memuru ödüllendirirken, kötü çalışanı cezalandırması, halkının mevcut durumuna yabancılaşmaması, cömert olması ve düşmana karşı vatanını, halkını koruması, yaptığı atamaları özenle ve dikkatle yapması gibi öğütler yer almaktadır (Balcı, 2013, s. 130)

Sasaniler'in son döneminde altmış iki soru ve bunlara cevaplardan oluşan ve çok sayıda öğüt içermesinin yanında kapsamlı bir ahlak kitabı olarak da nitelendirilen *Minû-yi Hired*' hükümdarların yapması ve yapmaması gereken şeylere dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda, Sasani öğüt geleneği içerisinden çıkan eserlerle siyasetnamelerin içerik olarak birbiriyle paralellik gösterdiği görülmüştür (Dinçer, 2018, s. 143)**.**

Eski İran İmparatorlarından Büyük Darius (ö. MÖ 486)'un Behistan Dağı'nda oydurduğu iddia edilen söylevde, Zerdüşlük ilkelerinden biri olarak; "*Ahura Mazda yeryüzü düzeninin bozulduğunu görünce onu bana verdi; ben de yeryüzüne düzen verdim*" ifadeleri yer almaktadır (Şenel, Ankara, s. 94). Bu inanışın genel itibariyle siyasetnamelerde yer alan; halkın, sultana emanet edilmesi ve sultanın halkını gözetmekle sorumlu tutulması; sultanların Allah'ın lütfunu kazanmış, seçkin kullar olması; hükümdarın meşruiyetini yaratıcıdan alma anlayışı gibi ilkelerle benzerlik taşıdığı görülmektedir (Dinçer, 2018, s. 137-138). Bu doğrultuda siyasetnamelerde, Sasani İmparatorluğu'nun kutsal dini olan Zerdüştlük ve onun kutsal kitabı Avesta'ya dair etkilerin bulunduğu da söylenebilir.

Eski Fars ve Sasani kültürünün siyasetname geleneğini şekillendirmesi Abbasiler döneminde Fars kökenli üst düzey bir yönetici olan İbnü'l Mukaffa'nın Pehlevice'den Arapça'ya yaptığı tercüme faaliyetlerine dayandığı ve siyasetname geleneğininonun yaptığı bu tercüme faaliyetleriyle başladığı iddia edilmektedir(Adalıoğlu, 2004, s. 7) Câhiz, İbn Kuteybe, Tûrtuşi, Seâlabi, Mâverdî, Gazzâlî, Nizamülmülk, Şeyzerî gibi önemli İslam düşünürü ve siyasetname yazarları da bu tercüme faaliyetlerinin aracılığıyla eski Fars ve Sasani yönetim geleneğinin kaidelerinden eserlerinde yararlanmışlardır (Adalıoğlu, 2004, s. 8).

Bu noktada, Firdevsi (ö.1020)'nin Şahnâmesi büyük bir öneme sahiptir. Yazar, ilk insanın yaratılışından itibaren başlayarak, İran'ın Arap hakimiyetine girişine dek olan tarihini, destansı bir şekilde naklettiği bu eserinde "*Cemşîd, Dahhâk, onunla savaşan demirci Gâve, Ferîdun, yedi güç işi başaran Zaloğlu Rüstem, Turan ülkesinin hükümdarı Efrâsiyâb (Alp Er Tonga), Keykâvus, Keyhusrev, İsfendiyâr, Dârâ, İskender"* gibi karakterlere yer vermiştir. Bu karakterlerin bir çoğumuzun aşina olduğu epik karakterler olması bulundurulduğunda Eski Fars kültürü ve siyasetnameler arasındaki etkileşimi açıkça göstermektedir (Kültüral, 2010, s. 290-292).

Ayrıca Osmanlı hükümdarları, Şahnâme'den etkilenerek *Selimnâme*, *Süleymannâme*, *Şehinşahnâme* isimli savaş ve kahramanlıklarının anlatıldığı eserler yazdırarak eski Fars kültürüne ait bu eserden içerik ve biçim anlamında etkilenmişlerdir (Kültüral, 2010, s. 290-292).

Siyasetnameler incelendiğinde birçoğunun eski İran krallarının söz ve yönetim tecrübelerinden etkilendiği görülmektedir (Uğur, 2001, s. 73-74)**.**

Örneğin; "*Erdeşir şöyle demiştir…*" (Mâverdî, 2016, s. 132)**, "***Erdeşir, ahidnamesinde bu hususta kurtuluş yönünü göstererek şöyle demiştir...*" (Mâverdî, 2016, s. 283)**,** "*Enuşirvan bir gün sarayında otururken…*" (Zencânî, 2019, s. 119)**,** "*İran krallarından biri oğluna şöyle nasihatte bulundu…"* (Zencânî, 2019, s. 234)**,** *"Fars hükümdarları… yaparlardı"* (Şeyzerî, 2013)*, "Nakledilir ki: İran hükümdarlarından biri…"* (Şeyzerî, 2013, s. 151) gibi ifadeler siyasetname yazarlarının Fars yönetim geleneğinden etkilendiklerini açıkça göstermektedir.

1.5.3. Siyasetname Geleneğinde Batı Etkisi

İslam siyaset düşüncesi ve siyasetnameler üzerinde etkisi olan kadim uygarlıklardan bir diğeri ise şüphesiz ki Yunan kültürüdür. Bu etki doğrudan olmasa da Hellenistik ve Fars kültürü üzerinden İslam medeniyetinin oluşum sürecine etki etmiştir. Bu hususta Fars kültürünün İslam düşünce dünyasına aktarımında olduğu gibi İbnü'l Mukaffa'nın *Categoria*, *Peri Hermenios* ve *Analyitica* gibi eserleri Farsça'dan Arapça'ya tercüme etmesi büyük önem taşımaktadır.

Ayrıca Eflatun, Aristoteles, Hipokrat, Arşimed, Apollinus ve Batlamyus gibi isimlere ait eserlerin tercüme edilmesiyle ideal devlet, siyaset ve ahlak gibi başlıkların Müslüman

fikir ve ilim insanları tarafından önem görmesi bu metinlerin siyasetnamelerin içerik ve konularını etkilediğini düşündürmektedir (Adalıoğlu, 2004, s. 10-11)

Platon'un (m.ö. 427-347), siyasete dair en kapsamlı düşünceleri *Devlet* ve *Kanunlar* ismini verdiği eserlerinde görülebilmektedir. Platon, *Devlet*'te ideal devlet üzerine gerçekçilikten uzak ve ütopik düşüncelerine yer verirken; *Yasalar*'da sosyal şartlara uygun daha gerçekçi bir dünya düzenine yer vermektedir (Dinçer, 2017, s. 71)**.**

Platon'un, ideal devlet kuramı hususunda Doğu'da Farabi'nin *el-Medinetü'l Fâzıla* isimli eserini etkilediğine siyaset ve ahlak ilişkisi bağlamında rastlamaktayız (Adalıoğlu, 2004, s.11; Ergan, 1999, s.28-29).

Aristoteles'te Müslüman ilim insanları tarafından tanınmaktadır ancak Müslümanların yüksek ahlak ilkelerini Kur'an ve Sünnet'te aramaları sebebiyle onun ahlak anlayışından yararlanmamış, "*sistemli bir ahlak anlayışı*" geliştirmek yerine dinin temel kaynaklarından ahlaki kaidelere yönelik derlemeler yapmışlardır (Adalıoğlu, 2004, s. 12).

Kadim Yunan, İslam siyaset düşüncesi ve siyasetnameler üzerinde karakteristik bir etkiden ziyade hikmetli sözler hususunda referans oluşturmuştur. Mâverdî, Gazzâli ve Nizamülmülk gibi siyasetname yazarları Yunan kültüründeki fikir insanlarının ve Büyük İskender gibi devlet adamlarının hikmetli sözlerine eserlerinde yer vermişlerdir (Adalıoğlu, 2004, s. 12)

Örnek olarak, "*Aristoteles İskender'e şunu söylemiştir…*" (Mâverdî, 2016, s. 283)**,** "*Filozof Aristo İskender'e yazdığı bir mektupta şöyle der…*" (Mâverdî, 2016, s. 338), "*Bir Rum filozofu şöyle demiştir…*" (Zencânî, 2019, s. 143), "*Yine nakledilir ki: Rum krallarından biri…"* (Şeyzerî, 2013, s. 151) gibi ifadelere siyasetnamelerde sıklıkla rastlamaktayız.

1.5.4. Siyasetname Geleneğinde Hint Kültürünün Etkisi

İslam siyaset geleneğinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde Hint kültür ve edebiyatının etkisi oldukça fazladır. Birden fazla dini inanç etkisiyle gelişen Hint kültürü, farklı inançların akla ve mantığa uyan kaidelerini kendi inanç sistemlerine eklemeye müsait bir sisteme sahiptir (Küçüköner, 2018, s. 614),

Bu durum, İslam dünyasında artan fetihler ve gelişen ticaretin etkisiyle bölgeye gelen Arap tüccar ve din adamlarının Hint kültürüyle kolay bir şekilde etkileşime girmesine

sebep olmuştur (Bircan, 2019, s.14; Dinçer, 2018, s.116). Özellikle, Müslüman bilim insanlarının Sankritçe (Hint dili) öğrenerek, Hint kültürüne ait eserleri çevirmesi her iki kültürün birbirlerini daha yakından tanımalarına olanak sağlamıştır (Bircan, 2019, s. 14).

Fars kültürü üzerinden tercüme edilerek siyasetname geleneğine etki eden en önemli eserlerden biri şüphesiz ki "*Kelile ve Dimne*" adıyla bilinen Pançatantra' dır. Eser**,** Abdullah b. el-Mukaffa tarafından Arapçaya çevrilen ve hayvan fabllarından oluşan bir siyasetnamedir (Barış, 2017, s. 1884).

Eserde, hükümdara nasihatlerin yanında erdemli bireyler ve erdemli toplum için nasihatlerle birlikte hikmetli sözler de yer almaktadır. Yönetirken adaletli olma, hakkaniyeti koruma, yetki ve sorumlulukların teslim edilmesinde önemli noktalar, emaneti ehline verme, uygun kişileri uygun işlere yerleştirme, istişare etme, akılcı olma, bilgili insanlara danışma, ödül ve cezalandırma gibi siyasetnamelerin içerikleriyle paralel konuların işlendiği görülmektedir (Vishnuşarman, 2020).

Bununla beraber, siyasetnamelerin birçoğunda "*Hint filozoflarına… diye sorulduğunda*" (Zencânî, 2019, s. 119), "*Hind meliklerinden Lisebetrum'un ahidnamesinde…*" (Mâverdî, 2016, s. 240) gibi ifadelere sıklıkla rastlanıldığı görülmektedir.

Bu doğrultuda, siyasetname yazarlarının Hind siyaset düşüncesinin tecrübe ve pratiğe dayalı birikimlerinden özlü söz ve hikmetli hikayeler bağlamında yararlanmış olduğunu söyleyebiliriz.

1.5.5. Siyasetname Geleneğinde Çin Kültürünün Etkisi

Müslüman düşünür ve yazarlar kadim Çin kültüründen yukarıda bahsedilen diğer unsurlar kadar yararlanmamışlardır. Ancak Müslüman siyasetname yazarlarının, Çin Fağfurlarının pratik siyaseti desteklemek adına söylemiş oldukları hikmetli sözlerden yararlandıklarını görmekteyiz. Örneğin, Gazzâli'nin, *Nasîhâtü'l-mülûk* isimli eserinde ve Zencânî'ye ait *el-Letâifu'l-Alâiyye*'de Çin kültürüne ait bazı özlü sözlerden yararlanıldığı görülmektedir (Adalıoğlu, 2004, s. 13-14).

Tüm bunlar doğrultusunda, siyasetname yazarlarının eserlerini oluştururken İslamiyet inancının şekillendirdiği kaynaklardan ve Fars- Sasani kültüründen "içerik ve tema" bağlamında; Hint ve Çin kaynaklarından ise kendi düşüncelerini destekleyici "hikmetli söz ve hikayeler" kapsamında yararlandıklarını söyleyebiliriz.

İKİNCİ BÖLÜM

SİYASETNAMELERDE DEVLET YÖNETİMİ

Çalışmamızın ikinci bölümünde Ahdü Mervan, Kitabu'l Nasihatü'l Mülûk, El-Ahkâmus Sultaniye, Kutadgu Bilig ve Nasâyihü'l-Vüzerâ eserleri üzerinden siyasetnamelerde yer alan yönetsel süreçlere ilişkin ifadelerin saptanması amaçlanmıştır. Yönetsel süreçlere ilişkin ifadelerin aktarımından önce eserlerin müellif ve kaleme alındıkları dönemin genel şartlarıbakımından değerlendirilmesine dikkat edilmiştir.

2.1. AHDÜ MERVAN'DA DEVLET YÖNETİMİ

Eserin incelenmesinden evvel müellifin hayatına, eserin yazıldığı dönemin siyasi konjonktürüne dokunmak Ahdü Mervan'ı bizler için daha anlamlı kılacaktır.

Tam adı *Ebû Gâlib Abdulhamîd bin Yahyâ bin Sa"d/Saîd el-Âmirî* olan Abdülhamid El-Katib'in muhtemelen Fırat nehri yanında bulunan *Enbâr* kasabasında doğduğu tahmin edilmekle beraber risalelerinde yer alan bilgiler doğrultusunda *İran* ya da *Ârâmi* asıllı olduğu düşünülmektedir (Ergin, 1988). Doğum yılı hakkında ise kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır (Bulut, 2007).

Ailesiyle birlikte Rakka oradan da Şam'a göç ederek yerleşen Abdülhamid, katiplik sanatıyla kız kardeşinin kocası ve Emevi Halifesi Hişam b. Abdülmelik (ö.743)'in katipliğini yapan Ebü'l-Alâ Sâlim b. Abdullah sayesinde tanışmıştır (Ergin, 1988).

Abdülhamid el-Katib'in, Azerbaycan valiliğinden itibaren Emeviler'in on dördüncü ve son hükümdarı Mervân (ö.750)'ı tanıdığı, Mervân'ın halifelik görevi esnasında da (126/744) iletişimlerini devam ettirdiği bilinmektedir. Şam'a gelerek sarayın inşa reisliğine kadar yükselen Abdülhamid el-Kâtib, Mervân'a olan sadakatini vefat ettiği 26 Zilhicce 132 (5 Ağustos 750) tarihine dek devam ettirmiştir (el-Katib, 2017, s. 36-37).

Abdülhamid, bürokratlığı yanında edebi kişiliğiyle de ön plana çıkmaktadır. Sahip olduğu ün onun klasik risale türünü yeniden yorumlayarak her kültür seviyesindeki okura keyif veren bir sanat haline çevirmesinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple, kendisine *Arap risale sanatının kurucusu* unvanı verilmiştir. Özellikle risaleleri bölümlere ayırarak her risale için özel bir konu belirlemesi, onun klasik risale sanatına kattığı en önemli yenilikler biri olarak görülmektedir. Bu katkıları neticesinde "*Risâle tarzı Abdülhamîd'le başladı, İbnü'l-Amîd'le (ö. 360/970) sona erdi"* şeklinde övgülere mazhar olmuştur (Ergin, 1988, s. 225)**.**

Ancak**,** rivayete göre 1000 adet ya da sayfa olduğu düşünülen risalelerinden birçoğunun günümüze kadar varlığını koruyamamış olması gerek edebiyat gerekse idare tarihi açısından büyük bir kayıptır (Bulut, 2007, s. 252). Günümüze dek ulaşabilen risâleleri ise genel hatlarıyla kâtiplerin görev ve mesuliyetleri ve satranç gibi birbirinden çok farklı konular üzerine yazılmıştır (el-Katib, 2017, s. 5).

Abdülhamid el-Katib'in günümüze dek ulaşabilen en meşhur risalelerinden biri devlet kademelerinde görev yapan kâtiplere yol göstermek amacıyla kaleme aldığı *Risâleila'l-Kuttâb,* bu alanda yazılan ilk eser olarak kabul edilmektedir (Bulut, 2007, s. 253). Eserde kâtipliğin, en şerefli meslekler arasında yer aldığı; devlet idaresindeki önemi; bu mesleğin sağlamış olduğu avantajlar, mesleğin getirdiği sorumluluklar ve hilafet makamı için verilen tavsiyeler ve bu tavsiyelerin önemi vurgulanmaktadır (Eren & Khalilov).

İbn Kuteybe'nin vezir Ebü'l-Hasan Ubeydullah b. Yahyâ'ya ithaf ettiği "*Edebu'l-Kâtib*" örneğinde olduğu gibi Abdülhâmid el-Kâtib bu türdeki eserlerin literatüre girmesi açısından da büyük bir öneme sahiptir (Yazıcı, 1999).

Ancak, Abdülhamid El-Katib'in günümüze dek ulaşan risâleleri arasında muhtemelen en dikkat çekici olanı Mervân b. Muhammed b. Mervân'ın ağzından oğlu ve veliahtı olan Abdullah'a yazdığı ve günümüzde Türkçeye *Doğu'nun Hükümdarı* olarak çevrilen *Ahdü Mervân* isimli risâledir (746/129). Yazarın, en geniş hacimli risalesi olmasının yanında eserde savaş sanatına, devletçilik ve yöneticiliğe dair çok sayıda tavsiyeye yer verilmiştir. Bu özellikleri sebebiyle eser,*"Arap edebiyatında siyasetname geleneğinin ilk özgün klasiği*" olarak nitelendirilmektedir (el-Katib, 2017, s. 38-39).

(Dinçer, 2017, s. 182)'e göre de tam adı *"Ahdü Mervan ila İbnihi Ubeydillah"* veya *"Risaletü Abdilhamid el-Katib fi Nasihati Veliyyilahd"* olan bu eser Türkçe'ye

"Doğu'nun Hükümdarı" ismiyle çevrilmiş ve İslam Arap dünyasının ilk özgün siyasetnamesi olarak kabul edilmiştir.

Ahdü Mervan, Abdülhamid'in diğer risaleleriyle beraber birkaç kez neşredilme fırsatı yakalayabilmiştir. Bu neşirler, Muhammed Kürd Ali'nin Abdülhamid el-Kâtib'e ait dört risalesinin yer aldığı *"Resâilü'l Bülegâ"* (Kahire 1913,1946) isimli yayını; Tâhir el-Cezâir'i ve Muhammed Kürd Ali'nin neşri (Tunus,1318) ve Hasân Abbâs'ın neşrinden oluşmaktadır. Çalışmamızda, Ahdü Mervan'ın, Hasân Abbas'a ait olan "*Abdülhamid Yahya el-Kâtib ve Mâ Tebkâ min Resâilih ve Resâili Sâlim Ebî'l-Alâ*" (Daru'ş-Şark, Ürdün,1988) isimli neşrinden yararlanılarak hazırlanan Türkçe çevirinden yararlanılmıştır (el-Katib, 2017, s. 5).

Bu eserin müstakil bir siyasetnameden ziyade içerisinde siyasi nasihatlerin bulunduğu genel bir risale olması eserin diğer dikkat çekici özelliğidir**.** Şekilsel olarak bilinen siyasetname algısından uzak bir portre oluşturan eser, siyasi krizlerin yoğun olarak yaşandığı Emevi Dönemi'nin yıkılış evresine ait eserlerden biri olmasıyla da önem kazanmaktadır.

Gerek Emeviler'in son halifesi olan *Mervan el-Hımâr*[6] gerekse eserdeki öğütlerin muhatabı olan *Mervan'ın oğlu Abdullah* ve eserin müellifi olan Abdülhamid El-Katib'in yeni Abbasi yönetimi tarafından öldürülmesi, eserin yasaklanarak ihmal edilmesine yol açmıştır (Dinçer, 2018, s. 211-217).

2.1.1. Siyasi ve Toplumsal Konjonktür

Eserin içeriği incelenmeden evvel yazıldığı dönemin genel şartları, devlet ve yönetim anlayışının incelenmesi Ahdü Mervan'ın yönetsel süreçlere ilişkin içerik ve kapsamının görünürlüğünü arttıracaktır.

Abdülhamid el-Kâtib'in risalesi incelendiğinde yazıldığı dönemin mevcut durumunu tasvir eden şu ifadeler dikkat çekicidir;

"Fitne denizinin karanlıklarında, cehalet bataklıklarında, ölümün kahredici çukurlarında debelenip duran, ne boyunduruk tanıyan, ne sözden anlayan Allahsız kitapsız göçebelerle baş edebilesin diye! Yeryüzünde fitne çıkararak İslam'ın kutsallığına

[6] Ebû Abdilmelik Mervân bin Muhammed bin Mervân bin el-Hakem el-Hımâr el-Ümevî el-Ca'dî, son Emevi halifesidir. Detaylı bilgi için bkz. Hasan Kurt, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 29 (Ankara: 2004), s.227.

saldıran, bu da yetmezmiş gibi Allah'a karşı nankörlük yaparak, bilgisizce vatandaşların kanlarını helal sayan çapulcuları dizginleyesin diye!" (el-Katib, 2017, s. 43).

Buradan dönemin genel atmosferine kaos ve istikrarsızlığın hakim olduğu, siyasi düzenin bulunmadığı; eserin ise tüm bu şartlar altında geleceğin hükümdarına bir yol haritası çizmek amacıyla oluşturulduğu açık bir şekilde ifade edilmektedir.

Ahdü Mervan, halifelik makamına gelmeden önce Ermenistan ve Azerbaycan valiliği görevinde bulunmuş, bireysel yetenekleri yadsınamayacak bir idareci olan Emevilerin son hükümdarı Mervan b. Muhammed döneminde yazılmıştır. Ancak, iktidarlık sürecinin devletin çöküş dönemine denk gelmesi, ona bu meziyetlerini gösterecek zamanı vermemiştir. Onun beş senelik iktidarı kabileler arası anlaşmazlıklar; Haricîler'in ve Hz. Ali taraftarlarının isyanları; iktidarı ele geçirmek için uğraşan hanedan mensuplarının faaliyetleri ve II. Mervan'ın otoritesini tanımayı reddeden valilerin varlığı gibi çok sayıda karışıklığa sahne olmuş, tüm bunların neticesinde Emevi hanedanlığının hakimiyet ve otoritesi zayıflayarak Müslüman dünyasının liderliğini kaybetmiştir (Aycan, 1999, s. 171).

Buna benzer kriz ve karmaşaya yol açan hadiseler Emevi hakimiyeti boyunca yalnızca II. Mervan dönemine özel değil aksine, Emevi ailesinin iktidara gelişi itibariyle başlayarak hakimiyetlerini kaybettikleri güne kadar aralıksız devam etmiştir.

Örneğin, Emeviler' in ilk ve İslam dünyasının altıncı halifesi olan Muaviye b. Ebi Sûfyan (ö.680) yaklaşık 20 senelik iktidarı (h.41-60) boyunca çoğunluğu savaşçı Arap bedevilerden oluşan Hâricîlerin, on altı kez isyan girişimiyle karşı karşıya kalmış, buna ek olarak Hz. Ali taraftarları ve Hâriciler arasındaki çekişmelere şahit olmuş ve zaman zaman gerek Hz. Ali taraftarlarının gerekse bedevi Arapların ağır muhalefetine maruz kalmıştır (Aycan, 1999, s. 153).

Ayrıca, *Kerbelâ Olayı (60/680)*, *Harre Savaşı (63/683)* ve Mekke şehrinin Suriyeli askerler tarafından saldırıya uğraması (64/684) (Brockelmann, 1992, s. 61-62) ; kabileler arası denge politikalarının zaman zaman bozularak kabilelerin birbirleriyle mücadele içerisine girmesi; çok sayıda Emevi halifesinin, iktidara gelmesi esnasında biat edilmeme tehlikesiyle karşı karşıya kalması ve Emeviler' in hakimiyeti boyunca devam eden Hâricî isyanları, devletin çöküşüne dek devam etmiştir (Rosenthal, 1996, s. 57-86).

Mevcut şartların devletin nizam ve varlığına bir tehdit olarak algılanması güç ve otoritenin yalnızca hükümdarda toplanması gerektiğine olan anlayışı pekiştirerek Emevi asabiyesini önceleyen bir politikanın benimsenmesine yol açtığını rahatlıkla ifade edebilmekle beraber devletin temel politikasının halife ve ailesinin korunması olarak evrilmesinde İslam toplumunun yaşadığı ilk siyasi tecrübelerin etkisi de görmezden gelinemeyecek derecede büyüktür.

Dört Halife Dönemi olarak bilinen bu süreçte gerçekleşen ve çok sayıda Müslüman'ın bu uğurda hayatını kaybetmesine yol açan olaylar şu şekilde özetlenebilir;

- Dört halifeden Ömer, Osman ve Ali'nin şehit edilmesi,
- Sorgulanabilir ve hesap verebilir halife anlayışının Hz. Osman'ın öldürülmesine sebep olduğu inancı,
- Etrafındaki kişilerin, görüşleriyle Hz. Ali'ye aşırı müdahaleleri ve onun başarısını engellemeleri,
- Karar alma sürecinde özellikle savaşçı bedevi Arapların bulunmasının tehlikelere yol açması (Brockelmann, 1992, s. 51-57).

Özellikle, Hz. Osman'ın çevrenin merkeze bir başkaldırısı olarak nitelendirebileceğimiz hadiseler sonucunda şehit edilmesi; Emeviler' in devlet idaresi konusundaki ilke ve prensiplerini anlamamız açısından oldukça önemlidir. Çevrenin birbirine kenetlenmiş olmasına karşın merkezin dayanışma içerisinde olmaması Hz. Osman'ın şehit edilmesine yol olmuş; ondan sonra halifelik makamına seçilen Hz. Ali de bir grup insanın tepkisi neticesinde Hz. Osman gibi şehit edilerek halifelik makamından indirilmiştir (Kurt, 2021, s. 1528).

Görüldüğü gibi gerek Müslümanların ilk siyasi tecrübeleri gerekse arkası kesilmeyen toplum içi mücadeleler Emeviler döneminin politika ve yönetsel süreçlerini şekillendiren temel kaidelerdir. Abdülhamid el-Kâtip'te Ahdü Mervan isimli eserini bu hadiselerin biçimlendirdiği toplum ve devlet düzeni içerisinde kaleme almıştır.

2.1.2. Devlet

Emeviler'in son hükümdarı II. Mervan'ın ağzından kaleme alınan eserde,

"Şimdi! Hükümdar baban, yerine getireceğin görevlerin inceliklerini, bunların genel özelliklerini anlatan, olaylar karşısında takınacağın tavır ve davranışlar hakkında yol

gösteren ve strateji belirleyen bir öğüt belgesini sana vermek istemiştir." (el-Katib, 2017, s. 43)

İfadesi, tavsiyelerin muhatabının doğrudan gelecekte hükümdar olması beklenen veliahda yönelik olduğunu bizlere açıkça göstermektedir.

Risalenin tümünde hükümdar merkezli yönetim anlayışının izleri kendini belli etmekte; tavsiyelerin tamamı yönetimde mutlak otorite sahibi olarak tasvir edilen ve düzenleyici-birleştirici-koruyucu güç olarak görülen halifenin kişisel özellikleri, sorumlulukları ve yeteneklerinin konu edildiği başlıklar altında incelenmektedir.

Eserde yer alan "*Hanedan üyelerinin ve diğer şehzadelerin bir tarafa bırakılıp senin hükümdar seçilmen, Allah'ın ve benim tercihimdir*" (el-Katib, 2017, s. 43) ifadesi hükümdara meşruiyet kazandırmakta, halife tayinini ise veliaht belirleme usulüne dayandırmaktadır.

Eserde hükümdar devlet teşkilatı içerisinde hiyerarşik olarak en tepede konumlandırılmakla beraber yönetim süreçlerine dahil edilen yapı sayısı çok fazla değildir. Hükümdardan sonra detaylandırılarak anlatılan en önemli yapı ordudur. Çünkü, iktidarın sürekliliği memleketi düşmanlardan koruyan güçlü bir ordunun varlığına bağlanmıştır (el-Katib, 2017, s. 71). Hükümdara ordudan sonra yönetim süreçlerinde yardımcı olacak diğer idari makam ve yapılar Kâtip (özel kalem), Hâkim ve Hazinedar'dır.

2.1.3. Hükümdar

Eserde, meşruiyeti ilahi kaynağa dayandırılan hükümdar mutlak otorite sahibidir. Ancak, bu makama gelmesi için bir takım yetenek ve özelliklere sahip olmasının gerekliliği müellif tarafından vurgulanmaktadır. Buna göre hükümdarın sahip olması gereken davranışlar şu şekilde özetlenebilir;

- **Takva sahibi ve dindar olmak** (el-Katib, 2017, s. 45;60;46); Halifenin takva sahibi olmasının eserde yoğun şekilde vurgulanması müellifin dindar kimliğinden ve İslamiyet'e düşkünlüğünden kaynaklanıyor olabileceği gibi halifeyi halk içerisinde çıkacak fitne ve karışıklıklardan koruma amacı taşıyor olma ihtimalini de bizlere düşündürtmektedir. (Bulut, 2007, s. 254)'un *İhsan Abbas*'tan aktardığına göre, Abdülhamid el-Kâtib'in risalesinde dini temaların bu derece yoğunlukta olmasının sebebi tamamen siyasidir. Abdülhamid ve sonraki

dönemlerde, dini temaların bu derece yoğun olarak işlendiği görülmemiştir. Örneğin; Yezid b. Abdülmelik ve oğlu II. Velid gibi bazı Emevi halifelerinin İslam'ın temel prensiplerinden uzak bir yaşam sürmesine yönelik varlık gösteren algının, Emeviler idaresine muhalif olan gruplar tarafından kendi amaçları doğrultusunda kullanılmış olduğu bilinmektedir (Aycan, 1999, s. 169,173) .

Bilgili ve Yetenekli Olmak: Müellifin aşağıdaki ifadesi, varlığı soya bağlı merkeziyetçi bir asabiyeye dayanan mutlak otorite sahibi bir hükümdarın dahi yönetim ve idare süreçlerinde bilgi, beceri ve ehliyet sahibi olmasını vurguluyor olması açısından oldukça önemlidir. Hükümdar, politik bir zeka ve devleti idare edecek yeteneğe sahip olmalıdır.

"*Hükümdarın, halk arasında dillerden düşmeyecek olan en etkili başarısı rasyonel yönetimi, zekâsı ve kurnazca hazırlanmış hileleri sayesinde elde ettiği zaferleridir. Hükümdar canları tehlikeye atarak savaş yapmaktan çok, zekâsı ve kurnazlığı ile başarı elde etmeye bakmalıdır"* (el-Katib, 2017, s. 86)

- **Hukuka uygun hareket etmek** (el-Katib, 2017, s. 60); Hükümdar kanunlara uymalı, suç ve günah işlemekten uzak durmalıdır. Suç ve günah işlemek yerine Allah'tan yardım dileyip, ona güvenmelidir. Elde ettiği başarıların sahibi kendisi değil, kudret sahibi yaratıcıdır (el-Katib, 2017, s. 60).
- **Adaletli olmak:** Eserde hükümdara özellikle suç ve ceza dengesini sağlamada adaletli olması gerektiği tavsiye edilmektedir (el-Katib, 2017, s. 48). Bununla beraber, bürokratlarına karşı insaf ve adaletle muamele etmelidir (el-Katib, 2017, s. 49). Bürokratının kendisine jurnallenmesine ve karalanmasına müsaade etmemelidir (el-Katib, 2017, s. 50).
- **Ahlaki Değerlere Uygun Davranış Sergilemek:** Abdülhamid El-Kâtip eserinde nefsin bir zayıflık ve çirkinlik olduğuna vurgu yaparak, siyaseti sadece devlet idare etmek anlamında değil, aynı zamanda nefsin arzularıyla savaşmak anlamında da kullanmıştır (el-Katib, 2017, s. 47). Hükümdarın yüz kızartacak işlerden kaçınması (el-Katib, 2017, s. 48), mevki hevesine kapılmaması (el-Katib, 2017, s. 47), gurur ve kibirden uzak durması (el-Katib, 2017, s. 48), öfkelenmemesi ve kendini beğenmişliğin oyuncağı olmaması (el-Katib, 2017, s. 54), görgü kurallarına riayet etmesi (el-Katib, 2017, s. 57), affedici ve insaflı olması (el-Katib, 2017, s. 48) öğütlenmektedir.
- **Sır Tutmak;** Sır tutmanın başarı ve ün getireceğini ifade eden yazar, sır tutmanın "*hükümdarlık ilkesi*" olduğunu söylemektedir (el-Katib, 2017, s. 49-50).

- **Ciddi Olmak;** Hükümdar özellikle gençlerin yanında şakalaşmamalı ve fazla gülmemelidir. Aksi halde, kötü niyetli kimseler tarafından hükümdarın aleyhine kullanılabilir. Gülünç davranışlar, basireti körelttiği gibi onur kırar ve gaflete düşmeye sebep olur (el-Katib, 2017, s. 50).

Hükümdarın nitelikleri gibi sorumlulukları da müellif tarafından belirgin hale getirilmektedir. Buna göre devlet başkanının *vazifeleri* şu şekildedir;

- **Denetim:** Hükümdar halkın durumundan haberdar olması ve onların eksiklerini gidermelidir (el-Katib, 2017, s. 58). Halktan haberdar olmak ve noksanlıkların giderilmesi ise kamu hizmetlerinin sağlanıp sağlanamadığının denetimini gerektirmektedir. Ayrıca, hükümdarın sorumlulukları arasında bürokratlarının toplantılara gelip gelmediğini kontrol etmesi; katılmayanlara ve geç kalanlara ise mazeretini sorması yer almaktadır (el-Katib, 2017, s. 55).
- **İstişare:** Hükümdar ihtiyaç duyduğu durum ve zamanlarda bir takım özellik ve meziyetlere sahip kimselerin fikrine başvurmalıdır (el-Katib, 2017, s. 55-56).. Bu bağlamda tavsiye edilen istişare yönetimde iş bölümü şeklinde algılanabileceği gibi dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda yönetime katılım unsurunun ilkel bir örneği olarak da kabul edilebilir (el-Katib, 2017, s. 55-56).
- **Tâyin ve Âzil işlemleri:** Eserde hükümdara, atayacağı bürokratlar hususunda birtakım şartları göz ardı etmemesi öğütlenmektedir. Hükümdarın bürokratlarını belirlemesinde dikkat etmesi gereken en önemli hususlar; *tecrübe sahibi olması, politika bilmesi, hukuka uygun davranması, sözü geçen* ve *sadık* olmasıdır. Üst düzey bürokratların hanedan üyeleri arasından seçilmesinin ise daha güzel olacağı belirtilmektedir. (el-Katib, 2017, s. 5, 49, 68, 74).

2.1.4. Ordu

Eserde, hükümdardan sonra vurgulanan en önemli yapı ve oluşum "*Savaş Bölümü*" başlığı altında incelenen ordudur (el-Katib, 2017, s. 60-89). Hükümdarın saltanatını ve topraklarını düşmandan koruyacak güç ve kudretin orduda bulunması sebebiyle hükümdar için en değerli varlık askerleridir (el-Katib, 2017, s. 74).

Hükümdar onu ve tebaasını koruyan orduyla yakından ilgilenmeli, onların ahlaki davranış ve değerlerini düzenlemelidir. "*En İyi Zafer "Asker Kaybının Olmadığı Zafer*"dir" (el-Katib, 2017, s. 62) anlayışı sebebiyle zorunda kalmadıkça savaş kararı alınmamalıdır.

Ancak savaşın kaçınılmaz olduğu durumlarda düşmanın durumunu gözlemleyecek casus ya da casusların hazır bulunması ve istihbaratın sağlanması zaruridir (el-Katib, 2017, s. 64-68).

Saltanatın sürdürülebilirliği için hükümdara güç, kuvvet ve koruma sağlayan ordunun başına getirilecek komutanın sorumlulukları; ordu içi disiplini sağlamak, ordunun ihtiyaç ve eksiliklerini gidermek, askeri düzene sokmak ve askerin sadakatini kazanmaktır (el-Katib, 2017, s. 74)

Temelde, hükümdarın otoritesi altında bulunan orduya, gerekli şartları sağlayan komutan hükümdar tarafından atanmalı, bu komutan ordunun sevk ve idaresi için geniş yetkilerle donatılmalıdır (el-Katib, 2017, s. 68). Ancak yine de hükümdarın ordu üzerindeki mutlak otoritesi unutturulmamalıdır (el-Katib, 2017, s. 70).

Karargâhta, hükümdarın düşmana karşı korunması muhafız subaylarının sorumluluğu altındadır (el-Katib, 2017, s. 69). Seferler sırasında ordudaki hukuksal süreçlerin aksamaması için hükümdar tarafından kazasker tayini yapılarak takdir yetkisiyle donatılmalıdır. Kazaskere, adaletin sağlıklı şekilde dağıtılabilmesi için gerektiğinde yardımcılar tayin edilmelidir (el-Katib, 2017, s. 70-71).

Tüm bunlarla beraber merkez orduyu oluşturan subay ve askerler, teçhizat çeşitleri, asker seçiminde dikkat edilecek hususlar, ordunun önemi, karargâhın kumandası, piyade subaylarının ve süvari subaylarının sorumluluklarının düzenlenmesi, ordunun sevk ve idaresi ve savaş taktikleri oldukça detaylı bir şekilde müellifin kendi tecrübe ve bilgisi ışığında eserde detaylandırılmaktadır.

2.1.5. Kâtip (Özel Kalem)

Kâtip, hükümdar ile reayası arasında bir köprü olma niteliği taşıyan ve hükümdarın en yakınında bulunan yardımcısıdır. İstek, arzu ve şikayetlerin doğrudan hükümdara ulaştırılması müellif tarafından benimsenmemiş, kâtip aracılığıyla iletilmesini tavsiye etmiştir (el-Katib, 2017, s. 53).

2.1.6. Yargı Görevine Atanan Bürokrat ve Kazaskerler

Eserde, yargı süreçlerine ilişkin ifadeler jurnal davalarının görülmesi için emniyet teşkilatından hükümdarın değer verdiği bir bürokratın görevlendirilmesine yönelik tavsiyelerle sınırlı tutulmuştur. Bu davalar, hükümdarın kontrolü altındadır. Atanan bürokrat, cezalandırma ya da beraat konusunda hükümdar kararını vermeden fikrini

açıklamamalıdır (el-Katib, 2017, s. 52). Jurnal davaları dışında, genel davalar hususunda herhangi bir ifadeye eserde yer verilmemektedir.

Orduda yargıdan sorumlu kazaskerlerin ise şart ve sorumlulukları oldukça açık ve net bir şekilde ifade edilmektedir. Hükümdar, askerler arasında adaletin gecikmemesi için kazasker tâyininde bulunmalı ve ona takdir yetkisi vermelidir. Bu makama getirilecek kişi hükümdarı temsil etmesinden dolayı dikkatle seçilmelidir. Kazasker görevine getirilecek kimsenin namuslu, nezih, anlayışı kuvvetli, hukuk konusunda uzmanlaşmış, tecrübeli, saygın, Allah korkusunu gözeten, ağırbaşlı, saygı duyulan, güvenilir, şeffaf, adaletli tok gözlü, nezih ve dış görünüşüne önem veren bir kimse olması gözetilmelidir (el-Katib, 2017, s. 70).

Kazaskerlik görevini icra edecek yargıç mali açıdan tatminkâr bir hayat sürecek şekilde ücretlendirilmelidir (el-Katib, 2017, s. 70)

2.1.7. Hazinedar

Hükümdarın hazine-cephane ve divan komutanı olarak görev yapan bu makamın en temel vazifesi hazine ve cephanenin sorumluluğunu üstlenerek koruma ve sevkiyatını başarılı şekilde gerçekleştirmektir. Hazineyi zarara uğratanların yakalanması da hazinedarın görevleri arasında yer almaktadır (el-Katib, 2017, s. 86).

2.2. NASİHATÜ'L MÜLÛK VE EL-AHKAMÛS SULTANİYE'DE DEVLET YÖNETİMİ

Miladi takvime göre 974 yılında Basra'da dünyaya gelen *Mâverdi*, 10. asrın sonu ve 11. asrın ilk yarısında yaşamış İslam dünyasına idare sistemi konusunda özgün fikirler kazandıran din bilgini ve devlet adamıdır. *Künyesi, Ebü'l-Hasan Ali bin Muhammed bin Habib el-Basri el-Mâverdi* olan yazarın babasının gül suyu işiyle uğraşması sebebiyle (mâül-verd); Basra'da doğduğu için ise "*Basrî*" ünvanını aldığı bilinmektedir (Mâverdî E. H., 2016, s. 21). Mâverdî, İslam dünyasına Büveyhoğulları'nın (945-1055) egemen olduğu dönemde yetişmiştir (Canatan, 2014, s. 69).

Mâverdî, ilk öğrenimini doğduğu yer olan Basra'da almış ve burada Ebû'l-Kasım es-Saymerî; Bağdat'ta ise Ebû Hâmid el-İsferâînî gibi isimlerin öğrencisi olmuştur. Kısa sürede *Şâfiî fıkhı* için en önemli isimlerden biri olarak ünlenen Mâverdi, Nişâbur

yakınında Ustuva isimli şehirde baş kadılık ve farklı birçok şehirde de kadılık görevlerinde bulunmuştur**.** Fıkıh alanındaki çalışmaları sebebiyle Halîfe Kâim Biemrillah[7] döneminde "*Akdü'l-Kudât*" ünvanını alarak ömrünün sonuna kadar bu şekilde anılmıştır (Mâverdî E. H., 2016, s. 21).

Yaşadığı dönemin tüm istikrarsızlık ve bozukluklarına rağmen kendini oldukça iyi yetiştiren Mâverdî hadis, fıkıh ve ahlak üzerine dersler vermiştir (Çelik, 2020, s. 121). Ayrıca, İslam hukuku (fıkıh), hukuk usulü, tefsir, edebiyat ve siyaset gibi alanlarda da çok sayıda eser kaleme almıştır. Bu eserlerden bazıları şu şekildedir;

Siyasi ve idari konular üzerine yazdığı eserler: *El-Ahkâmus Sultaniye, Nasihatü'l Müluk, Kitabu Teshili'n Nazar ve Ta'cili'z Zafer, Kitabu Kavaninü'l Vüzera, Kitabu Adabi'l Kadı Siyaseti'l Mülûk ve Edebü'l Vezir"*.

Dini eserleri: *Kitabü'n Nüket ve'l Uyun, Kitabü'l İkna, Kitabu A'lamin Nübüvve*.

Edeb ve ahlak üzerine kaleme aldığı eserler: *Kitabün Fin Nahv, Emsal ve'l Hikem ve Edebid Dünya ve'd Din*.

Nasihâtü'l Mülûk ve El- Ahkâmus Sultaniye'de Devlet Yönetimi başlıklı bu bölümde çalışmamızda incelenen diğer eser ve müellif eşleştirmelerinden farklı olarak Mâverdî'nin tek bir eserinden değil birbirini fikir ve yapılar yönünden tamamlamakta olduğunu düşünmemiz sebebiyle *Nasihâtü'l Mülûk* ve *El-Ahkamü's Sultaniye* isimli her iki eserini bu başlık altında birlikte inceledik.

2.2.1. Siyasi Konjonktür

Daha önce de bahsettiğimiz üzere bir eserin yazarı, kime ve ne amaçla yazılmış olduğu o eserin muhteviyatını belirleyen en önemli etkenler arasında yer almaktadır. Ancak, içerisinde bulunulan toplumun siyasi ve sosyal konjonktürünün eser üzerindeki etkisi yadsınamaz bir gerçektir.

Mâverdî, İslam dünyasında siyasi istikrarsızlığın yoğun olduğu bir dönemde yaşamış ve eserlerini böyle bir ortamda yazmıştır. Abbasi hakimiyeti altındaki İslam toplumunda ilk kriz Endülüs Emevi Devleti'nin imparatorluktan resmen kopmasıyla başlamış ve Hârici Midrârîler (758), Batı Cezayir'de Rüstemîler (777), Fas'ta İdrîsîler (789) ve İfrikiyye

[7] Tam adı Ebû Ca'fer el-Kāim-Biemrillâh Abdullāh b. Ahmed el-Kādir-Billâh el-Abbâsî (ö. 467/1075) olan Abbasi halifesi (1031-1075).

olarak bilinen Ağlebiler (800), Sâmâniler (819), Tahîriler (821), Saffâriler (867), Hamdânîler (905) gibi devletlerin imparatorluktan kopup bağımsız hareket etmeye başlamalarıyla bu süreç devam ederek Abbasi halifelerinin İslam dünyasındaki tek otorite olma özelliklerini fiilen kaybetmelerine yol açmıştır. Bu dönemde Abbasi halifeleri, siyasi otoriteden uzak bir saltanat sürmüşlerdir (Yıldız, 1988, s. 35).

Bununla beraber, Emeviler devrinde halk halifenin huzuruna rahatlıkla girebiliyorken Abbasi idaresinin ilk dönemlerinden itibaren halifenin *saray mabeyncileri ve memurları* aracılığıyla halktan uzaklaşarak, işlerini öldürme ve affetme yetkisi dışında vezirlere devretmesi Halife Harun er-Reşid döneminde vezirlik görevini yerine getiren ve bunu babadan oğula geçirerek veraset sistemine dönüştüren *Bermekiler* ailesi gibi halifenin otoritesini zayıflatan kişi ve oluşumların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir (Bedirhan, 2017, s. 89-95).

Türk kumandanlar aracılığıyla halifelik makamına getirilen Abbasi Halifesi el-Mu'tasım'ın[8] dört buçuk sene sonra yeniden Türk kumandanlar aracılığıyla halifelik makamından indirilmiş olması Abbasi halifelerinin bir gölge haline geldiğine ve otoritelerini tamamen kaybettiklerine örnek olarak gösterilebilir (Bedirhan, 2017, s. 109).

Buna ek olarak, 932-1062 yılları arasında İran ve Irak'ta hüküm süren Deylem asıllı bir hanedan olan Büveyhîler'in ortaya çıkarak 1055 senesine kadar Abbasi halifelerini nüfuzları altında tuttuğu görülmektedir (Merçil, 1992, s. 496).

Büveyhi emirlerinin *"Müizzü'd-Devle", "İmamü'd-Devle", "Rüknü'd-Devle*" gibi gösterişli ünvanlar kullanmaları, Cuma hutbelerinde Abbasi halifeleriyle beraber Büveyhi emirlerinin isimlerinin zikredilmesi ve hilafet paralarına isimlerinin beraber yazılıyor olması onuncu asrın başı itibariyle şahsi durum ve dini otoritelerini devam ettiren Abbasi halifelerinin fiili hakimiyetlerini kaybettiklerini göstermektedir (El-Mâverdi, 2016, s. 18).

Abbasiler'in hilafette hakkı olmadığına inanan, Cuma hutbeleri ve paralardan Abbasi halifelerinin isimlerini kaldıran Büveyhiler'in hakimiyetine 1055 senesinde Bağdat'a

[8] Künyesi Ebü'l Abbas Ahmed el-Müstain Billah bin Muhammed bin El-Mutasım olan Abbasi halifesi (862-869).

gelerek son veren *Tuğrul Bey* (ö. 1063) [9], Abbasi halifesi tarafından *Doğunun ve Batının Hakanı* unvanını almıştır. Hutbelerde halifenin isminin ardından bu unvanla zikredilmeye başlanan ve halifenin siyasi-idari işlerini devralan Tuğrul Bey halifenin hamisi olarak görülmüştür (Köymen, 1976, s.36-46; Cahen, 1988, s.16).

Mâverdî ise bu süreçte Halife Kâim Biemrillah ve Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey (990-1063) arasında arabuluculuk yapmıştır (Mâverdî E. H., 2016, s. 22). Tuğrul Bey ve Abbasi Halifeliği arasındaki ilişkileri geliştiren Mâverdî, böylelikle Türk-İslam düşünce dünyasının en önemli temsilcilerinden biri olmuş; birbiriyle kaynaşan Türk ve İslam kültürünün kesiştiği noktada yer almıştır. Ayrıca onun bu arabuluculuk çabası, İslam dünyasında her daim barış ve huzur ortamı aradığını ve bunu fiilen de gerçekleştirmeye çalıştığını bizlere göstermektedir.

2.2.2. Melik Kavramı ve Meliklik

Mâverdi, dini açıdan rejimin başında güç ve kuvvetle donatılmış bir halifenin bulunmasının gerekliliğini İslamiyet'in temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'den seçtiği ayetlerle desteklemektedir. Buna göre, öncelikle insan yaratıcısı tarafından tüm canlı ve cansız varlıklara üstün kılınmış; yerde, gökte ve ikisi arasında yer alan tüm varlıklar ise insanlığın hizmetine sunulmuştur (Mâverdî E. H., 2016, s. 153).

Yazar, yaratıcının insanları diğer canlılara üstün kıldığı gibi melikleri de diğer insan toplulukları üzerine üstün yarattığını; kendisini "Melik" olarak isimlendiren Allah'ın zatına vermiş olduğu bu ismi insanlara da "mülûk" şeklinde vererek, onların sıfatlarını yüceltmiş olduğu fikrindedir. İnsanların beşeri meliklerin emri altında olduğunu ise İslamiyet'in kutsal kitabı Kur'an- Kerim'de yer alan Zuhruf Suresinin 32. ayetindeki "Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz taksim ettik ve onlardan kimini ötekine derecelerle üstün kıldık ki, biri diğerine iş gördürebilsin." ifadesine dayandıran Mâverdi için insanlar, sorumluluklarını yerine getiren bir melikin otoritesi altında yaşayarak onun emir ve yasaklarına boyun eğmelidir (Mâverdî E. H., 2016, s. 154).

Melik kavramı ise İslamiyet'in ilk dönemlerinde Müslüman devlet başkanları için değil, yabancı milletlerin hükümdarlarını belirtmek amacıyla kullanılan bir isimlendirme

[9] Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucusu ve ilk sultanı Rükneddîn Ebû Talîb Muhammed Tuğrul-Bey bin Mikail bin Selçuk.

olmuştur. Övgüden çok İslamiyet'e uygun olmayan bir idare biçimini sembolize eden bu kavram ilk kez Emevi sultanlarından I. Muaviye tarafından kullanılmış ancak İslam toplumu tarafından hoş karşılanmamış; özellikle Abbasiler tarafından hilafet sisteminin krallığa dönüştüğünün propagandası olarak kullanılmıştır (Lewis, 1992, s. 86)

Fakat, Mâverdî'nin bu görüşe karşı olduğunu ve eserlerinde birçok kez devlet başkanını melik, sultan ve imam olarak isimlendirdiğini görmekteyiz. Çünkü: Kur'an-ı Kerim'de gerek âdil gerekse zâlim ve Müslüman olmayan dünya hükümdarlarını ayırt etmeksizin tasvir etmek için melik kavramı kullanılmaktadır.[10] Mâverdî'de bu hususta melik kavramını Kur'an-ı Kerim'i referans göstererek olumsuz anlamlarından arındırmış ve sıklıkla kullanmıştır.

Mâverdî, halifenin konumunu belirtmek amacıyla görüşlerinde çeşitli metaforlardan yararlanmaktadır. Örneğin; melikler, yüce yaratıcının tasvir ettiği şekilde "*koyun güden çobanlar*" ya da "*kullarının çobanları*" (El-Mâverdi, 2016, s. 155); yeryüzündeki dini kaideleri uygulamakla mükellef bir *"bekçi"* (El-Mâverdi, 2016, s. 192) *ve "bedendeki baş"* (Mâverdî E. H., 2016, s. 156) şeklinde nitelendirilmektedir.

Devlet idaresinin en mükemmel şeklinin "*halifelik*" olduğunu savunan Mâverdî'nin bu görüşlerinde Raşid halifeler dönemine duyduğu hayranlığın etkileri *"Şüphesiz Raşid halîfeler, hilâfeti dinin ihyâsı için telakki ediyorlar ve emirliği de müslümanların huzuru için gerekli görüyorlardı."* (El-Mâverdi, 2016, s. 178) ifadesinden açıkça görülebilmektedir.

Mâverdî, hilafet sistemini *"İmamet ismi verilen Hilâfet, din ve dünyaya âit işlerin yürütülmesi için nübüvvete halef olarak kurulmuş, kabul edilmiş bir müessesedir. Devlet Başkanlığı vâzifesini yürütene, bütün Müslüman topluluğunun uymasının gerektiği hususunda icmâ vâki olmuştur."* (Mâverdî E. H., 2016, s. 29-30) şeklinde tanımlamaktadır.

Müellife göre halifelik dinen olduğu kadar aklen de vaciptir. Çünkü; insanlar arasında ortaya çıkan rekabet ve çekişmeleri düzenleyecek bir değerin olmasını, bununsa din olduğunu söyleyen ifade etmektedir. Ancak, Mâverdî yine de toplumsal hayatta ortaya

[10] Örneğin Bakara Suresi 256. ayet der ki "Allah O'na (Dâvûd'a) hükümdarlık ve hikmet verdi". Yusuf Suresi 413. ayette de kâfir olan bir hükümdardan "Melik dedi ki "Ben rüyamda yedi semiz inek görüyorum…" şeklinde bahsedilmektedir.

çıkan ve temelinde eşitsizliği barındıran çatışmaların düzenlenmesi, güven ve huzur ortamının sağlanması için öznel yargılar yerine nesnel yargıları getirecek olan siyasi bir iktidarın ihtiyacını da vurgulamaktadır (Kallek, 2003, s. 181).

Bu iktidar ise bir devlet başkanını gerektirmektedir. İslam'da devlet başkanına topluluğun sevk ve idaresinde Hz. Muhammed'e halef olduğu inanışından ötürü "Halife" ismi verilmektedir (Mâverdi, 2018, s. 52).

Mâverdi'ye göre bir memlekette birden fazla devlet başkanının varlığı dindeki reisin mülkteki reisten yetki ve makam olarak üstün görülmesinden ötürü mümkün değildir;

"Biliniz ki, bir memlekette asla dinde gizli bir başkan yönetimde de açık bir başkan biaraya gelemez. Aksi taktirde, dindeki reis mülkte reis olanın yetkilerini çeker alır. Çünkü din temeldir, mülk onun direğidir. Temele sahip olan binanın tamamına onu yapanlardan daha lâyıktır." (El-Mâverdi, 2016, s. 192)

2.2.2.1.Melikin sahip olması gereken özellik ve yetenekler

Devlet başkanının gerçek bir hükümdar olabilmesi için kişinin doğuştan bir takım erdem ve özelliklere sahip olduğu gibi kendi çabasıyla da bazı meziyetleri elde etmesi gereklidir. Nefsi ve bedeni isteklerinin birçoğunu terk ederek "küfür yerine şükrü; dindarlığı; cehalet yerine ilmi ve aklı; cesurluğu; cömertliği; sabrı; katılık yerine yumuşaklığı; vakarı; doğruluğu; tevazuyu; zulüm yerine adaleti ve doğruluğu; acelecilik yerine ihtiyatlı olmayı tercih etmelidir (Mâverdî E. H., 2016, s. 164). Mâverdî'ye göre halife;

- Akıl sahibi,
- Her yönüyle âdil,
- Hilafetin işleri içine giren tüm idari işler hakkında bilgili,
- Âmme işlerinin idaresinde halkın sevk ve idaresini anlamaya yarayan fikir ve bilgiye sahip,
- Hareket etmeye engel olan organ sakatlıklarından uzak,
- Toplumu iç ve dış güçlere karşın koruyacak güç, kuvvet ve cesarete sahip,
- Kureyş soyundan olan bir kimse olmalıdır (Mâverdî, 2016, 2018)

Yetkinlik, ehliyet ve bilgiyi devlet idaresi hususunda ki tüm süreçler için sıklıkla vurgulayan müellif meliklik içinde bu unsurların önemini şu şekilde ifade etmektedir;

"*Yeryüzünde her sanatkâr ve çalışanın maharet kazanacağı, bir sanatı kullanacağı beğenip tercih edeceği bir maddeyi tanıması ve çalışmasının sonucunda da bir amacının olması lazımdır.*

Melikin sanatı da şüphesiz siyasettir. (Onun için gerekli olan) Bilgi siyaset konusunda mahir olmaktır." (El-Mâverdi, 2016, s. 324)

2.2.2.2. Melikin sorumlulukları ve yönetim süreçlerinde uyması gereken kaideler

"*İdarecinin süsü toplumun düzenidir*." (Mâverdî E. H., 2016, s. 322) anlayışı doğrultusunda halifenin en temel görevi toplumdaki düzeni sağlayacak yönetimi icra etmesidir. İyi bir yönetim ise ancak *rahmet* ve *adalet* kavramlarının etkin olmasıyla mümkündür (Mâverdî E. H., 2016, s. 322).

Müellif için gerek halife gerekse toplumun birbirine karşılıklı duyduğu ihtiyaç ve toplumun ıslahının en tepeden aşağıya hiyerarşik bir şekilde gerçekleştirilebilir olması halifenin görev ve sorumluluklarını şekillendiren en temel kaidelerdir; idarecinin toplum için bir rehber fonksiyonuna sahip olarak öncelikle kendi davranışlarını düzenlemesini gerektirmektedir (Mâverdî E. H., 2016, s. 322).

Bu doğrultuda halifenin yönetimde; Allah korkusunu gözetmesi, nefis yerine aklı ön plana çıkarması, dini emirleri eksiksiz uygulaması, adaletli olması, affedici olması, ciddiyet sahibi olması, sır saklaması, sabırlı ve cömert olması, ihtiyatlı olması, nimetlere kaşı şükretmesi, istişareye önem vermesi, huzura girişi kolaylaştırması, kitap, sünnet ve icmaya uyması gerekmektedir (Mâverdî E. H., 2016, s. 233-272, 303).

Mâverdî'nin devlet başkanını mükellef kıldığı vazifeler ise şu şekildedir;

- Dini korumak ve onu muhafaza etmek,
- Arasında ihtilâf bulunan kimselerin çekişmelerine son verirken dini hükümleri tatbik etmek,
- Toplumun korunması ve himaye etmesi, onların can, mal ve yol emniyetlerini sağlaması, geçimlerini ve kazançlarını temin etmesi, kişilerin haklarına olan saldırıları engellemesi,
- Allah'ın emir ve yasaklarını uygulamak, suçlar karşısında gereken cezayı vermek,
- Herkese eşit adalet tesis etmek,
- Müslümanların, Zımmilerin, ve Müslümanlarla anlaşmalı olanların, kanlarına, mallarına, hayatlarına zarar vermek isteyenler için tedbirli ve savaşmaya hazır bir halde olmak,
- İslamiyet'i yaymak,
- Farz olan kimselerden vergileri merhamet ve insafla toplamak,

- İsraf ve cimrilik göstermeyerek gereken durumlarda hazineden yardım ve ihsanlar dağıtmak,
- Vergilerin toplanması ve toplumsal işlerin sürekliliğini sağlayacak personeli titizlikle tayin etmek,
- Topluluğun işleri ile bizzat ve yakından ilgilenmek,
- Şehirlerini mâmur kılmak,
- Yakınlarını (meliklerin çocukları, ailesi, yardımcıları, hizmetçileri, vezirleri, vâlileri, kâtipleri, özel memurları ve üst düzey yöneticileri) ve çalışanlarını eğitmek,
- Cuma, bayram ve mübarek gecelerin namazlarını kıldırmakla beraber hac ibadetini düzenlemek,
- Özellikle vezir ve yardımcılarının aldatmalarına karşın âlimler meclisi kurmak,
- Memleketi ve dini tehdit edenlere karşı siyaset gibi tüm sulh yöntemlerini denemeden savaşa karar vermemek (Mâverdî, 2016, 2018).

Memur ve bürokratların halka yapacağı her türlü zulüm ve haksızlıktan doğrudan sultanın mesul tutulacak olması ise idareciye atfedilen denetleyici fonksiyonu güçlendirmektedir (El-Mâverdi, 2016, s. 310). Bu sebeple, denetim mekanizması her durumda işlemeli, vezirler zaman zaman imtihana tabi tutulmalıdır.

Melikin denetleyici fonksiyonunu yerine getirebilmek için memur ve yöneticilerden her birine dürüst ve güvenilir kimselerden, açık veya gizli gözcüler tayin etmeli; bu kişiler kendi sorumlulukları içerisinde yer alan yöneticileri iyi ya da kötü halleriyle rapor etmelidir. Raporda yer alan usulsüzlüklerin araştırılması neticesinde suçlu bulunan yönetici uygun bir ceza ile cezalandırılmalıdır. Ancak deliller kesinleşene dek cezalandırılmanın ertelenmesine dikkat edilmelidir (Mâverdî E. H., 2016, s. 311).

2.2.2.3. Melikin tayini ve azledilmesine dair

Yazar, *Ahkâmus Sultaniyye* isimli eserinde halife tayini hususunun *seçimle veya veliahtlık usulüyle* gerçekleşebileceğini ifade eder (Mâverdi, 2018, s. 51). Seçimle halife tâyin usulü çeşitli vasıfları kendisinde bulunduran bir *seçmen heyeti* tarafından gerçekleştirilebilir (Mâverdi, 2018, s. 32-33).

Seçmen heyeti sayısı noktasında net bir ifade bulunmamakla birlikte seçmen heyetindeki kişilerin sahip olması gereken vasıflar açıkça belirtilmiştir. Buna göre; heyet üyelerinin

seçmen olabilmesi için âdil, halifelik adayı kimsenin sahip olması gereken şartları bilmeye yetecek derecede ilme ve adaylar arasında hangisinin âmme işlerini yürütmede daha ehil olacağını bilecek görüşe sahip olması gerekmektedir (Mâverdi, 2018, s. 31).

Halifelik makamına tayin hususunda diğer bir yöntem ise Raşid halifeler döneminde de uygulanmış ve diğer Müslümanların da bu konu üzerinde ittifaka varmış olmasından kaynaklanan; mevcut halifenin kendisinden sonra gelecek halife adayını belirlemesidir (Mâverdi, 2018, s. 39).

Belirlenen şartları sağlaması durumunda halifeye itaat aklen ve dinen vaciptir. Bu durum Mâverdî tarafından şu şekilde açıklanmaktadır;

"Allah'a itaat ettiği, farzlarını yerine getirdiği, cezalarını koruduğu müddetçe melike karşı itaatte ihtilâfı terketmek gerekir." (Mâverdî E. H., 2016, s. 158)

"Halka düşende, adalet, ahde vefa, rahmetli ve şefkatli davranmak şartıyla idareciye itaat etmektir." (Mâverdî E. H., 2016, s. 323)

Buna göre halife Allah'a ve farzlarına itaat etmeme; adalet, rahmet ve şefkat doğrultusunda davranmama sebepleriyle görevden azledilebilmektedir.

Halifenin kendisinden sonra gelecek sultanı belirlediği durumlarda da imamlık şartları en kuvvetli ve bu görev için en lâyık kişiyi bulmak mevcut halife için vaciptir (Mâverdi, 2018, s. 41).

Veliaht adayının tâyin esnasında imamlık şartlarını taşıyor olması ve Müslümanların ortak biat edeceği bir kimse olması gerekmektedir (Mâverdi, 2018, s. 43-44).

Melik çocukları ve melikin yakın çevresi veliaht tayin edilebilme ihtimalleri sebebiyle çok iyi bir eğitimle yetiştirilmelidir (Mâverdî E. H., 2016, s. 291). Halifelik görevi için önemli olan Arapça ve Kur'an ilimleri; ok, mızrak atıcılığı, binicilik, koşu ve at yarışı gibi meziyetler öğretilmeli; oturuş, giyiniş vakurlu olmak gibi hususlarda ise terbiye edilmelidirler (Mâverdî E. H., 2016, s. 288-293).

Veliaht tâyin eden sultan, veliahdın durumu değişmedikçe onu veliahtlıktan azledemeyeceği gibi; halife adayı olarak seçilen veliahtta bu sorumluluktan istifa edememektedir. Çünkü bu görev ne sultanın ne de veliaht adayının menfaati için değil toplumun menfaati için verilmiştir (Mâverdi, 2018, s. 42). Görevin iptali ancak karşılıklı

olarak anlaşmaya varılması ve veliahtlığa tâyini mümkün olan ehil bir kimsenin bulunması şartlarının gerçekleştirilmesiyle mümkündür (Mâverdi, 2018, s. 42-43).

Yazar görüşlerinde halifeliğe tâyin olma sırasının belirlenmesi kaidesiyle birden fazla veliaht tayininin de mümkün olduğunu ifade etmektedir (Mâverdi, 2018, s. 48-49).

2.2.3. Üst Düzey Bürokratlar

"*Yeryüzünde her sanatkâr ve çalışanın maharet kazanacağı, bir sanatı kullanacağı beğenip tercih edeceği bir maddeyi tanıması ve çalışmasının sonucunda da bir amacının olması lazımdır. Melikin sanatı da şüphesiz siyasettir. (Onun için gerekli olan) Bilgi siyaset konusunda mahir olmaktır. Siyasetteki madde ve aleti: ordusu ve yardımcıları, yönetici ve hizmetçileridir. Üzerinde çalıştığı saha halkıdır. İşinin semeresi ise, ahirette kendisi için hasıl olacak sevaptır. (Dünyada da) Gerek gıyâbında, gerekse huzurunda, şimdi ve gelecekte iyilikle yad edilmesidir. Yaptığı işin güzelliğine ve iyi bir siyasetçi olduğuna ve siyasette kıdemine en güzel şeyde, memleketinin mâmur, halkının salah içinde olmasıdır."* (El-Mâverdi, 2016, s. 324)

Yukarıdaki ifade doğrultusunda Mâverdî, sultanın ehil bir kimse olmasına, sorumlulukların da hem dünya hayatını hem de ahiret hayatını gözetmesini ve son olaraksa yönetim süreçlerinde bürokrat ve yardımcılarla iş bölümü yapmasını gerekli görmektedir.

Kitabü'l Nasihatü'l Mülûk'te valiler, kâtipler, ordu komutanları, takdimciler, polis müdürleri, müfettişler, hareket memurları, haberciler, vekiller ve hakimler hükümdara yönetim süreçlerinde yardımcı olan üst düzey bürokratlar olarak belirtilmiştir (Mâverdî E. H., 2016, s. 307)

Müellifin bu mesleklere atanacak kimselerde *genel şartlar* ve mesleğin gerektirdiğine göre *özel şartlar* belirlemesi dikkat çekicidir. Genel kriterler arasında en çok üzerinde durulan ilke tayin edilecek kişinin "*akıl sahibi*" olmasıdır. Çünkü akıl olmadan yalnızca iyi niyetin varlığı yeterli değildir (Mâverdî E. H., 2016, s. 307)

Kişilerin genel kriterler dışında, görevlerinin gerektirdiği bir takım özel şartlara sahip olması da beklenmektedir. Örneğin; *komutan ve süvarilerde* cesaret, kuvvet ve kahramanlık gibi özellikler önem taşırken*; kadı ve hakimlerin*, dindar ve namuslu, basiretli ve kudretli, güvenilir, adaletli ve emanete riayet eden kimseler olması gerekmektedir (Mâverdî E. H., 2016, s. 308).

Kişilerin görevleriyle uyumlu davranışlarının yanında bir takım mesleki bilgi ve becerilere sahip olması, bir başka ifadeyle alanında ehliyet sahibi bir yönetici olması önem taşımaktadır. Örneğin, Kâtipler edebiyat, dil ve güzel yazı yeteneğine sahip

olmalıyken; hesap ve gelir işlerinden anlamak vergi toplayan memurlar için elzem görülmüştür (Mâverdî E. H., 2016, s. 307-308). Kadılar ise haksızlık ve zulmü önlemek için hukukun usullerini; İslam'ın şer'i hükümlerini ve ayetlerini; Hz. Peygamber'in hadis ve uygulamalarını ve bu hadislerin tevatür, meşhur ya da tevatür şeklinde isimlendirilen geliş derecelerini; daha önce fikir birliğine ve ihtilafa dayanan hükümleri; kıyas, kıyasın şartları ve sebeplerini bilmelidir (Mâverdî E. H., 2016, s. 308)

Üst düzey bürokratlar, alanından kopuk nazari kurslardan ziyade, atanmış oldukları görev esnasında eğitim görmelidir (Mâverdî E. H., 2016, s. 96).

Ayrıca, memur sayısının ihtiyaç duyulan sayıdan fazla tutulması denetimi güçleştirmesi ve hazineye yük olması sebepleriyle belirlenen sayının üzerine çıkmamalıdır (Mâverdî E. H., 2016, s. 312-313).

2.2.3.1.Vezaret makamı

Mâverdî'nin ifadesiyle vezirlik *"Halifenin, işlerin yürütülmesinde kendi görüş, fikir, içtihadına göre serbestçe hareket edebilen bir şahsı tayin etmesidir"* şeklinde açıklanmaktadır (Mâverdi, 2018, s. 63).

Vezir hem halkı yönetir hem de hükümdar tarafından yönetilir bir konumda bulunmaktadır. Toplumu yönetirken hükümdara da itaat etmek zorundadır. Vezaret, itaat edilenin gücünü ve itaat edenin itaatkarlığını zatında toplaması sebebiyle oldukça önemli bir makamdır (El-Mâverdî, 2014, s. 51).

Yazara göre, memleketteki düzen ve intizamı sağlamakla yükümlü olan vezir, ülkedeki kötü gidişatın da sorumlusudur. Bu görevini yerine getirirken vezirin sadık kalması gereken esaslar *din*; *adalet*; *görevlere ehil olanları getirmek*; *vaadinde sadık olmak*; *ciddiyet*, *hakkaniyet* ve *doğruluk* olarak belirtilmektedir (El-Mâverdî, 2014, s. 53-61).

Vezirlik yetki bakımından iki grupta incelenmektedir. Bunlardan ilki *"vezaret-i tevfiz"* olarak adlandırdığı *tam yetkili vezirlik*, diğeri ise *yürütme işlerini gerçekleştiren* bir vezirlik olarak gördüğü *"vezâret-i tenfiz"* dir. Her ikisi arasında çeşitli yetki farkları bulunmaktadır (Mâverdî, 2014, s. 65, 2018, s. 63).

Tam yetkili vezir hüküm verme, mezâlim mahkemelerine bizzat bakma, devlet işlerine idareciler tayin etme, melikin atadığı idareciler dışındakileri azletme, ordunun savaşa hazırlanması, sevk ve idare işleri, hazineden harcama yapma ve hazine adına gelir

toplama ya da bu iş için bir nâib atayabilme gibi güçlü yetkilere sahipken yürütme vezirlerinin bu yetkilere sahip olmadığını görmekteyiz. Tam yetkili vezirler ancak yazılı olarak azledilebilirken, yürütme vezirlerinin ise sadece sözlü olarak azledilmesi yeterlidir (Mâverdi, 2018, s. 73).

Tam yetkili vezirler "*veliaht tayin etmek, halktan kendi azlini istemek ve halifenin tayin ettiğini azletmek*" dışında halifenin yapabildiği her şeyi yapma yetkisine sahiptir (Mâverdi, 2018, s. 69).

Tevfiz vezirliğinin görevlerini içermeyen *tenfiz* yani *yürütme vezirliği* daha sınırlı bir vezirliği temsil etmektedir. Bu gruptaki vezirler sultan ile ülkede yaşayanlar arasında elçilikle mesuldürler. Sultan-ordu, sultan ve yardımcıları, sultan ve reayası arasındaki ilişkileri düzenleyen elçilik şeklinde tasvir edilmektedir. Burada üzerinde durulması gereken husus yürütme vezirlerinin karar verici yetkiye sahip olmaması, alınan kararları sadece iletmekle sorumlu olmalarıdır (El-Mâverdî, 2014, s. 107-108).

Yürütme vezirlerinin diğer bir görevi ise devlet başkanının isteği doğrultusunda sultanla istişare ederek, görüş bildirmesi ve ona danışmanlık yapmasıdır (El-Mâverdî, 2014, s. 108-109).

Tenfiz veziri için*"sultanın gören gözü ve işiten kulağı"* ifadesi kullanılmaktadır. Burada tenfiz vezirlerinden memleketin gidişatını şeffaf ve hızlı bir şekilde halifeye iletmesi beklenmektedir (El-Mâverdî, 2014, s. 110) Bu sebeple tenfiz vezirleri tayin ettikleri memurlar aracılığıyla ya da bizzat kendileri idarecileri denetlemekle mükellef tutulmaktadır (El-Mâverdî, 2014, s. 71-79).

Mâverdi'ye göre arasında yetki ve sorumluluk farkı bulunan bu iki tür vezirlik için göreve tâyin hususunda da farklılıklar bulunması gerekir. Tam yetkili vezirlerde hürriyet ve Müslüman olma şartı aranmalıdır. Tam yetkili vezirlerin şer ve kanuni hükümleri bilmeleri ve harp, vergi vb. amme hukukuna dair meselelere vakıf olması gerekmektedir. Tam yetkili vezirin, neseb şartı dışında halife olabilmek için gereken şartların tümünü sağlıyor olması gerekmektedir (Mâverdi, 2018, s. 63).

Hürriyet ve Müslüman olma şartı bulunmayan yürütme vezirlerinde, hüküm verme yetkisine sahip olmamaları sebebiyle tam yetkili vezirlerde olduğu gibi ilim şartı da aranmamaktadır. Görevleri oldukça sınırlı olan yürütme vezirliğinde dikkat edilmesi gereken hususlar; emanete sahip çıkması, doğru sözlü olması, açgözlü olmaması, kendisi

ile insanlar arasında problem ve düşmanlığın bulunması, erkek olması, zeka ve anlayışa sahip olması, nefsine yenik düşen heva ehlinden olmaması şeklinde ifade edilmektedir. Ancak, yürütme vezirlerinin halifenin fikirlerine iştiraki söz konusuysa "tecrübe ve ihtisas" sahibi olmalarına dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Görüşlere iştirak etmeyen başka bir ifadeyle müsteşar olarak bulunmayan yürütme vezirlerinde bu meziyetlere de gerek duyulmamaktadır (Mâverdi, 2018, s. 71-73).

Vezirlik şartlarını yerine getiren şahsın tâyini ise melikin açık ve net sözleriyle gerçekleştirilmelidir. Çünkü vezirlik akit ve anlaşmadır (Mâverdi, 2018, s. 65).

Birden fazla vezir tâyini hususunu da detaylandıran müellif, melikin toplum işleri için çok sayıda yürütme veziri tâyin edebileceğini ancak Müslüman bir devlette iki halifenin olamayacağı gibi birden fazla tam yetkili vezirinde bulunamayacağını söyler. Aksi bir durumda yetkilerin çatışmasının toplumda infiale sebep olacağını belirtir (Mâverdi, 2018, s. 74).

Vezirlerin azledilmesinin şartları ise; melik ya da memlekete ihanet, uygulamalarda siyaset dışı abesle iştigal, sorumluluk ve görevleri noktasında yetersiz kalmak, hatalı ve kusurlu davranışta bulunmak, halka karşı davranışlarının hoşnutsuzlukla karşılanması ve halk arasında otoritesinin zayıflaması, sorumluluklarını devam ettiremeyecek derecede hastalanması ya da sakatlanması, bütçenin düzgün yönetilememesi ve israfı, görevlendirdiği memurların makamlarını suistimal etmesi şeklinde belirtilmektedir. Bunlara ek olarak, vezirin sebepsiz yere görevden alınmaması gerektiği vurgulanmaktadır (El-Mâverdî, 2014, s. 102-105).

2.2.3.2. Valilik

Halife tarafından bir eyalete atanan *vâli* ya da *emir*, tâyin cihetine göre genel vali ve özel vali olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Genel valilik, halifenin bir eyaletin ya da ülkenin halkının tamamını idare etmesi ve tüm âmme işlerini yürütmesi için *tam yetki* (tevfîzi yetki) verdiği bir şahsı görevlendirmesi neticesinde teessüs eden valilik türüdür. (Mâverdi, 2018, s. 78)**.**

Genel valiliğin yetki ve sorumlulukları ise şu şekilde sıralanabilir;

- Bulunduğu bölgedeki orduların sevk ve idaresi,
- Mahkemelere hâkimler ve hakemler tâyin etmek,

- Harac, zekât gibi âmme vergilerini toplamak, bunun için memurlar tâyin etmek,
- Dini emirlerin uygulanmasını sağlamak,
- Suçlulara cezalar tatbik etmek,
- Cemaate imam olmak ya da yerine halef tâyin etmek,
- Düşmanla savaş neticesinde toplanan ganimetlerin beşte birini hazine namına almak,
- Toplanan tüm vergiler eyaletteki askerlerin ihtiyacından fazla geldiğinde âmme işlerinde harcanmak üzere Beytü'l-mâl'e yani merkeze göndermek. Toplanan zekat ve malları ise ihtiyaç sahipleri arasında paylaştırıldıktan sonra artıyorsa, vali artan miktarı merkeze göndermek zorunda değildir, zekât almaya muhtaç olan en yakın eyâlet ve şehirlere gönderebilir.
- Halifenin emri olup olmaması fark etmeksizin eyalet işlerinde kendisine yardımcı olması amacıyla yürütme vezirleri tayin edebilmek. Ülkesine tam yetkili vezir tayin edebilmesi ise halifenin iznine bağlı kılınmıştır (Mâverdi, 2018, s. 79).

Valilik için gerekli şartlar ise tam yetkili vezirlerde aranan şartların aynısıdır. Çünkü her ikisi arasında bulunan tek fark tam yetkili vezirlerin idaresi genelken valilerin idaresinin bölgeye özel olmasıdır (Mâverdi, 2018, s. 84).

Genel valilere oranla oldukça sınırlandırılmış olan özel valiler ise orduyu ya da bir toplumu sevk ve idare etmek, topluluk içerisindeki bireylerin haklarına sahip çıkmak, kuralların toplumda işlevselliğini arttırmak amacıyla tayin edilirler ve adliye, muhakeme, vergi ve zekat toplama gibi işlere müdahale etmeleri mümkün değildir (Mâverdi, 2018, s. 83)

Özel valiler hakimin vermiş olduğu hükmü yerine getirmekte zorlandığı durumlarda; verilen hükmün cezasını kendi gerçekleştirir. Valinin ülkesinde güvenilir ve adil bir hakim bulunmaması ya da hiç hakim bulunmaması durumlarında davayı ülkesine en yakın eyalette bulunan bir eyalet valisine gönderir. Hac işlerini organize ve halifenin emriyle düşmanla savaşmak ise özel valilerin diğer yetki ve sorumlulukları arasında yer almaktadır (Mâverdi, 2018, s. 84)

Özel valilerin tayininde aranılan şartlar ise yürütme vezirliği için aranılan şartlar ile benzerlik gösterir. Ancak özel valilerin dini işleri yürütmesi sebebiyle hürriyet ve

Müslüman olma şartının aranması noktasında yürütme vezirliğinden farklılaştığı görülmektedir (Mâverdi, 2018, s. 84).

2.2.3.3.Divan kâtipleri (sekreterler)

Divan kâtiplerinin tâyininde "adalet" ve "yeterlilik (kifayet)" olmak üzere iki şart aranmalıdır (Mâverdi, 2018, s. 404).

Müellif, kâtiplerin sorumluluklarını açık ve net olarak şu şekilde ifade etmektedir

- Gerek vatandaşı gerekse hazinenin haklarını zedelemeden vergiler dahilindeki kanunları uygulamak,
- Vergi memurları ve diğer memurların yazı işlerini yürütme, vergi memurlarının topladıkları vergileri teslim alma,
- Arazi işleri, haraç ve nafaka işlerinin toplanmasına yönelik işlerde çıkan ihtilafları çözmek,
- Vergi memurlarının (âmillerin) hesaplarını kontrol etmek, denetlemek,
- Devlet memurunun sorumlu olduğu ve kanunen yapması gereken işleri tespit etmek,
- Halk- divan memurları ve halk ile diğer memurlar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları düzenlemek (Mâverdi, 2018, s. 405-411).

2.2.3.4.Belediye işleri ve muhtesib (belediye görevlisi)

Hisbe, iyiliği emretmek ve kötülükten uzaklaştırmak anlamına gelmekte; bu işi yaptırana ise *muhtesib* ismi verilmektedir. Resmi bir memur olan muhtesibler belediye memurudur ve dinen farz olan işleri yaptırmak onların asli görevidir. Yerine getirdiği görevi neticesinde hazineden maaş alan muhtesib, kendisini tayin edenin emirlerine uymak zorundadır. Muhtesibler örfi meselelerde içtihatla karar verebilirken dini hükümler hususunda yetkilendirilmemiştir (Mâverdi, 2018, s. 448-450).

Diğer memur ve üst düzey yöneticilerde olduğu gibi muhtesib tayininde de çeşitli şartlar aranmalıdır. Bunlar hür olmak, âdil bir kimse olmak, dînî hususlarda görgü, cesaret ve sertlik sahibi olmak ve alenen yapılan kötülükleri görme yetkinliğine sahip olmak şeklinde ifade edilebilir (Mâverdi, 2018, s. 450).

Muhtesibler tüm davaları kapsamamakla beraber çeşitli davalara bakabilir. Bunlar genel hatlarıyla ölçü ve tartıda yapılan usulsüzlükler hakkındaki şikayetler, mal ve ücretlerdeki

hileli durumları içeren davalar ve imkanların müsait olmasına rağmen zamanında ödenmeyen borçlara bakan davalar olarak sıralanabilir. Muhtesibin bakmasına yetki tanınan bu davaların ortak özelliği kötü hareketler içermesidir. Hisbe görevi, hakimler gibi davalarda tam yetkili olmaktan ziyade bulundukları bölgede hâkimlerin sorumluluklarını hafifletmek amacıyla kurulmuşlardır (Mâverdi, 2018, s. 451).

Hisbe teşkilatının sorumlulukları *"iyiliği emretme (emri bi'l-Ma-ruf)"* ve *"kötülükten menetme (nehyi ani'l-Münker)"* olmak üzere iki temel başlıktan oluşmaktadır. Hisbe teşkilatının iyiliği emretmek ve kötülükten uzaklaştırma görevi; Allah'ın haklarına (kamu haklarına) ait olanlar, insan haklarına ait olanlar ve her iki hak arasında müşterek haklar üzerinde tesis edilmektedir (el-Maverdi, 2018, s. 450-453).

Hisbe teşkilatının görevlendirildiği bölge içerisindeki sorumlulukları şunlardır; bölgede içecek suyun bulunmaması; mescid, cami gibi yapıların yıkılması; ihtiyaç sahiplerine yardım edilememesi gibi durumlarda hazineden alacağı yardımlarla bu durumların düzeltilmesini emretmek ve halktan yardım talebinde bulunmak (Mâverdi, 2018, s. 457-458). Bir kimsenin komşusunun hanesine tecavüz etmesi; komşu duvarını ağaçlandırması, komşusunun sınırını geçmesi gibi durumlara şikayet şartıyla müdahale etmek ancak ihtilafın büyümesi durumunda olayı hakime devretmek; çarşı ve pazarlarda adalet ve düzeni sağlamak; doktor ve öğretmen gibi topluma mal olmuş meslek gruplarının işlerini lâyıkıyla yapıp yapmadıklarını kontrol etmek; kuyumcu, boyacı ve demircilik gibi sanatlarla uğraşanların güvenilirliklerini tespit etmek; çarşılarda sağlam mala çürük karıştırma ve tartı hilelerini engellemek; pazarlarda emniyeti sağlamak; hayvan sahiplerinin hayvanlara zulmünü engellemek; hizmetçi bulunduranların hizmetçilerine güçlerinin yetmeyeceği işleri yüklemesinin önüne geçmek; âmmenin ortak yararına kullanılan alanlara inşaat yapımını engellemek, sokak ve caddelerde düzen ve güvenliği sağlamak, işverene karşı işçinin haklarını korumak (örneğin: fazla mesai gibi), ibadetlerin şeklini korumak ve yapılmasını kolaylaştırmak, ihmal edilen belde işlerinin yapılmasını yapacak şahsın kabiliyeti doğrultusunda emretmek şeklinde sıralanabilir (Mâverdi, 2018, s. 453-481).

2.2.3.5.Kâdı

Toplumdaki huzur ve mutluluğun, devlet ve halk arasında sağlıklı bir ilişkinin, insanlar arasında barış ortamının sağlanması gibi devletin sürekliliğini sağlayan etmenler hemen

hemen tüm dönemlerde adaletin tesis edilmesiyle doğru orantılı bir şekilde varlık göstermiştir.

İslam şer ve hükümlerine göre kamu idaresinde yargı ve yürütme mensuplarının tüm davranış ve uygulamaları devlet başkanı olan melikin sorumluluğu ve yetkisi altındadır. Bu sebeple özellikle adalet ve adaletin teminini sağlamada kilit bir noktada duran kadılar, incelenen *Nasihatü'l Mülük* eserinde olduğu gibi Mâverdi'nin diğer eser ve siyasetnamelerinde de titizlikle üzerinde durduğu bir nokta olmuştur.

Adaletin sağlayıcısı ve dağıtıcısı olarak tasvir edilen kâdıların (hâkimlerin) görevleri şu şekildedir; ihlâl edilen hakları haksızdan alıp haklıya teslim etmek, hukuki işleri yapmaya engel durumları bulunanlara veli tayin etmek, iflas durumunda ortaya çıkan düzensizlikleri gidermek, nafakaları yerine ulaştırmada aracı olmak, suçlulara cezalar vermek, kuvvetli ve zayıf olanlar arasında eşit muamelede bulunmak, yetim ve kimsesizlere sahip çıkmak (Mâverdi, 2018, s. 145-147).

Memurların aldığı kararlarda, söz ve davranışlarında hükümdarı temsil ettiğine dayanan anlayış yargı sorumluluğunu taşıyacak kimselerin bir takım özellik ve şartları taşımasını da zorunlu kılmaktadır (Mâverdi, 2018, s. 137). Buna göre hâkimler; erkek, hür, Müslüman ve zeki olmalı, hukuk bilgisine sahip olmalı, adalet ilkesini gözetmeli, haklı ve haksız arasındaki ayrımı yapmaya mani olacak bir engel ve rahatsızlığı bulunmamalıdır (Mâverdi, 2018, s. 137-139). Bu kişilerin tabiatı dindar, iffetli, alim, kuvvetli, dirayetli ve güvenilir olmalı; hâkimlik için eşit şartlara sahip olanlar arasında ise en bilgili, en ehliyetli ve en takvalı olan tercih edilmelidir (El-Mâverdi, 2016, s. 103).

Kâdılar araştırmalarını geniş tutmalı, karar kesinleştikten sonra adaletin gecikmemesi için hüküm hızlı uygulanmalıdır (El-Mâverdi, 2016, s. 106). Hâkimler baktıkları davaları özürsüz geciktirmemeli, belirlenen istirahat saati dışında ara vermemeli, kendi anne ve babası hakkında hükme varmamalı; onların leh ve aleyhlerine yönelik şahit dinlememelidir (Mâverdi, 2018, s. 154-155).

Bulundukları makamın ehemmiyeti sebebiyle kâdılar düzenli şekilde denetime tâbi tutulmalıdır. Melik sık sık tebdil-i kıyafet yaparak halk ile bir araya gelmeli ya da iç istihbarat yoluyla kâdıların tutum ve davranışlarından haberdar olmalı, böylece olumsuzlukların önüne geçmelidir (El-Mâverdi, 2016, s. 104, 106).

Hâkim, davasına baktığı hiç kimseden hediye kabul etmemelidir (Mâverdi, 2018, s. 154). Bununla beraber hâkimlere ekonomik açıdan tatmin edici bir maaş verilmesi yargıdaki adalet terazisinin şaşmaması için önemlidir (El-Mâverdi, 2016, s. 105).

Hâkim hükmü yerine getirmekte, kararları tasdik ve tatbikte âciz kaldığı durumlarda ise fevkâlade yetkili (mezâlim) mahkemelere başvurmalıdır. Mezâlim hâkimlerine havale edilen işler onların emirlerindeki zâbıta kuvvetleri tarafından uygulanmalıdır (Mâverdi, 2018, s. 157).

Fevkalâde mahkemelerin müellif tarafından *"Konusu, hadd, kısas ve diyet gerektirmeyen haksız filler ile özel borç ilişkilerinin dışında kalan ve haksızlığa yol açan davranışları önlemek için yürüten, temelde kamu düzeninin ayakta tutmayı amaçlayan mahkemelerdir. Düzene karşı gelenlere anında haddini bildirmektir"* şeklinde tanımlandığını görmekteyiz (Mâverdi, 2018, s. 156).

Temel sorumluluğu *kamu düzenini korumak* olan bu mahkemelerin görevleri ise şu şekildedir;

- İdarecilerin halka karşı davranışlarını denetlemek, haksızlık yapılmasına engel olmak,
- Vergi memurlarının görevleri esnasında yaşadıkları zorlukları engellemek, memurlarınsa adaletli davranmalarını sağlamak,
- Devlet malları ve mülklerinin kayıtlarını kontrol etmek,
- Hazineden yapılacak yardımların şikayet halinde gecikmesini engellemek,
- Gasp edilen mal ve hakları sahiplerine geri vermek,
- Hâkimlerin verdikleri kararları uygulayamaması durumunda bu hükümleri yerine getirmek,
- Devlet memurlarının özellikle maliyecilerin görevlerini yerine getirirken karşılaştıkları güçlükleri çözmek,
- İbadetlerin yerine getirilmesini sağlamak,
- İhtilaflı olan kimseler arasındaki meseleleri çözmek (Mâverdi, 2018, s. 162-168).

Fevkalâde mahkemelere bakmakla mükellef olan hâkimlerde dikkat edilecek kaideler ise; kişinin kudretli, dürüst, tamahkâr olmayan, takvâ sahibi, kolluk kuvvetlerindeki güce ve hâkimlerdeki ilmi üstünlüğe sahip olmasıdır (Mâverdi, 2018, s. 157).

Fevkalâde yetkili hâkime, görevi esnasında yardımcı olacak birimler ise; polis ve bekçiler, hâkimlerin hakemleri, hukukçular, kâtipler ve şahitlerdir (Mâverdi, 2018, s. 161-162).

2.2.4. Divanların Tesisi ve Hükümleri

Mâverdî, devlet idari teşkilatı içerisinde yer alan divanları *"Devlet idaresine ait mallara, yapılan işlere, bu işlerde çalıştırılan asker ve diğer memurlara ait kayıtları tutmak, saklamak için kurulan yerdir."* şeklinde tanımlamaktadır (Mâverdi, 2018, s. 373).

İslam dünyasında *dîvan,* fethedilen toprakların artması neticesinde idare işlerinin düzgün ve yeterli şekilde işleyebilmesi, özellikle de nüfus ve vergi işlerini düzenlemek amacıyla Halife Ömer döneminde tesis edilmiş bir kurum olarak varlığını devam ettirmiştir (Mâverdi, 2018, s. 380).

Mâverdi divanları, "*Ordu Divanı*", "*Vergiler Divanı*", "*Personel İşleri, Memurları Tâyin ve Azil Divanı*", "*Devlet Hizmetlerini-Yatırımlarını Yürütme Divanı*" olmak üzere dört grupta incelemektedir.

Ordu divanları, asker tespiti; asker olacak olanlarda bulunması gereken vasıflar; askerlere verilecek ücretler ve bu ücretlerin belirlenmesindeki kıstaslar; askerlik ücretinin ödenmesindeki kıstaslar; askere alınacakların kayıt işlemleri gibi konularla ilgilenen bir birim olarak faaliyet göstermelidir (Mâverdi, 2018, s. 382-384).

Devlet haklarını ve vergi işlerini yürüten *Vergiler Divanları* devlet sınırları içerisinde yer alan bölgelerin devlet işlerini sınırlandırmak, bir bölgenin diğer bölgenin işlerine karışmasını engellemek; bölgelerin haraç bölgesi olup olmadığını ve haraç uygulanacak bölgede ki kıstasların neler olduğunu belirlemek, bölgelerde bulunan madenlerin cins ve miktarlarının kaydedilmesi, düşman tehlikesi altında bulunan bölgelerin malını güvenli bölgelere taşımakla görevlidir (Mâverdi, 2018, s. 391).

Personel İşleri, *Memurları Tâyin ve Âzil Divanı* ise memurluk şartlarını, tayinin belirlenen makamlarca gerçekleştirilmesini ve tayin edilen memurun memurluk süresinin belirlenmesi, süresi dolduğunda görevinin sonlandırılması gibi hususlarla ilgilenen divanlardır (el-Maverdi, 2018, s. 393-401).

2.2.5. Devlet Gelirleri

Yazar, hükümdara verdiği tavsiyelerde malları kamu malı ve hükümdarın şahsi malı olmak üzere ikiye ayırmakta, bu malların ikili olarak sınıflandırılmasına ilişkinse şu anektodu paylaşmaktadır;

"Ömer kendi işi için gecelediğinde kendi ışığıyla aydınlanır. Kamunun işi için gecelediğinde beytü'l-malın ışığı ile aydınlanırdı." (El-Mâverdi, 2016, s. 379).

Bu ifadeden de açıkça görülebileceği üzere hükümdar şahsi ve keyfi harcamaları için şahsına ait malları kullanmalı, bu harcamaları kamu mallarından ayırmalıdır.

Kamu malları, devletin hazinesi Beytü'l-mâl'de toplanan ve melikin idaresi altında tutulan fey, ganimet, haraç, öşür ve ehl-i zimmetten alınan cizye gibi gelir kaynaklarından oluşmaktadır (El-Mâverdi, 2016, s. 378).

Devlet adına toplanan bu gelirler, İslamiyet'in ilk yıllarında olduğu gibi önce düşman yurdunda savaşan ordunun binek ve silah gibi ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılmalıdır (El-Mâverdi, 2016, s. 379). Toplanan gelirlerin az olması durumunda ise meliklerin bu miktarı en çok ihtiyaç gördüğü yere harcamasında bir sakınca bulunmamaktadır (El-Mâverdi, 2016, s. 379).

Toplanan gelirlerin dağıtımında Mâverdi'nin vurguladığı önemli noktalardan diğeri ise bir ülkede toplanan gelirlerin hastalıklar tedavi edilmeden, fakirlerin sıkıntısı giderilmeden, yolcular evlerine ulaştırılmadan, düşmanların esir ettikleri köleler azat edilmeden, borcu olanların borçları ödenmeden diğer bir beldeye aktarılmamasını gerekli görmesidir. Bu süreç, beldedeki tüm ihtiyaçların karşılanması halinde ihtiyacı olan en yakın beldeye aktarılma usulüyle tüm beldelerin ihtiyaçları tamamlanana kadar devam eder. Hala arta kalan olursa, bu miktar melikin idaresindeki Beytü'l-mal'e aktarılır (El-Mâverdi, 2016, s. 380).

2.3. KUTADGU BİLİG'TE DEVLET YÖNETİMİ

Devlet ve toplum hayatının ideal bir tasavvuru için gerekli olan düşünce, ahlak ve davranışların neler olduğunu ve nasıl kazanılacağını tam mahiyetiyle açıklayan, Türk

dünyasının ilk siyasetnamesi olarak kabul edilen *Kutadgu Bilig*, Yusuf Has Hâcib tarafından kaleme alınmıştır (Dinçer, 2018, s. 202).

Kutadgu Bilig, sadece Türk dili için değil Türk kültür ve medeniyetini, devlet anlayışı ve yönetim düşüncesi ve uygulamalarını, toplumsal hayatını, ekonomik yapısını, din anlayışını en gerçekçi şekliyle anlatması sebebiyle oldukça önemli bir eserdir (Göksu, 2020, s. 13).

Yusuf Has Hacib'e ait bilgilere *Kutadgu Bilig*'e sonradan eklenmiş kısımlardan ve eser içindeki bazı beyitler aracılığıyla ulaşabilmekteyiz. Bu bilgiler ışığında, müellif 1019 yılı civarlarında, Balasagun'da (Kuz-Ordu) yüksek itibarlı asil bir aile içerisinde dünyaya gelmiştir. Bir buçuk senede tamamladığı eserini Balasagun'da yazmaya başlamış ve 462 (1069-1070) senesinde Kaşgar'da tamamlayarak Karahanlılar'ın hükümdarı olan Tamgaç Ulu Buğra Han'a sunmuştur. Şaire beğenisini ve takdirini ifade etmek isteyen han, Yusuf'a "*has hâciblik*" unvanını vermiştir (DİA, 2002, s. 478)**.**

Eser, her iki dünya saadetinin nasıl kazanılacağını gösteren rehber bir kitaptır. Birbiriyle etkileşim içinde bulunan birey, toplum ve ideal devletin arasındaki ahengi yakalamaya çalışan eser bunu sağlamak amacıyla erdem (akıl-bilgi), ahlak ve diğer ilkelerin neler olduğunu, bu ilkelerin kazanımı ve doğru kullanımını için öğütler vermektedir (Dinçer, 2017, s. 327).

Diyalektik bir eser olan Kutadgu Bilig'in içeriği ise dört temel karakter üzerinde gelişim göstermektedir. Karakterlerden ilki *Hükümdar Gündoğdu* (Kündoğdu)'dur; *töre* (kanun) *ve adalet* kavramlarıyla bağdaştırılmıştır. İkinci, *Vezir Aydoldu* (Aytoldı); *kut*'u, üçüncü karakter *Ögdülmiş* (Övülmüş) ise vezirin oğlu olarak *akıl* (anlayış ve kavrayış yeteneğini) temsil etmektedir. Son olarak ise kanaat, akıbet, ya da sufilik, gönül kavramlarını karşılamak amacıyla oluşturulan *Odgurmış* (Uyanmış) karakterine eserde yer verilmektedir. Bu doğrultuda, eserin Kutadgu Bilig'de yönetim anlayışının *töre*, *kut*, *akıl* ve *gönül* olmak üzere dört temel kavram üzerine konumlandırılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Bununla beraber, eserin tam merkezinde *devlet* kavramı yer almakta; isminin *Kutadgu Bilig* olması da bundan kaynaklanmaktadır. *Kut*, kelimesi Türklerde çok eski zamanlardan beri kullanılan bir kavram olmakla beraber çok sayıda anlama karşılık gelmektedir. Bu sebeple de günümüz Türkçesi'nde "*mutluluk, saadet, iyi talih, şans, ikbal, bahtiyarlık*

veren bilgi" gibi anlamlarla karşılanmakta bu sebeple Türkçeye "*mutluluk veren bilgi*" olarak çevrilmektedir. Ancak *Kutadgu Bilig*'in asıl mahiyeti *"kutadmak*" (devlet yönetmek) kökünden gelmektedir (Adalıoğlu, 2009)'na göre, Kutadgu Bilig'in bilinen anlamından ziyade "*siyasal iktidar ve egemenlik*" anlamında kullanılması daha doğru olacaktır (Göksu, 2020, s. 68)

Yusuf Has Hâcib toplumsal (ictimai) hayat, ahlak ve devlet yönetimine dair görüş ve uygulamalarını İslamiyet öncesi Türk kültürü ve İslam'ın güzel ahlak telakkisiyle sentezleyerek ortaya çıkarmıştır (Dinçer, 2018, s. 203). Kutadgu Bilig, hem geleneksel Türk kültürünü hem de İslamiyet'in kabulüyle gelen yeni ilke ve inanışları harmanlayarak yönetim ve yönetimin unsurlarını değerlendiren, yenilikler sunan ve eleştiren ilk eser olması sebebiyle de araştırmamız açısından önem taşımaktadır.

2.3.1. Beylik

Eserde devletin başı *hükümdardır* ve onu temsil eden karakter *Gündoğdu* eserin genelinde *bey* olarak isimlendirilmektedir. Müellif karaktere verdiği Gündoğdu ismiyle Güneş'e çağrışım yapmakta; güneşin özelliklerini bey olacak kişiye atfetmektedir. Güneş, hiçbir zaman küçülmemekte, bütünlüğünü her durumda korumaktadır. İçi bilgi ile dolu Güneş, ışığını ne kadar yayarsa yaysın parlaklığı hiç eksilmemekte; doğumuyla dünyayı aydınlatmakta ve ışığını herkese ulaştırmaktadır. Hükümdarda böyledir; ortadan kaybolmaz, söz ve hareketlerinde herkese karşı eşit mesafede durur. Güneşin doğumu havayı ısıtır, taşlıklar dahi çiçek açar. Hükümdarın kanunları da böyledir ulaştığı tüm memleketleri düzene sokar. Güneş doğunca dünya aydınlanır ve tüm halka ışık saçılır ancak güneş parlaklığını hiç kaybetmez. Hükümdar da böyledir, söz ve eylemleri tüm halk için aynı şekilde geçerlidir (Hacib, 2021, b. 824- b. 835).

2.3.1.1. Beyin meşruiyeti

Beyliğin meşruiyet kaynağı kut (Tanrı Bağışı)'tur. Tanrı kime kut verirse o bey olur. Tanrı kime kut bağışlamışsa, ona mevkine uygun özellikleri de vermiştir. Hükümdar doğuştan bey doğar ve beyliğin gerektirdiği akıl ve gönle de doğuştan sahiptir *(Hacib, 2021, b. 1933, b. 1934)*. Burada iktidar sahibi olmanın şartı olarak asalet ve kan (soy) vurgulanmaktadır. Ancak kut'un da bir fıtratı vardır ve Ay'a benzemektedir. Nasıl ki Hükümdar Güneş'tir; kutta Ay'dır. Vezir Aydoldu'nun bedeninde dile getirilen Ay, hükümdarın verasete dayanan ve kutsallık atfedilen meşruiyetini sınırlandırmaktadır. Ay

ilk başta küçük doğar ve şekli hilal gibidir. Ancak, tamamen büyüyüp dolunaya dönüştüğünde göz alıcı parlaklığa ulaşır. Güneş nasıl ki aydınlatır dünyayı, Ay'da öyle ışık saçar. Ay'ın parlaklığı Güneş gibi sonsuz değildir. Bu sebeple zaman onun küçülmesine ve ışığını kaybetmesine yol açar. Küçülen ay tekrar hilal olur. Sonra tekrar dolunay. Bu döngü böyle devam eder. Ayın sabit bir evi yoktur; evi döndükçe kendi de döner. Girdiği evlerden hızla çıkar. Gidişi bazen aşağıyadır, bazen yukarı (Hacib, 2021, , s. b. 824- b. 835).

Kut'un fıtratı da böyledir işte; sabit değildir, gelip-geçicidir, göçer ve gider. Giderken getirdiği her şeyi de beraberinde götürür. Kut sarhoşluğu insana yolunu şaşırtır. Bey, kut'a uygun davranmaz; kötü ve faziletten yoksun işler yapıp halkın mutluluğunu sağlayamazsa, Tanrı kut'u ondan alarak başkasına verir. Bugün beyin sahip olduğu kut yarın başkasına geçebilir (Hacib, 2021, b. 548, b. 549, b. 550. Bu sebeple, hükümdarın iktidarını ve otoritesini sınırlandıran nokta kut'a uygun yaşamak ve kut'a uygun yönetmektir.

2.3.1.2. Beyliğe lâyık özellikler

Sorumluluklarını yerine getirirken kut'un kaçmasını engelleyecek olan ve "*kut'un kösteği*" olarak isimlendirilen beyliğe lâyık özellikler şu şekilde sıralanabilir;

- Mütevazı ve alçakgönüllü olmak/ Büyüklük Taslamamak,
- Tatlı dilli Olmak/ Kaba sözlü ve mağrur olmamak (Hacib, 2021, b. 707, b. 1125)
- Kendini gözetmek,
- Kötü ve yakışıksız işlere yaklaşmamak,
- Toplanmış malı gereksiz israftan kaçınmak ama cimrilikten de uzak durmak (Hacib, 2021, b. 3038).
- Büyüğe saygıyı, küçüğe iyilik ve şefkati esirgememek,
- Kibir ve gururla kimseyi incitmemek/ Hiddet ve öfkeye kapılmamak (Hacib, 2021, b. 325, b. 332).
- İhtiyatlı Olmak/ Acelecilikten uzak durmak (Hacib, 2021, b. 2061).
- Temiz ve doğruluk üzerine yol almak/ Yalandan kaçınmak (Hacib, 2021, b. 2062).
- Kendini içkiye vermemek, malını saçıp savuracak hileli oyunlardan uzak durmak,
- İnatçı Olmamak (Hacib, 2021, b. 2062).
- Açgözlü Olmamak (Hacib, 2021, b. 6438, b. 6439).

2.3.1.3. Beyliğin şartları

Kutadgu Bilig'te bey olabilmenin gerektirdiği bir takım şartlar olduğu belirtilmektedir. Bu şartlar;

Kut: Yukarıda da bahsedildiği üzere kut, beyin iktidar olma hakkının Tanrı tarafından verilmesini açıklayan, hükümdarın hakimiyetine meşruiyet kazandıran kavramdır. Hükümdar olmak yaratıcıdan gelen bir armağandır, bu sebeple beyliğin temeli ilahi kudrete dayanır. Kutsallık atfedilen iktidar meşruiyet kazanmaktadır.

Asalet: Kutadgu Bilig'te *soy* (asalet), beylik için çok önemlidir; *"Bey doğarken beylikle doğar, görerek öğrenir/ Böylece işlerin hangisinin daha iyi olduğunu bilir" (*Hacib, 2021, b. 1932).

Bu sebeple beyliğin temel şartlarından bir tanesi *asalettir*. Ancak, burada yalnızca soy ve kana bağlı bir asalet kavramından ziyade beyliğe yakışacak *karakter*, *huy* ve *terbiyeye* dayanan bir asillikten bahsedilmektedir. Beyin nasıl seçkin ve asalet sahibi olacağı eserde şu şekilde tasvir edilmektedir;

"*Halk için beyin çok seçkin olması gerek/ Gönlü, dili doğru, tavrı ılımlı olması gerek*
Bilgili, akıllı, halkına ılımlı/ Eli açık, gözü gönlü tok olmalı
Her türlü iyiliğe el uzatmalı/ Edepli, alçak gönüllü ve tavrı düzgün olmalı
Böyle bir bey halkına layık olur/Bu beyden iyi bir soy yetişir" (Hacib, 2021, b.1963- b. 1966).

Bu örneklerden de görülebileceği üzere beyin seçkinliği soy ve kandan gelmekle beraber huy, davranış ve karakterle de desteklenmelidir. Bu bağlamda, bey olacak kişinin karakteristik ve ahlaki özellikleri büyük bir önem taşır. Beyin topluma rehber olma fonksiyonu; onu en üstün ahlaki faziletleri taşımakla mükellef kılar. Bu sebeple eserde her ne kadar asalet şartı aranıyorsa da kişinin ahlaki gelişmişlik seviyesi ve iyi özelliklerinin sıradan bir insanı dahi beyliğe ulaştırabileceği vurgulanır. Beylik makamı için atfedilen ahlaki özellikler şu şekilde özetlenebilir; gözü tok olmak, beye şan-şöhret getirecek ve adını hayırla andıracak olan cömertlik (Hacib, 2021, b. 1402, b. 1731), alçakgönüllülük (Hacib, 2021, b. 2049, 1700), ihtiyatlı olmak (Hacib, 2021, b.726, b. 1436, b. 2014, b. 5214, b. 5215), merhametli olmak (Hacib, 2021, b. 1412, b. 1945, b. 2073).

Erdem (Bilgi ve Akıl): Beyliğin kut ve asalet kadar önemli bir diğer şartı ise akıl ve bilgidir. Çünkü törenin noksanlıkları ancak akıl ile görülebilir (Hacib, 2021, b. 1841).

Akıllı insan seçkinliği (asalet) ise bilgisini kullanarak bulacaktır. Seçkin kimse bilgiyi bulduğunda bey olacaktır;

"*Bilgiyle beyler halka baş oldu/ Akılla il gün işini işledi* "(Hacib, 2021, b. 1952

"Bey adı bilig sözcüğüyle ilgilidir/ Bilginin lamı giderse beg adı kalır* "((Hacib, 2021, b. 1953).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere bey, beylik şartlarından asalet ve kut'a sahip olsa da bilgi ve akla sahip olmadan beylik makamına lâyık değildir. Kut'a erişse dahi onu kaybedecektir. Çünkü; insan *akıl* ve *bilgi* sayesinde diğer varlıklardan ayrılmaktadır. Akılsız bir beden ölüye benzetilirken; akla ve bilgiye sahip olansa canlı ve diri olarak nitelendirilmektedir (Hacib, 2021, b.1839, b. 1843, b. 1845).

Beylerin yanılgısı sebebiyle hastalanan beylik ancak bilgi ve akıl ilacıyla iyileşebilir (Hacib, 2021, b. 1969, b. 1970). Bu sebeple bey bilgili olmalı, bilgiliyi yanında tutmalı, toplumu yönetirken ve kanunları tanzim ederken bilgi ve aklı kullanmalıdır (Hacib, b.1952, b.1990, 2021, b. 2712, b. 2713). Bu sebeple kut ve asalete sahip olan hükümdarın, bilgi ve akla sahip olmadan beyliğini sürdürmesi mümkün değildir (Hacib, 2021, b. 1952).

"Anlayış nerede olsa ululuk bulur/ Bilgi kimde olursa büyük o olur "(Hacib, 2021, b. 154)

"*Hangi çağda olursa olsun bugüne kadar/ Bilgiliye kısmet oldu daha iyi yer*" (Hacib, 2021, b. 220)

2.3.1.4. Beyin sahip olması gereken vasıflar

Faziletler (Erdemler): Eserde beylik; kut ve asalet kavramlarıyla ilişkilendirildiği gibi beyin ahlaki norm ve kurallara-hukuka uygun davranışlar içerisinde olması da vurgulanmaktadır. Eserde ahlak, beyliğin şartları içerisinde yer alan bilgi ile yakından ilişkilidir. Çünkü**;** ahlakta üstün ve erdemli olmak bilgi sayesinde mümkündür. Bilgiye sahip olan doğru ve uygun davranışları ayırt eder, uygular ve sonucunda mutlu olur. Aklı ve bilgisi olan iyi/kötü ayrımını yapabilme yetisine sahip olduğundan kötü işlerden uzak durur. Bilgi ve fazilete sahip olan insan kendine yakışan doğru davranışların neler olduğunu kavrayabilecek, diğerlerine üstünlüğünü kanıtlayıp dünyaya hükmedebilecektir (Hacib, 2021, b. 2646, b. 2647).

Bu sebeple, akıl ve bilgi sayesinde ulaşılan *üstün ahlak* iyi bir hükümdarda aranılan vasıflar arasındadır. Hükümdar iyi tabiatlı ve faziletli davranışlara sahip olmalıdır (Hacib, 2021, b. 285, b. 1981). Bu davranışlar, dünyada kurtuluşa vesile olduğu gibi öteki dünyada da mutluluğa giden yoldur (Hacib, 2021, b. 1976).

Cesaret: Beyliğe gereken diğer bir şart ise beyin cesur ve kahraman olmasıdır. Cesareti olmayan bir bey düşmanlarına karşı da başarı sağlayamayacaktır**;**

"*Yürekli olmalı bey, alp, atılgan/*
Yüreğiyle düşmana karşı koyan" (Hacib, 2021, b. 2043).

Siyaset Bilgisi: Hükümdarlık için gerekli olan temel vasıflardan bir diğeri ise hükümdarın bilgi ve akla sahip olmasıyla bağlantılı olarak siyaset/politika bilmesidir. Bu husus eserde açık ve net olarak "*Bu himmetle birlikte bir de siyaset gerek, siyaset için de beylik riyaseti gerek*." (Hacib, 2021, b.2127) şeklinde ifade edilmektedir. *Kutadgu Bilig*'de siyaset kavramı toplum içerisinde çıkan çatışmaları, anarşi ortamını ve huzursuzluğu engelleyen en önemli araç olarak görülmektedir. Kanunlar ve memleket siyaset bilgisiyle düzenlendiği gibi, halka rehber olan hükümdarın siyaseti de toplumu şekillendirir (Hacib, 2021, b. 2128).

Adalet: Törenin doğru ve tarafsız uygulanması olarak ifade edilen adalet mülkün temelidir**;**

"*İlin direği, temeli, hem dibi, sağlamlığı/ İki şeye bağlıdır kökü, aslı*.
Biri halka töreyi paylaştırmak/ Birisi erata gümüş dağıtmak" (Hacib, 2021, b. 2132, b. 2133).

Adaletin tesisi ancak doğru kanun ve bu kanunları uygulayacak beylerle mümkündür. Bey koyduğu doğru kanunları düzgün bir şekilde uygularken; kanunu doğru uygulayacak idarecileri *yakınında tutmalı*, *denetlemeli* ve gerektiği durumlarda *cezalandırmalıdır*. Bunlar beyin sorumluluğu altındadır; Hükümdar Gündoğdu'nun *adalet* (töre) kavramıyla ilişkilendirilmesi de bundan kaynaklanmaktadır;

"*Beylik iyidir ama daha iyisi/ Yasadır, onu doğru uygulamalı.*" (Hacib, 2021, b.454)

"*Devletin başına geçen kimse/ Halkı yönetmeli iyi töreyle*" (Hacib, 2021, b. 545)

Memleketin kilidi kanun ve ihtiyatlılıktır *(Hacib, 2021, b. 2015).* Memleketin bahtiyar olması için asker ve ordu; asker ve ordu için mal ve servet; mal ve sert için zengin halk;

zengin halk içinse doğru tatbik edilen töre (adalet) gereklidir. Bunlardan birinin eksilmesi, döngüyü kıracak ve memleket dağılacaktır. Memleketin kilidi kanun ve ihtiyatlılıktır*;*

"İl tutmak için erat ve ordu gerek/ Eratı tutmak için de mal, davar gerek" (Hacib, 2021, b. 2057)

"*Bu malı elde etmenin gereği halkın zengin olmasıdır/ Halkın zenginliği için doğru yasalar konulmalıdır*" (Hacib, 2021, b. 2058)

"Bunlardan biri kalırsa dördü de kalır/ Dördü de kalırsa beylik çürür" ((Hacib, 2021, b. 2059).

Töre ise herkese eşit şekilde uygulanmalıdır. İşler doğruluk ile halledilirken insanlar bey ya da kul diye ayrılmamalı; beyin oğlu, yakını ya da yolcu ve misafir olması farketmeksizin, kanun önünde hepsi eşit olarak değerlendirilmelidir (Hacib, 2021, b. 809, 817, 818). Çünkü; kanunlar her şeyin ve herkesin üzerindedir. Meşruiyetine kutsallık atfedilen bey dahi kanunlara uymak zorundadır; kan dökmesi, başkasının malına el koyması, zulümetmesi ve kanuna riayet etmemesi yasaktır (Hacib, 2021, b. 1395, b. 1433, b. 3460, b. 3461). Çünkü göğün direği olarak nitelendirilen adalet bozulursa, gök çökecektir (Hacib, 2021, b. 3463, b. 3464).

Bu sebeple, toplumsal yapının korunması için kanun ve kurallara ihtiyaç vardır. Bu kanun ve kurallarsa kötüler için uygulanacak ceza kavramını da töre kapsamı içine dahil etmektedir (Hacib, 2021, b.5279, b. 5280).

Doğru Olmak: Beyin sahip olması gereken vasıflar içerisinde *doğru olmak* oldukça önemlidir. Bey doğru ve dürüst olan yoldan ayrılmamalıdır. Yalancı insanlar, insanların en kötüsü olarak nitelendirilmiş bu sebeple yalancı kimsenin beylik yapamayacağı açıkca belirtilmiştir (Hacib, 2021, b. 819, b.1293, b. 1294).

Doğru insan ise dili ve gönlü bir olan, sözünden dönmeyendir. Halkın beye güven duyması için bey gönlü ve diliyle doğru olmalı, verdiği sözlerden dönmemelidir (Hacib, 2021, b. 862-864). Sözünden dönmek, bey için kut'u kaybetme sebepleri arasında yer almaktadır;

"Sevileni sevimsiz kılayım diyen/ Vaat ettiği şeyi tutup vermesin
Verilmeyecek şey vaat edilmemeli/ Dille söylendiyse ona engel olmamalı

Sözünde durmayan beylerden umut kesilir/ Umut kesilirse mal da kaybolur" (Hacib, 2021, b. 2810-2812)

Takva Sahibi Olmak: Takva sahibi olma, temiz tabiatlı olmak beylerin şahıslarında taşıması gereken temel vasıflar arasında yer almaktadır (Hacib, 2021, b. 1063, b. 1266). Takva sahibi insan tüm eylem ve davranışlarında Allah korkusunu gözetir; sadece halka karşı değil yaratıcısına olan sorumluluğunu da göz önünde tutarak memleketi idare eder.

Haya (Utanma Duygusu): Her koşulda uygunsuzluğu ve kötülüğü durduracak vasıf utanma yani hâyadır. Hâya sahibi bir insan yaratıcının verdiği tüm şerefleri kendisinde bulunduran insandır. Çünkü utanma duygusuna sahip olan bir insan uygunsuz davranışlardan kendisini alıkoyacaktır (Hacib, 2021, b. 1662, b. 2008, b. 2445). Bu sebeple bey hayâ sahibi olmalıdır (Hacib, 2021, b. 1965, b. 2005, b. 2169).

Beyin Uzak Durması Gereken Bazı Kötü Alışkanlıklar: İçki, zina ve kumar gibi kötü alışkanlıklar beyin uzak durması gereken kötü alışkanlıkların başında gelmektedir. Dünyadaki vaktini bunlarla harcayan bey, devlet işlerini ihmal edecek, vaktini ve parasını israf etmiş olacaktır. Böylece memleketin idaresini tamamen kaybedecek ve kut ondan kaçacaktır (Hacib, 2021, b. 1334, b. 1335,b. 2093, b. 2101).

Örnek Teşkil Etmek: Topluma her alanda rehber olması beklenen hükümdarın, insanlara örnek teşkil edecek davranış ve eylemlere sahip olması gerekmektedir. Çünkü toplumda olan bir yanlışlık, anca tepeden başlayarak düzeltilebilir. Devlet hiyerarşisinde en tepede bulunan bey, bir babanın evlatlarına yol gösterdiği gibi topluma doğru yolu gösterecek yetkinliğe ve iyiliğe sahip olmalıdır. Müellifin bu görüşü açıkca şu beyitlerden okunabilir;

"*Bütün kirleri insan suyla arıtır/ Su kirlenirse neyle arıtılır. İnsan hastalanırsa otacı gelir/ Otacı hastalanırsa kim iyi eder. Temiz ve doğru tutmalı beyler tavırlarını/Halk beyin yoluna göre düzenler yolunu, tavrını*" (Hacib, 2021, b. 2108- b. 2110).

Fiziksel Özellikler: İnsanların hükümdara güven ve sempati kazanabilmesi için yüzü güzel, saç, sakal ve kıyafet gibi dış görünüşüne ait unsurlar düzgün ve ölçülü olmalıdır. Boyunun ise çok uzun ya da çok kısa olması uygun değildir (Hacib, 2021, b. 2083-b. 2086).

2.3.1.5. Beyin sorumlulukları

Kutadgu Bilig'te iktidar ilahi bir temele dayanır ancak bey kutsal ve dokunulmaz değildir. Hükümdar asil bir soydan gelmeli, kut'u bulmalıdır ve ona sahip çıkmalıdır. Hükümdarlığını ancak böyle devam ettirebilme hakkına sahiptir. Kut'u korumak isteyen bey iyi huy,ve davranışlar sergilemeli; yaratıcının ona yaptığı bu bağış için şükretmelidir (Hacib, 2021, b. 234- b. 237, b. 240- b. 242). Beyin şükrü ise dil ile iyilik ve ihsan kavramlarını eyleme dönüştürerek gerçekleşir. Bu sebeple kut'u kalıcı kılmak isteyen bey tüm davranış ve eylemlerini Allah korkusu çerçevesinde düzenlemeli; halkın refah ve mutluluğunu sağlamaya çalışmalıdır (Hacib, 2021, b. 109, b. 5192, b. 5193, b. 5194, b. 5195, b. 6192). Çünkü, bey sadece meşruiyetinin ilahi kaynağı olan Tanrı'ya değil, iyi yönetmekle mükellef olduğu topluma karşıda sorumlu tutulmuştur. Beylik makamında bulunan kimse hata ve yanılgıları neticesinde hem kut'u kaybedecek hemde yaratıcıya hesap verecektir;

" *Ey hükümdar! Sen bugün bir hekimsin/Halkın ise sana muhtaç olmanın hastasıdır*" (Hacib, 2021, b.4009).

"*Eğer sen bunlara ilâç vererek tedavi etmezsen/ halk için bir hayat felâketi olursun*" (Hacib, 2021, b.5224).

"*Tanrı bunu yarın sana sorar/ Orada kendini kurtaracak cevabı hazırla*" (Hacib, 2021, b. 5246).

Bu doğrultuda hükümdar halka hizmet etmeli, iyi işler yapmalı ve insanları mutlu etmek hususundaki sorumluluklarını yerine getirmelidir (Hacib, 2021, b. 824- b. 835). Bu sorumluluklar özetle şu şekilde tanımlanabilir;

Meşveret Etmek: Hükümdar, devletin düzenli ve halkın bahtiyar olabilmesi için her işi bilerek ve danışarak yapmalıdır. Devlet idaresinde doğru ve isabetli kararların alınması ancak istişare ile mümkündür. Danışmadan işe koyulan insanların pişmanlık yaşaması muhtemeldir. Çünkü;

"*İş yapan insan kendi işini yapar/Kusurunu, erdemini görenler bilir. Ben iş yapanım, sen görensin onu. Yapan görenden bilir yaptığını*." (Hacib, 2021, b. 1938, b.1939)

Hükümdar hangi işi yaparsa yapsın mutlaka o işte ehil kimselere danışmalıdır ancak istişare sonucu çıkan karar hükümdarın aklı ve gönlüne yatmıyorsa o işi yapmamalıdır." (Hacib, 2021, b. 3496, b. 3497).

"*Nasıl bir iş yaparsan yap, insanlara danış/ Danışmaz kişilere katılma, onlardan uzaklaş"* (Hacib, 2021, b. 5659).

Kanunları Doğru Şekilde Uygulamak: Kutadgu Bilig'de töreler devlet düzeni için vazgeçilmezdir ve her şeyin üzerinde konumlandırılmıştır. Adalet kavramında da bahsedildiği üzere doğru yasaların doğru şekilde uygulanmaması işleyen devlet düzeninde iplerin kopmasına yol açacaktır. Bu sebeple beyin en önemli sorumluluklarından biri yasaların doğru şekilde uygulanmasını sağlamaktır. Çünkü; devlet, kanun ile ayakta durmaktadır (Hacib, 2021, b.2132, b. 5285).

Bey, bu sorumluluğunu yerine getirerek toplumu düzen ve intizama sokacak; fertleri mutlu edecek; iktidarının meşruluğunu dolayısıyla hakimiyetini de pekiştirecektir. Kanunları uygulamakla sorumlu tutulan bey, kötüler için cezaları da tatbik etmelidir. Memlekette adaletin gerçekten sağlanması için kötülere hakkı verilmelidir;

"*Ey hakan, kılıç ve sopa sendedir/ Bu sopa ve ceza kötüler içindir* (Hacib, 2021, b. 5279). "*Kötüler kötülüklerini bırakmazsa/ Sen de cezalarını ver, sopan hazır olsun elinde"* (Hacib, 2021, b. 5280).

Halkın İhtiyaçlarını Karşılamak: Bir Tanrı buyruğu olarak görülen bu mesuliyet, beyin en önemli sorumlulukları arasında yer almaktadır (Hacib, 2021, b. 5288). Bir beyin bey olması halkının refahını sağlayıp sağlamamasıyla ölçülebilir. Bu vazifesini yerine getirmeyenin bey olamayacağı "*Nasıl bir bey olur o ey kutlu hakan/Yoksul adını gidermezse kuldan*" şeklinde ifade edilmektedir. (Hacib, 2021, b. 2983) Beye muhtaç olma hastalığına tutulan halkın hekimi beydir; ilacı ve tedavisi ondadır (Hacib, 2021, b. 5241, b. 5244).

Nasıl ki halkın giyecek-yiyecek ihtiyaçlarının karşılanmasına ihtiyaç vardır güvenlikte fertlerin temel ihtiyaçları arasındadır. Bu sebeple bey memlekette asayişi sağlamalı, yolları güvenli hale getirmelidir (Hacib, 2021, b. 5546, b. 5547, b. 5548).

Sınıflar Arasında Dengeyi Korumak: Eserde tasvir edilen toplum, sınıfsal olarak günümüz modern toplum yapısıyla benzer bir görüntüye sahiptir. Toplumu meydana getiren zenginler, orta halliler ve fakirler olmak üzere üç sınıf bulunmaktadır. Hükümdarın bu düzen içerisindeki görevi ise adaletli gelir dağılımını tanzim etmektir. Zenginin yükü orta halliye, orta hallinin yüküyse fakire yüklenmemeli; toplumsal düzenin korunması için fakirler zenginleştirilmelidir (Hacib, 2021, b. 5564- b. 5568).

Halkın güvenlik, huzur, mutluluk ve çıkarları gibi temel gereksinimleri bey tarafından karşılanmalıdır. Aradaki uçurumun artarak fakirin çok daha fakir olmasının önüne geçilmesi halka hizmet ilkesi doğrultusunda devletin temel amaçlarından biridir ve sosyal devlet fikrini çağrıştırmaktadır (Hacib, 2021, b. 5355, b. 5358, b. 5359, b. 5302, b. 5513).

Yetersiz ve Zalim Kişileri İş Başına Getirmemek: Hükümdarın iktidara gelmesinde etkili olan kutsal bağlar devlet hizmetinin görülmesi hususuna da sirayet etmektedir. Çünkü;

> "*Allah kime kut vermek isterse/Ona tümüyle doğru ve yararlı işçi verir. Yükselttiğini indirmek isterse yine/Ona gün göstermeyen bir işçi verir*. *O bilgisiz gelir ve bu odun onu izler/İşi tümüyle bozulur ve toza dumana boğulur"* (Hacib, 2021, b. 1761, b. 1762)

Faydalıyı ve faydasızı ayırt etmek, işi layığına teslim etmek hükümdarın sorumluluğu altındadır (Hacib, 2021, b. 5529). Bu sebeple, kamu hizmetlerinin sağlanmasında göreve getirilen amir ve memurlar titizlikle seçilerek tayin edilmelidir. Bu kimselerin tayininde; işinde ehil, tecrübeli, becerikli, sadık ve ahlaki açısından yüksek faziletlere sahip kişiler olması gözetilmelidir (Hacib, 2021, b. 2570, b. 5534, b. 5535, b. 5538).

Beylerde olduğu gibi kamu hizmetine yerleştirilecek memurlar *işi bilene verme ilkesi* gözetilerek tayin edilmelidir (Hacib, 2021, b. 1763, b. 2575). Eserde, Odgurmış'ın hükümdar tarafından kendisine yardımcı olması için uğraşmasının temelinde de işe ehil ve en lâyık olanın tayin edilmesi düşüncesi yer almaktadır.

Beyin Hizmetkarlarına Karşı Sorumlulukları: Toplumun hükümdar karşısında hakları olduğu gibi, hizmetkârlarında hakları bulunmaktadır. Zor şartlarda sabırla kamu hizmeti sağlayan bu hizmetkarların motive edilmesi için ilk olarak ödüllendirme amacıyla *takdir edilmeleri* gerekmektedir. Başkasının emeğini takdir etmemek insan olana yakışmayan bir davranış olarak nitelendirilmektedir (Hacib, 2021, b. 1595, b. 1597, b. 1598, b. 1599, b. 2021, b. 2985, b. 2986)**.**

Bunun yanında hizmetkarların yiyecek, giyecek gibi gereksinimleri mutlaka bey tarafından karşılanmalı (Hacib, 2021, b. 2982); hükümdar malını ve altınını onlardan esirgememelidir (Hacib, 2021, b. 2971- b. 2974). Hizmet edilmeye lâyık olan, hizmetlinin değerini bileceğinden, hak etmeyene hizmet edilmemelidir. Ayrıca, verimliliğin sağlanması amacıyla aynı iş iki kişiye verilmemelidir (Hacib, 2021, b. 5533).

Tüm bu haklarına karşın hizmetkarlar da yaptıkları tüm işleri kayıt altında tutmalıdır. Çünkü; "*Yazısız işi pek tutamaz akıl/ Aklına güvenme, yaz ey oğul*" (Hacib, 2021, b. 2778).

2.3.2. Yöneten-Yönetilen İlişkisi

Halkın hükümdara karşı sorumlu tutulduğu hususlar emirlere itaat etmek, vergileri ödemek ve hükümdarın düşmanını düşman bellemektir. Hükümdarın emirlerine itaat etmek vaciptir. Çünkü; hükümdarın meşruiyeti kanundan gelmektedir ve emirleri töreye aittir; beye itaat etmeyen töreye de itaat etmemiş olur. (Hacib, 2021, b. 5579- b. 5582). Ancak burada önemli olan hakların karşılıklı olarak yerine getiriliyor olmasıdır. Bey sorumluluklarını yerine getirmezse, halkta beye karşı olan sorumluluklarını yerine getirmek zorunda değildir (Hacib, 2021, b. 5578).

Bu durumda hükümdarın da halka karşı sorumlulukları doğmaktadır ve halkın hükümdar üzerindeki hakları üç tanedir. Eserde, beyin halkı için yerine getirmek zorunda olduğu sorumluluklar şu şekilde ifade edilmektedir;

"*Raiyyetin üç hakkı var sende/Bu haklarını öde, kendini zora düşürme**.** Birisi ilinde arı tut gümüşü /Ayarını gözet ey bilgi küpü**.** Bir 70iğeri doğru yasa yap halkına/ İzin verme birinin diğerini zorlamasına. Üçüncüsü bütün yolları emin tut /Eşkıyaların hepsini arıt*." (Hacib, 2021, b. 5574-5577)

Bu ifade doğrultusunda hükümdarın halkına karşı sorumlu tutulduğu alanlar toplumsal hayatın *ekonomik*, *hukuki* ve *güvenlik* boyutuna vurgu yapmaktadır.

2.3.3. Hükümdarın Yardımcıları

Müellife göre devlet işleri ve beylik makamında oturmak çok şerefli olmakla beraber oldukça güçtür (Hacib, 2021, b. 2146). Sevinci az olduğu gibi sevmeyeni de çoktur (Hacib, 2021, b. 2148, b. 2150). Beylik makamının tehlikeli ve güç bir iş olması "*Beylik baş üzerinde bir kılıç gibidir*" ifadesiyle vurgulanmaktadır (Hacib, 2021, b. 2155). Bu sebeple, yönetim süreçlerinde memleketin iç ve dış işlerini takip etmek amacıyla beye yardımcılar tayin edilmelidir (Hacib, 2021, b. 425). Bu kimselerde temel olarak *sadakatle beye bağlı, güvenilir, dürüst* ve *işten anlar, akıllı, bilgili ve hâkim* olup olmadıklarına dikkat edilmelidir (Hacib, 2021, b. 423, b. 424). Ayrıca eserde *açgözlülük* çaresi olmayan bir hastalık olarak tanımlanmaktadır. Çünkü bütün açlar yiyip doysa da açgözlünün gözü asla doymayacaktır, bu tür insana ne kadar zenginlik verilirse verilsin o hep fakirdir

(Hacib, 2021, b. 2002- b. 2004). Bu sebeple beyliğin hizmetine gireceklerin gözü tok olmalıdır (Hacib, 2021, b. 1379).

2.3.3.1.Vezir

Beyin yardımcıları arasında oldukça önemli bir yere konumlandırılan vezir, halk ile bey arasındaki köprü vazifesini üstlenmektedir (Hacib, 2021, b. 2181). Vezir, beylik hiyerarşisi içerisinde beyden sonra gelen en yüksek makamdır. Beyden sonra söz ve eylemleriyle memleketi yönetme yetkisine sahip olan vezir aynı zamanda hizmetkârların başı olması sebebiyle emri altındakilere doğru hizmet konusunda rehber olmalıdır (Hacib, 2021, b. 2193, b. 2210). Aynı zamanda beye danışmanlık yapan vezir, özenle seçilmelidir (Hacib, 2021, b. 2256, b. 2257, b. 2258).

Vezirlik makamı için kişinin aklı ve bilgisi çok, asil bir soydan gelen, adil, dürüst, yumuşak huylu, halkın güvenini kazanmış ya da kazanabilecek olan, haya sahibi, gözü tok, ihtiyatlı, takva sahibi ve imanlı olmalıdır. Ayrıca bu kimse, vezirlik mesleği için gereken hesap, bilgi ve çeşitli yazılarda uzman olmalıdır (Hacib, 2021, b.2219). Vezirin dış görünüşünün güzel ve düzgün olmasıda kişinin bu makama tâyini açısından oldukça önemlidir (Hacib, 2021, b. 2208).

2.3.3.2.Hâcib

Hâcib kelimesi sözlükte "*araya girmek, mani olmak, birinin bir yere girmesini engellemek; örtmek, gizlemek*" anlamlarına gelen "hacb" fiilinden türemiştir ve "*bir kişinin bir yere girmesine engel olan kimse, kapıcı*" demektir (Atik, 2018, s. 316)

Hâcibler bey ile halk arasında; bey ile üst düzey bürokratlar arasında elçilik vazifesi görmektedir. Onun görevi "*hizmetler içinde en ince hizmet*" şeklinde tanımlanmakta; saray prosedürü içerisinde önemli bir konumda bulunmaktadır (Hacib, 2021, b. 2484). Huzura gelenleri hükümdardan önce karşılayan hâcibler gerek üst düzey yönetici gerekse ayakkabıcı, elbiseci olsun herkesi kabul etmeli, isteklerini dinlemeli ve onlara rehberlik etmelidir (Hacib, 2021, b. 2493). Elçilerin kabulü, konukların yatacakları yerlerin ve hazırlanan yemeklerin belirlenmesi de hâciblerin sorumluluğu içerisinde yer alır (Hacib, 2021, b. 2495- b. 2496). Zulme uğrayıp hakkını aramak için gelenleri, dul, yetim ve öksüzleri dinleyen ve onlara yol gösteren hâcib halkın kendisine bildirdiklerini eksiksiz bir şekilde beye aktarmalı ve onları hükümdarın huzuruna çıkarmalıdır (Hacib, 2021, b.

2498). Arzu ve şikayetleri hükümdardan önce dinlemesi sebebiyle hâcibler "*beyin gören gözü*" şeklinde nitelendirilmektedir (Hacib, 2021, b. 2489).

Ayrıca, *Kutadgu Bilig*'de birbirinden farklı statüde iki farklı hâcib sınıfı olduğunu görmekteyiz. Bunlar içerisinden *Ulu Hâcib* saraydaki diğer hâciblerin başı ve üstü konumundadır (Hacib, 2021, b. 2432).

Hâcibler güvenilir, soy bakımından temiz ve asil, iyi tavırlı, gözü tok, terbiyeli, alçak gönllü, rüşvetten kaçınan, zeki, bilgili, sabırlı, yalan konuşmayan, ağzı sıkı, güvenilir kimseler olmalıdır (Hacib, 2021, b. 2431- b. 2512).

Hâcibler erdemleri bilmeli ve yazı yazabilmeli (Hacib, 2021, b. 2482); sorumluluklarının gerektirdiği hususlarda yeterli bilgi ve donanıma sahip (Hacib, 2021, b. 2483), töre ve usullere ise hâkim olmalıdır (Hacib, 2021, b. 2497) Çünkü; halka karşı suç işlediğinde; bilgisizliği ve yetersizliğinin neden olduğu hata sebebiyle cezalandırılıp, canından olacaktır (Hacib, 2021, b. 2515- b. 2522).7

2.3.3.3.Ordu ve ordu komutanlığı

Devletteki düzen ve intizamın sağlanması kanunların uygulanması kadar memleketin dış tehditlere karşı korunup kollanmasını da gerektirir ve bunu sağlayacak unsur ordudur. Eserde ordunun varlık sebebine ilişkin çok sayıda ifadenin yer alması da orduya atfedilen büyük önemi göstermektedir;

"*Kılıç ve baltayı bekçi tut ey güçlü/ Kılıç bekçi olursa, bey huzur bulur.Kılıç kımıldarken düşman kımıldamaz/ Kılıç kına girerse bey, huzur bulmaz."* (Hacib, 2021, b. 2143, b. 2144).

Yukarıdaki ifadeden de anlaşılacağı üzere, beyin ve memleketin güvende olması hazırda bekleyen orduların varlığıyla ilişkilendirilmektedir. Bu sebeple hükümdar kuş; asker ise kuşun kanadındaki tüylerdir. Kanadı bulunmayan bir kuşun uçamayacağı; ordu ve askeri bulunmayan hükümdarın ise beyliğini ve memleketini güvende tutamayacağı vurgulanmaktadır (Hacib, 2021, b.3005).

"*Hazine ve erattır beylerin gücü/ Bu ikisiyle er alır kendi öcünü. Bu ikisiyle bey büyüklük bulur/Bu ikisi bir arada olunca beyin tacı büyür."* (Hacib, 2021, b. 5462, b. 5463).

Beyliğin devamı için vazgeçilmez bir unsur olan ordu güçlü tutulmalı ve ordu mensubu askerlerin memnuniyeti sağlanmalıdır. Bu sebeple bey, onlara karşı cömert olmalı hazinesindeki altın ve gümüşü onlarla paylaşmalıdır (Hacib, 2021, b. 2145, 3030).

Ordu komutanı ise siyaset bilgisi ve becerisine sahip olmalıdır. Kötülere haşmet ile beraber siyaset, iyilere ise hürmet etmelidir (Hacib, 2021, b. 2300, b. 2303). Etrafında seçkin insanları toplayabilmek için cömert olmalı, malını askere dağıtmalıdır (Hacib, 2021, b. 2276). Ayrıca ordu komutanı cesur, alçakgönüllü ve soğukkanlı olmalıdır.

2.3.3.4.Hazinedar

Hazinedar, hazinedeki altın ve gümüşü korumak ve arttırmakla görevlendirilen; işlerini saray içerisinde gören ve beyin devlet yönetimine dair süreçlerde iş bölümü yaptığı üst düzey bürokratlarından biridir. Bu sebeple kendini gözetmeli, malını iyi saymalı ve kaydını sağlam tutmalıdır (Hacib, 2021, b. 2744, b. 2791, b. 2774).

Hazinedarlık görevine getirilen kimse iyi bir sayman olmakla beraber parmak hesabı, hendese hesabı ve tüm kayıt yöntemlerini iyi bilen kişiler içerisinden seçilmelidir (Hacib, 2021, b. 2780- b. 2783). Malların ucuzluk ve pahalılığını; ticareti bilmesi gereken hazinedar alışverişten zararlı çıkmamalıdır (Hacib, 2021, b. 2801- b. 2803).

Mesleki bilgi ve tecrübesinin yanında beyin malını emanet ettiği hazinedar ilk olarak gözütok bir kimse olmalıdır. Çünkü; çok mal görüp gözü doyanlar, kimsenin malına el sürmez; küçüklüğünde varlık gören, kendini mal hırsına kaptırmaz (Hacib, 2021, b. 2751, b. 2754).

Bununla beraber hazinedardan; dürüst, eli sıkı ve ihtiyatlı, uyanık, zeki, edepli, tedbirli, gönlü ve dili doğru, davranışı düzgün sır tutan, kendi arzu ve isteklerine engel olabilen bir kimse olması beklenmektedir (Hacib, 2021, b. 2761, b. 2793).

2.3.3.5. Danışmanlar

Devlet idaresi süreçlerinde hükümdarın meşverette bulunmasının "*isabetli kararlar*" almak isteyen bir bey için ne kadar önem arz ettiğinden yukarıda bahsetmiştik. Eserde, bu istişarenin beylik açısından anlam ve öneminin belirtilmesinin yanında istişare edilecek kimselerin özelliklerinden de bahsedilmektedir. Buna göre, istişare edilecek kişilerin *anlayışlı*, *akıllı* ve *bilgili* olması beklenmelidir. Bununla beraber, beye çok sadık

ve danışılan işten çıkarı bulunmayan kimseler olmasına dikkat edilmelidir (Hacib, 2021, b. 2706, b. 3493).

Eserde, toplumda *beyler* ve *âlimler* olmak üzere iki tür asil insan olduğu ifade edilmekte; âlimler, iyi ve kötü şeyleri ayırt etme anlayışına sahip kimseler olarak görülmektedir. Bu sebepledir ki âlim kimseler, beylerle birlikte insanların başı konumundadır. Ancak yine de kut'a kavuşan beyden derece olarak her zaman aşağıda görülmelidir (Hacib, 2021, b.265).

Bey kılıcı ile halkını itaat altında tutarken, âlimler kalemleriyle insanları iyiye ve doğruya ulaştırır (Hacib, 2021, b. 268). Bu nedenle, istişare edilecek âlimler beyi kuta ulaştıracak olan kimseler olarak görülmedir. Bey ehil, bilgili ve akıllı bu kimselerle istişare etmeli, onların görüş ve bilgilerinden yararlanmalıdır (Hacib, 2021, b. 5551). Meşveret, bilgili ve âlim olan kimselerle yapılmalıdır (Hacib, 2021, b. 5913).

2.4. NASÂYİHÜ'L VÜZERA'DA DEVLET YÖNETİMİ

Defterdar Sarı Mehmet Paşa tam anlamıyla bir siyasetname olarak kaleme aldığı Nasâyihü'l Vüzera isimli eserinde çok uzun süre bulunduğu defterdarlık makamının vermiş olduğu tecrübe ile devlet içerisinde özellikle ekonomik ve yönetsel açıdan saptadığı problem ve aksaklıklara çözüm önerileri getirmeyi amaçlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun XVIII. yüzyıldaki durumunun eleştirel bir dille kaleme alındığı bu eser, başta Osmanlı bürokrasisi için büyük önem taşıyan vezirler olmak üzere devletin üst düzey bürokratlarına yazılan bir rehber kitap niteliği taşımaktadır (Özcan, 1994, s. 99). Kaynaklarda "*Nasâyihü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ*" veya "*Kitab-ı Güldeste*" isimleriyle de anılan eserde öneri ve tavsiyeler ayet, hadis ve manzum hikaye gibi çok sayıda referansla desteklenmektedir. Nasâyihü'l-Vüzerâ, özellikle ekonomi ve bireysel ilişkilerdeki yozlaşmanın idaredeki aksaklıklara yol açmasına yönelik getirdiği eleştirilerle günümüzde hala güncelliğini koruyarak araştırmalara referans oluşturan bir eser olarak önem taşımaktadır (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 5, 13). Eserin içeriği incelendiğinde genel olarak sadrazamların ahlak ve davranışları, hazine defterdarlarının nitelikleri, yeniçeri ocağında yaşanan problemler, rüşvet ve zararları, reayanın halinden, düşmanın ve serhat boylarındaki kalelerin durumundan, tımar ve zeamete ilişkin

problemlerin tespiti ve bu aksaklıklara getirilen çözümlerden, iyi ve kötü olarak tanımladığı huy ve davranışlardan bahsedildiği görülmektedir.

Bir bakkalın oğlu olmasından ötürü "Bakkalzâde" olarak da tanınan Mehmet Paşa 1655 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1671 yılında ise defterdarlığın çok önemli bir bölümü olan "*Ruznamçe-i Evvel Kalem*" ine girerek burada önemli işleri öğrenme fırsatı bulmuştur. 5 Mayıs 1703 yılında Başdefterdar olarak atanan Mehmed Paşa, bu makama kısa aralıklarla yedi kez getirilerek yaklaşık elli sene defterdarlık hizmetinde bulunmuş, oldukça önemli bir bürokrattır (Özcan, 1994, s. 98). Mehmet Paşa, Osmanlı Devleti'nin en önemli makamlarından birinin temsilcisi olarak Divan-ı Hümayun toplantılarına da katılması sebebiyle sistemin işleyiş ve aksaklıklarına en yakından şahit olmuştur (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 9).

Çevresinde gördüğü aksaklıkları, imparatorluk tarihinin en parlak zamanlarıyla karşılaştıran Mehmet Paşa, izlenimlerini eleştirel bir dille kaleme almıştır. Saray ve başta Nevşehirli Damad İbrahim Paşa olmak üzere rakiplerinin komploları sebebiyle önce Kavala Kalesine hapsedilmiş, ardından 1717 senesinde idam edilmiştir (Özcan, 1994, s. 98).

Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Nasâyihü'l Vüzera isimli bu eserinde, dönemin reel-politikasıyla uyumlu olarak tespit edilen sorunların ve bu sorunlara yönelik getirilen çözüm önerilerinin vurgulanması çalışmamız açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, Nasâyihü'l Vüzera'nın idare ve yönetime dair tüm problemleri yakından inceleme fırsatı bulan üst düzey bir bürokrat tarafından yazılmış olması da çalışmamıza değer katmaktadır.

Eser ilk kez Hüseyin Ragıp Uğural tarafından 1969 senesinde "Nesayihü'l-Vüzera ve'l-Ümera, Kitab-ı Güldeste (Nizam-ı Devlete Müteallik Risale) Devlet Adamına Öğütler (Osmanlılarda Devlet Düzeni)" ismiyle Türkiye Türkçesine neşredilmiştir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 15).

Ayrıca, müellifin Nasâyihül Vüzerâ dışında "*Zübde-i Vekâyiât*", "*Zübdetü'l-Vekâyi*" ya da "*Tarih-i Defter-dâr Mehmet Paşa*" isimleriyle bilinen bir eseri daha bulunmaktadır. Bu eser, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan IV. Mehmed'in cülusuna kadar ki önemli olayları anlatan bir tarih kitabıdır.

2.4.1. Devlet ve Devletin Gerekliliği

17. ve 18. Yüzyılda Osmanlı toplumu içerisinde yaşamış Defterdar Mehmet Paşa'ya göre siyaset ve yönetim ile devletin varlığı toplum için zorunludur. Yaratıcı, adaleti ilke edinen hâkimleri ve iktidar sahibi sultanları dünyaya düzen sağlamakla görevlendirmiştir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 17). Allah dünya halkının idare ve yönetimini zamanının sultanı ve ihsanın merkezi olan Osmanlı Hanedanı Devleti'ne nasip etmiştir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 19).

Adalet, devletin uygulamakla mükellef olduğu en önemli ilkelerden biridir. Memleketin imarı adalet ile mümkündür. Eğer memleket imar edilmez ve harap kalırsa malı eksilecektir. Böylece halk fakirleşecek, memnuniyet ve huzuru kaybedecektir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 27).

2.4.2. Hükümdar ve Görevleri

Nasâyihü'l-Vüzera, genel anlamda sadrazamlara yönelik kaleme alınan bir eser olmasına rağmen diğer siyasetname örneklerinde alışık olduğumuz üzere ilk bölümün başında ve diğer bölümlerde yer yer hükümdarın önemi, konumu ve sorumluluklarını vurgulamaktadır.

Memleketin başında düzeni sağlamak amacıyla mutlaka bir idareci bulunmalıdır. Halk, iktidar nasip edilen padişaha sevgi beslemeli ve hayır dua edilmelidir. Çünkü o *"Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir*." Faaliyetlerini Allah adına yürütmektedir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 21).

Cihan halkının, idare ve yönetiminin sahibi kılınan Osmanlı padişahlarının sorumlulukları da bu lütfun bir şükrü olarak kabul edilmelidir. Padişahın sorumluluğu ve temel görevi "*Hepiniz birer çobansınız ve çobanı olduklarınızdan sorumlusunuz*." hadis-i şerifi ekseninde değerlendirilerek halkın ve yaratılmışların düzeninden, şer'i kanunların uygulanmasından; her işin doğru ve hakkına uygun olacak şekilde yapılmasından sorumlu tutulmuştur (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 19). Hükümdar, reayanın huzur, güvenlik, mutluluk ve refahını sağlamalıdır.

Ancak, "*Mülk (devlet) adamsız olmaz ve devlet adamları da malsız olmaz*." Anlayışı çerçevesinde hükümdar sorumluluklarını yerine getirirken, mülk için nitelikli devlet adamlarına, güçlü ve donanımlı ordulara ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaçların karşılanması verimli üretim, mal biriktirmek ve zenginleşen hazineler ile mümkündür.

Bunların kaynağı ise *mamur edilmiş* bir halktır. İşte bu noktada Defterdar Mehmet Paşa, hükümdarlar için elzem gördüğü ve devletin uygulamakla mükellef olduğu *adalet* kavramına değinmektedir. Çünkü memleketin bayındır hale getirilmesi, huzur, güven ve mutluluk ortamının sağlanması ancak adil yönetilen bir toplumda mümkündür. İmar edilmeyen bir memleketin malı eksilecek, fakirleşen halk mutsuzlaşacak, hükümdar ise mülksüz kalacaktır (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 27).

Burada Müslüman ilim insanları tarafından geliştirilen ve Osmanlı siyaset ve yönetim geleneği için büyük bir öneme sahip olan adalet dairesinin (daire-i adliyye) Defterdar Mehmet Paşa tarafından da vurgulandığını görebiliriz (Okumuş, 2005).

Adaletin sağlanmasında elzem bir araç olan hukuk ve hukuk kuralları da bu bağlamda oldukça önem kazanmaktadır. Gerek padişah gerekse vezir, vali, hâkim gibi üst düzey bürokratlar dahi davranışlarını hukuka uygun olarak şekillendirmelidir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 26).

Adalet ilkesinin devlet teşkilatında etkisini hissettirdiği diğer bir alan ise tâyin işlemleridir. "*Emaneti ehline veriniz*" ayeti doğrultusunda hükümdar, memleket idaresinde kendine vekil olarak tâyin edeceği vezirin nitelikli, iş bilen ve ehil olmasına dikkat etmelidir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 20).

2.4.3. Sadrazamlık

Sadrazamlar, padişahın *mutlak vekilliğini* üstlenen devlet adamlarıdır. Hükümdarlık hiyerarşisi içerisinden padişahtan sonra en önemli bürokrat olan sadrazam, görev ve sorumlulukları hususunda tam bağımsızlık yetkisine sahip olmalıdır. Onların hükümdarlık makamına arz ettikleri işler geri döndürülmemelidir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 20).

Nasâyihü'l-Vüzera incelendiğinde yönetim ve siyasete ilişkin nasihat ve eleştirilerin büyük bir kısmının ahlak odaklı geliştirildiği görülmektedir. Başta hükümdar olmak üzere devlet ve devlet adamları ahlaki açıdan üstün olmalı; davranış ve faaliyetlerinde de ahlaki sorumluluk belirleyici bir faktör olmalıdır. Sadrazam padişahın vekili olması sebebiyle birtakım nitelikleri taşımalı; makamından ötürü ise devlet teşkilat yapısı içerisinde çeşitli sorumlulukları yerine getirmelidir.

Bu bağlamda, sadrazam gerek padişahın temsilcisi olması gerekse diğer sorumlulukları açısından güzel bir ahlakla çevrili olmalıdır;

"*Herkesle güzellikle geçin, iyi, kötü herkese hoş söz söyle/ hoş gönüllü ol, kimse senin yüzünden bir dirhem incinmesin, âlem senin güzel ahlâkının bendesi olsun! Eziyetle kimseyi azarlama, sana eziyet etse de sen onu incitme."* (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 71).

Bu minval üzere sadrazamın; cömert, iyi huylu, riyadan kaçınan, tevazu sahibi, kibir ve gurura kapılmayan, adaletli, sır saklayan, hükümdara bağlı, ihlaslı, açgözlü olmayan, rüşvet ve yolsuzluktan uzak duran, davranış ve eylemlerinde Allah korkusunu gözeten, hukuka riayet eden, şefkatli, her işte iyiliği gözeten bir kimse olmak gibi ahlaki donanımlara sahip olması beklenmektedir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 19-39, 69).

Padişahtan sonra, diğer tüm bürokratların üstü olan sadrazamın sorumlulukları ise şu şekilde özetlenebilir;

- Toplumun maddi açıdan zayıf ve güçlü bireyleri arasında adaletli davranmak; özellikle vergi düzenlemelerini bu şuurla yapmak,
- Toplumdaki huzursuzluk ve isyanları güzellikle durdurmak,
- Şeriatın/hukukun uygulanmasında eşitlik ilkesine riayet etmek; zengin, fakir, düşkün; yöneten, yönetici, âlim; uzak, yakın gibi ayrımlar yapmamak,
- Herkese hak sözü doğru zamanda söylemek; padişahın hata yapmasını engellemek amacıyla tavsiyelerde bulunmak,
- Padişahın kararlarını kendi arzu ve istekleri doğrultusunda yönlendirmeye çalışmamak,
- Toplumun muhtaç, fakir ve zayıf kimselerini gözetmek, onların refaha kavuşmaları için çalışmalar yapmak,
- Toplumdaki güçlü ve nüfuzlu kişilerin halk üzerinde baskı kurmasına engel olmak,
- Derdi ve problemi olan halka kapısını her daim açık tutmak/ulaşılabilir olmak,
- Meclis'te düzen ve ahengi sağlamak,
- Hukuka uygun ve adalet üzerine yaşamak,
- Halkın halinden, vali ve kadı gibi bürokratların işlerini düzgün yapıp yapmadığından haberdar olmak için gerek gizli gerekse açıktan müfettişler tayin etmek,

- Çarşı ve pazarlarda fiyat dengesini yalnızca kadı ve hesap uzmanlarının keyfine bırakmadan her zaman teftiş edilmesini ve ürünlerin gerçek ederince satılmasını sağlamak,
- Para basımı hususunu denetlemek, akçelerin ayar ve dirhemlerinin olması gerektiği şekilde basılmasını sağlamak,
- Şehrin güvenliğini sağlayacak yeniçeri ağası, subaşı ve polis müdürüne (asesbaşı) yetki vermek; bu birimleri tebdil-i kıyafet uygulamasıyla denetlemek. Ancak, denetleme de aşırılıktan (ifrat) kaçınmak,
- Divanı haftada bir gün dışında açık tutmak,
- Her iş için işin ehil olanı araştırıp; hak edeni tayin etmek,
- Dilekçelerde yer alan şikayetleri iyice araştırarak problemi çözmek; zira, halk işini halletmek ve hasımlarından intikam almak amacıyla aslı olmayan şikayetlerde bulunabilir. Bu sebeple, suç yükleme ve iftiraya izin vermemek,
- Haramzade, hırsız ve katillerin suçunu hukuka göre tanzim etmek; hukukun uygulanmasında af dileme, yalvarma ve rüşvete fırsat vermemek,
- Kamu hizmetinde görev alan memurlara şefkatle muamele etmek, hakaret ve ihanetten kaçınmak (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 19-39).

2.4.4. Ordu ve Ordunun Düzeni

Memlekette düzenin ve düşmanlara karşı güvenliğinin sağlaması, adaletin tesisi ve hazine gelirleri açısından sahip olduğu önem sebebiyle, eserde müellif tarafından vurgulanan yapılardan bir diğeri ise ordudur. Özellikle Bektaşi ve Yeniçeri Ocaklarındaki bozulmaların üzerinde titizlikle duran Mehmet Paşa, ordunun nizamı için bu ocakların sabır ve ağırbaşlılıkla disipline edilmesinin gerekliliğini dile getirmektedir.

Bu sorunun çözülmesinde ilk olarak askerlik vasıflarını taşıyan, daha önce seferlere katılmış, sınırda güvenliği sağlamış, emektar kimseler orduda yetkili kılınarak onların bilgi, destek ve ittifaklarından yararlanılmalıdır. Örneğin; ordu içerisindeki en büyük problemlerden biri savaşamayacak durumda olup ocağa kayıtlı gözükerek maaş alanlar; gereğinden fazla sayıda askerin birikmesine ve hazinenin eksilmesine sebep olmaktadır (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 52). Yeniçeri ve Bektaşi ocaklarındaki iş bilir idareciler sayesinde bu gibi kimseler tespit edilerek reaya defterine geçirilmelidir. Rica ve aracılar vasıtasıyla hiçbir sefere katılmamış kimselerin yeniçeri zümresine katılması

engellenmeli; meslekten olmayanlar Bektaşi ocaklarına dahil edilmemelidir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 54-55).

Bu sebepler nedeniyle orduya idareci olacak kimseler dürüst, ihtiyatlı, dindar, ocak yapısı ve idaresini bilen, savaş hususunda tecrübeli, iş yapmada usta kimseler olmalıdır (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 53) Yeniçeri kâtipleri, ağa ve kul kethüdalarında dindar, olgun, aklı başında, dürüst ve güvenilir olma şartı aranmalıdır (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 53, 55).

Müellifin ordu ve güvenlikle ilgili bir diğer tespiti ise sınırların güvenliğine ilişkindir. Düşmanını bilmeyen birçok devlet yok olmuştur; devletin en önemli görevlerinden biri düşmandan haberdar olmaktır. Bu sebeple sınırlardaki serhat kalelerine muhafızlar atanmalı, donanım ve teçhizatı hazır tutulmalıdır. Hücum ihtimali yok düşüncesiyle rehavete kapılmamalı kaleler zayıf bırakılmamalıdır. Kaleler, teçhizatlar ve muhafızlar her sene denetime tabi tutulmalıdır (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 61).

Sefer ihtimali bulunduğunda ordunun idaresinin teslim edileceği *Serasker*, vezirler arasından özenle seçilmelidir. Serasker; ömrünü din ve devlet için hizmet ederek geçirmiş, tecrübeli, savaş sanatına hâkim, asker tertip ve düzenini bilen, askere hükmedebilen, tedbirli, cesur, ileri görüşlü fedakar, sabırlı, ağırbaşlı bir kimse olmalıdır (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 65).

Seraskerlerin en önemli görevlerinden biri barışı sağlamak mümkünken savaşa girmemektedir. Lüzumlu olmadıkça savaşa karar verilmemelidir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 67). İstişareyi çok önemsemeli ancak her kişiye danışma gafletini de göstermemelidir. Meşveret edilecek kimselerin; güngörmüş, tecrübeli, sır saklamayı bilen, savaşa hazır bir kimse olması gözetilmelidir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 65)

Orduda düzen tutturmak için askerlerin yoklamaları sağlam tutulmalı, yiyecek ve içecek eksikleri tamamlanmalıdır. Askerlerin halka zulmetmemeleri ve yolsuzluğa meyletmemeleri de çok önemli bir husustur. Bu sebeple, askerlerin ihtiyaçları eksiksiz karşılanmalı ve maaşları zamanında ödenmelidir. Sınır boylarındaki askerlerin maaşları kale civarındaki mukataa ve sair mallardan karşılanmalıdır (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 62).

Ordudaki disiplinin bozulmaması için cezalandırma önemli araçtır. Sefere yönelen ordu içerisinde geri dönmek isteyenler cezalandırılarak, diğerlerinin de geri dönmeye meyletmemesi sağlanmalıdır (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 67).

2.4.5. Makam Sahiplerinin Halleri

Geçmiş devletlerin tecrübeleri göz önüne alındığında emaneti ehline teslim etmemenin devletlerin yıkılışına sebep olan en önemli çatlak ve fitne olduğu görülmektedir. Kendi döneminde de benzer problemleri gözlemleyen müellif devlet makamlarına iş bilir ve mutedil kimselerin tayin edilmesine büyük önem vermektedir. Mevcut durumda görevini devam ettiren büyük vali ve kadı efendiler ise sınava tabi tutulmalı, ehliyetsiz olanlar görevlerinden ihraç edilmelidir. Onlardan boşalan makamlara "ilim ehli, fâziletli kimseler" geçmelidir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 45).

Görevlendirilen memur ve bürokratların görev süreleri tayin esnasında belirtilmeli; şefaatçi ve ricacılar aracılığıyla görevin uzatılmamasına yönelik fermanlar yayınlanmalıdır. Sadece bu yol izlenerek kabiliyetsiz ve ehliyetsiz kimselerin rüşvetle makam sahibi olmasının önüne geçileceği ifade edilmektedir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 43). Bu sayede rüşvet, yolsuzluk gibi gayri ahlaki faaliyetlerin önüne set vurulacaktır.

Rüşvetin önüne geçmenin bir diğer yolu ise, rüşvetin tebaanın mallarına el koymak kadar kötü bir iş olduğunun tüm devlet adamlarına anlatılması ve öğretilmesinin sağlanmasıdır. Rüşvetin yaygınlaştığı bir düzende toplumun güçsüz ve zayıf kesimi perişan olacak; araziler boş ve ekinsiz kalıp, yiyecekler kıtlaşacak; mülk ve mala sirayet eden zayıflık hazinenin günden güne erimesine yol açacaktır (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 40). Din ve devleti yıkmaya en büyük sebep olması sebebiyle rüşvet "*müsibetlerin en büyüğü*" olarak nitelendirilmektedir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 39-40).

Rüşvetle mücadele de veziriazam, beylerbeyi, emir ve diğer hakimlerin verilen rüşvetlere asla tamah etmeyip rüşvet verene düşman kesilmeleri önemlidir. Böylece, bu işi alışkanlık haline getirenler bu işten yavaş yavaş uzaklaşır (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 41).

Toplumdaki yozlaşmayı arttıran, idare ve yönetimin aksamasına sebep olan en büyük etknelerden bir diğeri ise rüşvetin farklı isimlerle sevimli hale getiriliyor olmasıdır. Özellikle kadılar arasında yaygınlaşan rüşvet alma fiilinin sonuçları toplum ve memleket

için çok tehlikelidir. Bazı hakimler rüşvetin adını *mahsul* koyarak Allah'ın hükmünü çiğnemekte; alacaklıyı borçlu, müflisi de Karun ilan etmektedir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 41). Rüşvetin bir başka şekli ise *hediye* adı altında sunulmasıdır. İnsanın dostundan gelen bir hediyeyi almasında sakınca yoktur ancak bürokratlar hediyenin bir iş için olmamasına dikkat etmelidir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 41).

Devlet teşkilatı ve bürokraside düzen ve adaletin sağlanması elbette ki buraya atanacak yöneticilerin, idarecilerin yetenekleri, vasıf ve özellikleriyle de ilgilidir.

Yöneticiler, makama tâyin olmak için makamın gerektirdiği uzmanlığın yanında daha önce yaptığı işler sebebiyle herkesin güvenini kazanmış, tecrübeli, sorumluluklarının gerektirdiği bilgi ve donanıma sahip olmalıdır (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 41).

Belirlenmiş bir süre boyunca görevde kalmak için yemin ettirilerek karşılıksız bir şekilde verilen bu görevlendirmelerde, kişinin tayin edileceği görev hususunda ehliyet sahibi olması çok önemlidir. Örneğin, muhasebeye dair bir iş için hesap işinde ehliyetli ve bilgili bir kişinin göreve getirilmesi şarttır (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 41).

Müderris ve ulema zümreleri, *reisü'l ulema* ve *ihtiyar heyetinden* oluşan bir grup tarafından *istişare* edilerek belirlenmelidir. Makamların tahsis edilmesinde bilgi ve rütbeleri dikkatte alınmalı, makama talip adayların birbirleri hakkındaki sözleri ise dikkate alınmamalıdır (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 42).

Memleketin imarı, adalet ve düzenin tesisi için taşradaki makam sahipleri daima denetlenmelidir. Hakkında şikayet olan valilerin anında azledilmeleri yerine, onlara nasihat, tembih ve uyarı içeren bir mektup gönderilmelidir. Şikayetlerin devamı halinde vali makamından azledilmelidir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 39).

Devletin makamlarında azli gerektiren suçlara karışan bürokratlar, idarecisi oldukları yerlerde zulüm ve düşmanca tavırlar sergilemiş ve suçları kesinleşmiş ise diğer makam sahiplerine uyarı mahiyeti taşıması açısından "*siyaset kılıcı ile dar edilerek telef edilmek*" kaidesiyle cezalandırılmalıdır (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 40). Çünkü; Devleti Âliyye'nin en önemli görevi reayanın himaye edilmesi, zulüm ve adaletsizlikten korunmasıdır (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 59).

Bunun dışında devlet idaresindeki üst düzey bürokratlar ve ulemalar arasından ilim sahipleri gerektiğinde sadrazam tarafından tebrik edilerek ve iltifatlarda bulunularak

ödüllendirilmelidir. Makam sahipleri maddi açıdan güçlü olmalı, kendisinden başkasına muhtaç durumda bırakılmamalıdır. Özellikle hazine defterdarı gibi önemli sorumlulukları olan makam sahipleri bu konuda gözetilmelidir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 45).

Devlet erkanı kamu malı ve miras malı hususunda özenli olmalı, kendi ihtiyaçları için kamunun malını kullanmamalıdır (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 48).

2.4.6. Hazine Defterdarı

Hazinedarların tedbirli, kalem ilimlerinde ve devlet mallarının toplanıp dağıtılması hususunda bilgili, ağırbaşlı, tecrübeli, doğru, dindar, ağırbaşlı kimseler olmasına özen gösterilmelidir. Özellikle *kayırmacılık* hususuna dikkat edilmelidir. Kendi menfaatini devletin menfaatinden üstün görenlerin devleti tahrip edeceğini bilen defterdar, hizmetlilerin hile ve kurnazlıklarını anlayabilecek bilgi ve birikime sahip olmalıdır. Bazı yakınlarının ricası, rüşvet vermeleri ya da kendisinin bir alakası olması sebebiyle verdikleri görevleri karşılığında işin ehli olmayan kimse o işe tayin olmamalı ve hiçbir şekilde buna izin verilmemelidir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 45).

Defterdarlar; tokgözlü, emanete sahip çıkan, kin tutmayan, dürüst, dindar ve devletin ona sunduğu imkanlara tamah eden bir kimse olmalıdır. Defterdarlık makamına getirilecek kimse, mal sevdası gütmeyen, rüşvetten uzak duran ve nefsine düşkün olmayan kimseler arasından seçilmelidir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 45).

Devlet idaresinde en büyük sorunlardan biri halk ve bazı devlet adamları içerisinde defterdarlık makamında devlet malını cömertçe dağıtan kimselerin olmasını isteyenlerin bulunmasıdır. Güvenilir ve doğru defterdarlar ise bu kimseleri hayal kırıklığına uğratmakta; bu sebeple, defterdarlık hile ve tuzakla çokça iftira atılan, haksız suçlamaya maruz bırakılan bir makam durumuna düşürülmektedir. Burada defterdarın korunması ve ona adaletle muamele edilmesi önem kazanmaktadır. Defterdarlık makamına yönelik şikayetler gizlice ve detaylı olarak soruşturulup, net bir kanaate varıncaya dek makam sahibi azledilmemeli ve cezalandırılmamalıdır (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 47).

Hazinedarların görevlerini usulünce yapabilmeleri için azletmeye varan cezalandırılmalarla korkutulmamaları oldukça önemlidir. Bu sebeple sadrazam defterdarlara işlerini yürütürken bağımsız hareket etme yetkisi tanıyarak bu makamı

kethüdaların oyuncağı olma tehlikesinden kurtarmalıdır (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 46).

Defterdarların sorumlulukları kapsamına giren hususlar da müellif tarafından tek tek belirlenmiştir. Buna göre; halkın defterdarlık işlerine bakmak, hazine gelirlerinin artması ve masrafların azaltılması defterdarın en temel sorumluluklarıdır. Ancak masrafların azaltılması yalnızca defterdarın sorumluluğu değil, hükümdarın desteği ve sadrazamın tedbirlerini de gerektirmektedir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 47).

2.4.7. Hazine

Bu alanda verilen tavsiyeler Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın mevcut ekonomik problemleri değerlendirdiği ve probleme yönelik tavsiyeler verdiği bir bölüm olması sebebiyle oldukça önemlidir. Mehmet Paşa'ya göre ekonomide birtakım problemler vardır. Bu problemlerin temeli ekonomi, vergiler, idare, toprak sistemi, zeamet ve tımarlarda yapılan adaletsizliklerdir. Müellifin devlet idaresini temellendirdiği *adalet dairesi* kapsamında toplumdaki düzen ve istikrar hazinenin dolmasıyla paraleldir ve nizamın sağlanması ancak adaletli bir yönetimle mümkündür. Çünkü zulmün olmadığı bir memlekette nüfus artacak, insanlar yurtlarını terk etmeyecek, mallarının vergilerini ödeyerek memleket hazinesini dolduracaktır.

Orduya yönelik masrafların artması neticesinde birkaç senelik mukataa, cizye ve diğer vergilerin üst üste yığılarak ileri tarihtekilerle birlikte toplanmış olması Osmanlı Devleti kasasının boş kalmasına ve masraflar için yeterli akçenin bulunamamasına sebep olmuştur (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 50-51). Müellifin, bu probleme binaen kamu maliyesinin nasıl intizam içerisinde tutulacağına dair verdiği tavsiyeler Defterdar Mehmet Paşa'nın nedenler kadar çözümleri de önemsediğini bize açıkça göstermektedir. Mehmet Paşa'nın maliyenin düzenlemesine dair önerileri şu şekilde özetlenebilir;

- Ehil kimseler tarafından gelir ve masraflar tam miktarıyla kayıt altına alınmalı, kayıtlarda işlerin programı detaylı bir şekilde tutularak padişaha arz edilmelidir. Hükümdara arz edilen bu kayıtlar arasından padişahın kabul ettikleri dışındaki hiçbir maddeye imza atılmamalı,
- Mukaata vakıflarının denetlenerek, kanun dışı fazlalıklar belirlenmelidir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 51).

- Pazardaki fiyatları, akçelerin ayarını bizzat sadrazam kontrol etmeli ve usulsüzlükleri çözüme kavuşturulmalı,
- Ekonomiyi yönlendiren ve devlet hazinesinin teslim edildiği hazinedarlık gibi önemli mevkilere iş bilir, ehliyetli kimseler tayin edilmeli,
- Atadan sipahizade olmayanların sipahi ilan edilmesi engellenmelidir. Aksi halde, reayanın asker topluluğu içerisine dahil olması, halkı dolayısıyla da vergileri eksiltecektir. Reayanın zayıflamaması için devlet onları koruyup, himaye etmelidir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 59).
- Padişahın takdiri ile sipahilik verilen kimselerin yakınları bu statüde himaye edilmemeli, reaya statüsü içerisinde değerlendirilmelidir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 60).
- Reaya'ya ait bilgiler kayıt altında tutulmalı ve otuz yılda bir yeniden düzenlenmelidir. Ölü ve hastalar defterden çıkarılarak, defterde olmayan yeni reayalar kayıt altına alınmalı böylece vergilerin tam olarak toplanması sağlanmalıdır (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 60).
- Halka ağır yükler yüklenmemeli, toplumun fakirlerine senelik olarak verilmesi gelenekleşmiş olanlar dışında yeni vergiler yüklenerek eziyet edilmemelidir. Ekstra ve önemsiz vergilerin fakirlerden alınması temelden alınan toprağın evin çatısına çatısına yapıştırılmasına benzetilmektedir. Zulüm ortadan kaldırılarak, memleketin yerlileri korunmalı ve refah içerisinde yaşamaları sağlanmalıdır (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 58).
- Reayanın eksilmesi, memleketin harap olmasına sebep olacağından ötürü zulümden kaçarak başka bir yere giden reaya düşmanı/ problemi ne ise kaldırılarak, geri getirilmelidir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 60).
- Mukataa ve cizye mallarının usule uygun bir şekilde belirlenen kişilere dağıtılmış olduğu kontrol edilmelidir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa, 2021, s. 63).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İNCELENEN ESERLERİN YÖNETİM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. SİYASETNAMELERDE DEVLET VE DEVLET BAŞKANLIĞI

İnsanlık var olduğu dönem itibariyle bulundukları çağın ve coğrafyanın zorluklarından korunmak için topluluk halinde yaşamış, bu topluluğu kurallarla düzenleyerek devleti meydana getirecek bir organizasyona ihtiyaç duymuşlardır (Menekşe, 2005, s. 194).

Oluşumu, iktidarın kurumsallaşmasıyla eş zamanlı olarak meydana çıkan devlet fikri soyut bir kavramdır ve tarih boyunca tanımlanmaya çalışılmıştır. Meydana çıktığı günden günümüze dek toplumlar ve bireyler tarafından bulundukları dönem ve coğrafyanın etkisiyle çok kere yeniden tanımlanan devlet kavramı değişken yapısını günümüzde hala devam ettirmektedir (Menekşe, 2005, s. 195).

M.Ö. V. Yüzyılda Yunan düşüncesinin şekillendirdiği ataerkil krallık ve zenginlerin üstünlüğüne dayanan devlet, toplumsal hayattaki düzenin sağlayıcısı, az zahmetle çok iş yapmanın bir aracı olarak görülürken; Orta Çağ'da, kilise egemenliğine dayalı teokratik bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır (Ay & Uçar , 2015, s. 196).

Orta Çağ İslam coğrafyasında ise devletin doğma, büyüme ve ölüm şeklinde üç evresi olduğunu düşünen İbn-i Haldun devlet kavramını şu şekilde tanımlamaktadır;

"*Sosyal organizasyonla ve toplu olarak yaşamak zorunludur. Bu sosyal organizasyon meydana gelince insanları birbirine karşı koruyacak ve kötülük yapmaktan caydırıcı bir güce, insanların bir diğerine karşı tecavüz etmelerini önleyecek "başka bir şeye" mutlak ihtiyaç vardır. Ancak böyle olmalıdır ki, bir kimse diğerine zarar vermesin. Hükümdarın (üstün otoritenin) manası budur."*

Devlet kavramı; *Platon*'a göre "birlikte yaşama zorunluluğundan doğan" şeklinde tanımlanırken; *Aristoteles* için "doğal bir oluşum"; *Jean Bodin* için "birçok ailenin ve onların ortak mallarının egemen güç tarafından yönetilmesi"; *Hobbes* için "barış ve güvenliği sağlayan, adaleti eşit dağıtan, zayıflara yardım eden ve toplumun menfaat ve

mutluluğu için yasaları çıkaran"; *Rousseau*, *Hobbes* ve *Locke* için "toplum sözleşmesinin bir sonucu" ; *Schelling* için "mutlak olan", Cicero'da ise "hukukun bir sonucu" şeklinde tanımlanmaktadır (Ay & Uçar, 2015, s. 197; Mert, 2018, s.151, 152).

Tarihten bugüne tanımı üzerinde çok sayıda tanım yapılması sebebiyle devlet "*sihirli bir organizma*", "*hâyulai bir varlık*", "*hükmi şahsiyet*", "*sınırları belli bir insan topluluğu için teşkilatlanmış siyasi egemenlik*" olarak görülmüştür (Menekşe, 2005, s. 194,195).

Ahdü Mervan'da, devlet ve iktidar anlayışını şekillendiren temel kaidenin dönemin siyasi konjonktürü olduğunu görmekteyiz. Raşid halifeler döneminden başlayarak Emevi idaresi süresince devam eden hadiselerde olduğu gibi toplumların yönetilmesi esnasında normal olmayan durumlarla karşılaşılabilmekte; bu şartlar altındaki yönetimlerde ise bazı temel hak ve özgürlükleri kısıtlayıcı eğilimler benimsenebilmektedir. Bu tür durumlarda otoritenin tek bir kişiye ait olduğu *monarşiye* dayalı yönetimler cazip hale gelmekte ve merkeziyetçi politikalar uygulanabilmektedir. Abdülhamid el Katib'inde düzen ve istikrarın bozulmasını önlemek amacıyla bu minvalde bir devlet ve iktidar portresi çizmekte olduğunu görmekteyiz.

Bu doğrultuda, Abdülhamid el-Katib için devlet canlı bir organizmadır ve devlet başkanı bu organizmayı yönlendiren baş olarak konumlandırılmaktadır. Eserde, siyaset ve şeriat aynı anlamda kullanılarak; din ve devlet iç içe tasvir edilmektedir. Hükümdarın meşruiyet kaynağı ilahi temellidir; hükümdar yalnızca yaratıcıya hesap vermekle yükümlü kılınmıştır ve otoritesi mutlaktır. Bu doğrultuda müellifin hükümdarı "*zillullah fil ard*" (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) anlayışı çerçevesinde tasvir ettiğini söyleyebiliriz.

Abdülhamid el-Kâtib'in devlet başkanı anlayışı kendisinden yaklaşık altı yüzyıl sonra yaşayan İbn Haldun'un hükümdar anlayışıyla benzerlikler içermektedir. İbn Haldun'a göre, *kural koyucu* ve *kuralların uygulayıcısı* olarak tanımlanan melikler, raiyyesini istibdadı altına alabilen, vergi toplama, elçi gönderme, sınırları güven içerisinde tutma ve gücünün üzerinde herhangi bir gücün bulunmadığı kimselerdir. Bu hususlardan bir ya da birkaçına sahip olmayanlar ise eksik hükümdardır (mülk-i nâkıs) (Haldun, 2013, s. 417).

Ancak yine de müellifin mutlak hakimiyet sahibi olarak tasvir ettiği hükümdar için sahip olması gereken özellikleri belirtmesi, sorumluluklarının genel hatlarını belirlemesi dönemin şartları içerisinde oldukça dikkate değerdir. Özellikle sekizinci yüzyılda savaş

yerine akılcı bir politikanın tercih edilerek hükümdara bilgelik ve ehliyet sahibi olma çağrısının yapılmış olması üzerinde durulması gereken bir husustur.

Eserde tasvir edilen devlet teşkilat yapısı incelendiğinde, hakimiyetin mutlak sahibi olan devlet başkanının yönetim süreçleri içerisinde iş birliği yapacağı kurum ve kişilerin sayıca çok sınırlı olduğu görülmektedir. Hükümdara, devlet idaresinde yardımcı olacak yapı ve makamlar ordu, kâtip, hâzinedar, yargı ve emniyet teşkilatıdır. Bunlar, hükümdarın güç ve otoritesi altında şekillenen, kurumsal kimlik kazanamamış yapılar olarak tasvir edilmektedir.

Ayrıca Abdülhamid el-Kâtib'in dönemin sosyal ve siyasi koşulları dikkate alarak tavsiyeler verdiğini; verdiği önerilerinse ideal olanı hayal etmekten ziyade devlet yönetiminde mevcut yapı, yöntem ve uygulamaları güçlendirerek korumaya çalıştığı görülmektedir. Bu sebeple Abdülhamid el-Katib'in devlet, siyaset ve yönetime dair bu eserini realist bir perspektifle oluşturduğu söylenebilir.

Eserlerinde referans olarak İslamiyet'i ve onun kaynaklarını temel alan *Mâverdî'ye* göre devlet, etkisi yadsınamayacak olsa da tam anlamıyla yalnızca üretim ilişkilerinin bir sonucu olmaktan ziyade Allah'ın takdir ve tedbiridir de. İmameti tanımlarken, devletin varlık gayesini tartışan Mâverdi için devletin varlık sebebi dini korumak ve kamu yararı sağlayacak şekilde toplumu idare etmektir. Rejimin (mülk) temeli doğru bir kuruluş ve sağlam bir yönetimdir. Çünkü; toplum farklı şart ve koşullara sahip bireyler tarafından meydana gelmekte, bu eşitsizlik toplumdaki rekabet ve anlaşmazlıkları körüklemektedir. Bu çatışmaların engellenmesinde din oldukça önemli olsa da tam anlamıyla toplumdaki düzen ve refah ortamının sağlamaya yetmeyecektir. Bu nizamı sağlamak için birtakım kurallar (hukuk) ve bu kuralları uygulayacak yönetime ihtiyaç vardır. Böylece öznel değil nesnel yargılar devleti bayındır hale getirecektir.

Yönetimin istikrarı ise devlete bağlılığı güçlendirecek dini amaç, devleti güvende tutacak askeri amaç ve toplumdaki refahı, geçimi sağlayacak mali amaca dayanmaktadır.

İktidara sahip olan devlet başkanı melik/sultan/imam/halife gibi isimlerle anılmaktadır. Melik, "*Peygamber'in halefi*"dir. Meliklik makamı kişiye yaratıcı tarafından verilmiştir. Ancak bunun devamlılığını davranış ve eylemlerinde belirlenen standartlara uyarak ve sorumluluklarını yerine getirerek sağlayacak olan kişinin kendisidir. Aksi takdirde gerek Allah'ın huzurunda gerekse kamu vicdanında sorumlu tutulacak ve gereken şartlar ortaya çıktığı vakit görevinden azledilebilecektir.

Bir memlekette iki idarecinin bulunamaması dini liderin siyasi lidere karşı yetkilerinin ve konumunun daha yüce olmasından kaynaklanır. Bu bağlamda dini ve siyasi otorite halife üzerinde birleştirilmiş; din ve devlet birbiriyle homojenize hale getirilmiştir diyebiliriz. Bunun en belirgin örnekleri melikin meşruiyet kaynağının yaratıcıya atfedilmesi, hükümdarın dini koruyup gözetmesi, İslamiyet'i yayması; Kur'an, sünnet ve icmâyı gözeterek davranış ve eylemlerini düzenlemesi gibi sorumlulukları da sultanlığın dini boyutunu ön plana çıkarmaktadır.

Müellifin düşüncelerini şekillendiren en büyük etmenlerden biri Abbasiler dönemi İslam devletinin karşılaştığı idari ve siyasi problemlerdir. Mâverdi'nin yaşadığı onuncu yüzyıl sonu ve on birinci yüzyılın başı İslam dünyası için din ve devlet ilişkisinde dengelerin değiştiği yıllar olarak ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde, siyasi ve dini otoriteye sahip olan halifenin yetkileri Büveyhiler ve Selçuklular tarafından sınırlandırılmış, İslam dünyasında halifeden bağımsız çok sayıda siyasi iktidar varlık göstermiştir. İslam toplumu için birden fazla iktidarın varlığını tehlike olarak gören Mâverdi, halifenin gerek dini gereksi siyasi otoritesini korumak için çaba sarfetmiştir. Bu sebeple onun görüşlerinde din ve devlet ayrımı söz konusu değildir.

Ancak, melikin sahip olması gereken özellikler, melikin sorumlulukları, devlet idaresinde uyması gereken ilkeler, devlet görevlilerin seçiminde dikkat edilmesi gereken hususlar için İslamiyet'in referans alınması ilk etapta başkanlık makamının dini boyutunu vurguluyor olsa dahi Mâverdi'nin perspektifinden din, melikin keyfi tutum ve davranışlarını engelleyen ve sınırlandıran en etkili faktörlerin başında gelmektedir.

Mâverdî'nin eserleri incelendiğinde, halifenin meşru yollarla yönetime geçmesi, görevlerini hukuk ve dinin belirlediği sınırlar içerisinde sürdürmesi, gerekli şartlar ortaya çıktığında halifenin azline onay vermesi, hükümdarın başkadıdan fazla ictihad yetkisine sahip olmaması, istişareye kurumsal bir boyut kazandırılarak iktidarın dolayısıyla da mutlakiyetin sınırlandırıldığı, anayasal ve demokratik bir yönetim anlayışının tasvir edildiğini görmekteyiz.

Ayrıca Abdülhamid el-Katib'le paralel bir anlayış doğrultusunda Mâverdî'nin savaşmaktan ziyade akılcı politikalarla barış ortamının korunmasını tavsiye etmesi, onun zorba ve güç ile hakimiyet sağlayan bir iktidardan ziyade donanımlı, bilgili ve akıl sahibi bir iktidarı devlet yönetimine lâyık gördüğünü göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Mâverdî'nin devlet ve yönetime dair ifadelerinde teşkilat yapısının sistemli ve oldukça düzenli bir şekilde ele alındığını görmekteyiz. Özellikle vezaret makamının hükümdar karşısında konumu belirlenmiş, görev ve sorumlulukları net bir şekilde çizilmiştir. Benzer şekilde, vezirliğin daha sınırlı bir bölgede icra edilmesine karşılık gelen valilik, merkezin taşradaki temsilcisi olarak geniş yetkilerle donatılmış bir makam olarak karşımıza çıkmaktadır. Hisbe teşkilatı da hizmetlerin yerindeliği ve sorumlu bulunduğu bölgenin bayındır hale getirilmesinden mesul tutulmakta, bu yönüyle günümüz belediyeleriyle paralel bir görüntü çizmektedir. Hükümdarlık makamına ait bazı görevlerin vezirlik, valilik ve hisbe teşkilatı ile ortak yürütülmesi ve sorumlulukların paylaşılmasına yönelik ifadeler ise kamunun idaresinde iş bölümü ve yetki devri gibi kavramlara da çağrışım yapması sebebiyle önem kazanmaktadır.

Mâverdi'nin devlet ve yönetim kavramlarına yaklaşım tarzını görebilmek içinse dönemin idari, siyasi ve toplumsal konjonktürü ile müellifin ifadeleri arasındaki paralellik incelenebilir. Mâverdi'nin İslam toplumunun başında sadece ismen varlık gösteren, otoritesi zayıflamış ve hakimiyetini kaybetmiş halifelerin bulunduğu ve birden fazla siyasi gücün liderlik savaşına girdiği bir dönemde yaşadığından yukarıda bahsetmiştik. Ancak eserlerinde, dönemin gerçekliğinden farklı olarak güçlü, otorite ve hakimiyet sahibi bir halife portresi çizilmekte; devlet ve yönetsel süreçlerse bu portre üzerinden değerlendirilmektedir. İlk etapta müellifin ütopik bir bakış açısıyla gerçeklikten uzak bir idare ve yönetim tasvirinde bulunduğu söylenebilir ancak müellifin böyle bir tutumu benimsemesinde idari ve siyasi alanda yaşanılan istikrarsızlığın İslam dünyası için tehlikelerini görmesi ve bunlara karşı set oluşturma gayreti göstermesinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. İslam toplumunda dini ve siyasi lider ayrımı yapılamayacağını; dini liderin her zaman siyasi liderden üstün olduğunu bu sebeple yönetim gücünün dini ve siyasi otoriteyi elinde bulunduran bir halifede toplanması gerektiğini tavsiye etmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca Mâverdi'nin yönetim süreçlerini iyileştirmek için idealize edilmiş yeni yönetsel yapılar tavsiye etmek yerine mevcut yapıları iyileştirmek ve geliştirmek gayreti içerisinde olduğu görülebilir. Bu sebeple yazarın, devlet ve yönetsel süreçleri idealist bakış açısından ziyade realist bir perspektifle ele aldığı söylenebilir.

Kutadgu Bilig'i incelediğimizde, Yusuf Has Hâcib'in devlet anlayışının hükümdar ile halk arasında karşılıklı bir sözleşmeye dayandığı görülebilir. Çünkü halkın hükümdara

karşı sorumlulukları, hükümdarın topluma karşı olan sorumluluklarını yerine getirmesine bağlıdır. Toplumun hükümdar üzerindeki hakları yerine getirilmediği müddetçe; hükümdar da toplum üzerindeki haklarını talep etme özgürlüğüne sahip kılınmamıştır.

Kutadgu Bilig'te devlet yönetimi kut, asalet ve bilgi-akıl şartlarına haiz olan bey tarafından gerçekleştirilir. Beyin sahip olduğu iktidarın kaynağı olan kut; beyliğin Tanrı tarafından bahşedildiğine olan inançtır, dolayısıyla beye sunulan güç ve hakimiyete kutsallık atfedilmiştir. Bey, ili yönetmek için Tanrı tarafından gönderilen ve yeryüzünde yaratıcıyı temsil eden kişidir. Ancak, bey halkın desteğini yanına alarak meşruiyet kazanmalı; otorite sahibi olmalıdır. Çünkü; bey sahip olduğu kut'u muhafaza eden sorumluluklarını yerine getirmeyip halk tarafından kabul görmediği takdirde Tanrı bağışı olan kut'u yani iktidarına meşruiyet sağlayan kutsallığı kaybedecektir. Eserde, olumsuz eylem ve davranışlarında gerek hukuka gerekse Tanrıya karşı sorumlu tutulan beyin sahip olması gereken özellikler, beylik makamı için gereken şartlar, beyin sorumlulukları, hizmetlileri ve halkla ilişkileri detaylı bir şekilde belirlenmiştir. İstişare usulü ise hükümdar için karar alma ve yönetim süreçlerinde başvurması gereken mühim bir yapı olarak tasvir edilmektedir.

Bu doğrultuda, *Kutadgu Bilig*'de beyliğin kaynağı ilahi olsa da beye Tanrı-Kral benzetmesinin yapılmadığını görmekteyiz. Kut'la verilen otorite ve hakimiyet töreyle sınırlandırılmaktadır. Bey, toplumu idare etme göreviyle "Tanrı tarafından görevlendirilmiş bir personel/memur" olarak tasvir edilmekte; devlet yönetiminde mutlak otorite sahibi hükümdardan ziyade "sınırlandırılmış bir siyasal iktidarı" temsil etmektedir.

Devletin hakimiyetini fiili olarak toplumda uygulamak içinse devlet müesseselerine ihtiyaç vardır. Devlet teşkilat yapısının temel çerçevesini ortaya koyan hükümdarlık, vezirlik, ordu ve kumandan, hacib, hazinedar ve danışman gibi makam ve müesseseler siyasi hakimiyet anlayışıyla paralel bir anlayış çerçevesinde yorumlanmaktadır. Devlet bürokrasisi içerisinde yer alan bu yapılar uzmanlık alanlarında sorumluluk tanınan kimselerdir ve makamların hesap verebilirlik ilkesi doğrultusunda düzenlendiği görülmektedir.

Kutadgu Bilig'te, yönetim ve yönetici kavramları yapı ve uygulamalardan ziyade idealize edilmiş değerler üzerinden ele alınmakta; bu değerlerin yerleşmesiyle devlet için iyi idare

ve idarecilere sahip olunabileceği ifade edilmektedir. Adalet ve doğruluk; erdem, ahlak ve hukuku şekillendirerek Yusuf Has Hacib'in ideal devletini meydana getirmektedir. Bu noktada müellifin devlet ve devlet yönetimi gibi kavramlara ütopik bir perspektifle yaklaştığını söyleyebiliriz. Ancak yine de Yusuf Has Hacib, Türk ve İslam unsurlarının senteziyle ortaya çıkan devletin yönetsel yapı ve müesseselerini gerek şeklen gerekse kavramsal açıdan koruyarak geliştirme çabası göstermiştir.

17. ve 18. Yüzyılda Osmanlı toplumu içerisinde yaşamış olan Defterdar Mehmet Paşa'ya göre siyaset, yönetim ve devletin varlığı toplum için zorunludur. Allah, adaleti ilke edinen iktidar sahibi sultanları dünyaya düzen sağlamakla görevlendirmiş; dünya halkının idare ve yönetimini zamanının sultanı ve ihsanın merkezi olan Osmanlı Hanedanı Devleti'ne nasip etmiştir. Hükümdar faaliyetlerini Allah adına yürütüyor olması sebebiyle "*Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir*". Hükümdar, meşruiyeti ilahi kaynaklı olan bu nimet için topluma karşı sorumluluklarını yerine getirerek yaratıcıya şükrünü gerçekleştirmelidir.

Eserde, iktidarına ilahi makamla meşruiyet kazandırılan hükümdarın sorumlulukları çoban-kral metaforuyla paralel bir anlayış çerçevesinde düzenlenmektedir. Bu doğrultuda hükümdar iktidarı altındakilerin çobanıdır; liderlik ettiği toplumun huzur, mutluluk, refah ve güvenlik gibi temel ihtiyaçları hükümdar tarafından karşılanmalıdır.

Devletin (mülk) temel dayanağı adalettir ve tüm yönetim süreçlerinde gözetilen bir kavram olmalıdır. Aksi takdirde mülk harap olacaktır. Adaletin sağlanmasında en etkin araç, hukuk ve hukuk kurallarıdır; hükümdar ve üst düzey bürokratlar dahi herkes bu kurallara riayet etmelidir. Mülkte adaletin sağlanması için bir diğer önemli noktaysa tâyin işlerinin "emaneti ehline veriniz" hadis-i şerifi dikkate alınarak yürütülmesidir.

Adaletin yönetime olan etkisi, müellifin yönetim süreçlerini açıklamak için oluşturduğu adalet dairesinde açıkça görülebilmektedir. Buna göre, "*Mülk adamsız olmaz ve devlet adamları da malsız olmaz*" ilkesi doğrultusunda devlet idaresi için nitelikli iş gücü, güçlü ve donanımlı bir ordunun varlığı elzemdir. Ancak her ikisi içinde verimli üretim, mal biriktirmek ve zengin bir hazinenin olması şarttır. Güçlü bir mali yapı ise gelişen, mutlu ve huzurlu bir toplumla mümkündür. Toplumun bayındır hale getirilmesinin temel kaidesi ise adaletli bir yönetimin varlığıdır.

İktidarın meşruiyet kazandırılan hakimiyeti (otorite), mülkün idaresinde nitelikli bürokratlar aracılığıyla sağlanmalıdır. Bu sebeple; sadrazam, ordu, hazinedar gibi pek çok

yapı ve makama takdir yetkisi tanınarak devlet teşkilatının daha verimli ve sistemli bir şekilde çalışması sağlanmalıdır.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın devlet yönetimi ve yöneticilere dair yapmış olduğu tavsiyelerin büyük bir kısmı toplumsal ve yönetsel hayata yerleşen problemler temelli ortaya çıkmakta; mevcut aksaklıkların giderilmesi amaçlanmaktadır. Nasayihü'l Vüzera'da özellikle devlet bürokrasisi, ordu ve maliyedeki hatalı uygulamaların tespiti, analizi ve çözümüne yönelik tavsiyeler devletin geçmiş dönemlerde uygulamış olduğu başarılı politikalardan beslenmektedir. Defterdar Mehmet Paşa eserinde idealize edilmiş yönetim, yönetici ve devlet olgusundan ziyade, devleti zayıflatan aksaklıklara pratiğe dayalı çözüm önerileri getirmeyi amaçlayarak yönetim ve idare kavramlarına realist ve pratiksel bir pencereden bakmaktadır.

Tablo2. İncelenen Eserlerde Devlet, İktidar, Teşkilat Birimleri ve Teşkilat Birimlerinin Özellikleri

	Devlet	İktidar (Devlet Başkanı)	Teşkilat Birimleri	Teşkilat Birimlerinin Özellikleri
Ahdü Mervan	Vücut gibi canlı bir organizmadır. Bu sebeple vücudun başa ihtiyaç duyduğu gibi toplumda hükümdara ihtiyaç duyar.	• Tanrı-Kral. • Allah'ın yeryüzündeki gölgesi anlayışı. • Mutlak otorite sahibi. • Bilge ve ehliyet sahibi (Filozof Kral) • Hükümdarın seçiminde soy ve kana dayalı klientalizm etkisi.	• Ordu • Kâtip • Hazinedar • Yargı gibi yapılar etrafında yoğunlaşmış.	Birimler kurumsal bir müessese olmaktan uzak bir şekilde hükümdarın otoritesi altında sınırlandırılmış.
Nasihâtü'l Mülûk ve El-Ahkâmü's Sultaniye	Yaratıcının takdiri ve üretim ilişkilerinin sonucu.	• Meşruiyet kaynağı ilahi menşeli ancak sınırlandırılabilir, hesap verebilir bir nitelik sahibi. • Peygamber'in yer yüzündeki halefi anlayışı. • Hem dini hem siyasi lider. • Karakterinde paternalizme ait ögeler hakim.	• Vezaret • Valilik • Hisbe • Yargı • Divanlar Gibi kurumsallaşmış müesseseler etrafında yoğunlaşan teşkilat yapısı.	Uzmanlık alanlarında yetki ve sorumluluk sahibi.

		• Halife seçiminde soy ve kana dayalı klientalizm etkisi.		
Kutadgu Bilig	Hükümdar ve halk arasındaki sözleşmenin bir sonucu.	• Meşruiyeti ilahi temelli ancak sınırlandırılabilir nitelikte. • Hukuka uymakla mükellef. • Karakterinzde paternalizm etkisi görülmekte. • Tanrı tarafından toplumun düzeni için gönderilen bir memur. • Beyin seçiminde soy ve kana dayalı klientalizm etkisi.	• Vezirlik • Ordu • Haciblik • Hazinedarlık • Danışman Meclisi etrafında yoğunlaşmış teşkilatlı yapı.	Hesap verebilir, uzmanlık alanlarında yetki ve sorumluluk sahibi.
Nasâyihü'l Vüzera	Toplumun düzeni için bir zorunluluk.	• Meşruiyet kaynağı bakımından Tanrı-Kral benzetmesi. • Toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamakla sorumlu olması sebebiyle Çoban-Kral. • Karakterinde paternalizm etkisi. • Hükümdarın seçiminde kan ve soya dayalı klientalizm etkisi.	• Sadrazamlık • Hazinedarlık • Ordu Gibi kurumsallaşmış birimler etrafında yoğınlaşan teşkilatlı yapı.	Makamlar, uzmanlık alanları içerisinde yetki sahibi.

3.2.Siyasetnamelerde Yer Alan Etik ve Ahlaki Değerlerin Yönetsel Açıdan Değerlendirilmesi

19. yüzyılda değerlerden arındırılmış bir bilim anlayışının geliştirilmesi bilimsel alanda etik ve ahlak kavramlarını zayıflatmış olsa da günümüzde olduğu gibi tarih boyunca da *yolsuzluk* ve *etik dışı davranışlar* tüm toplumları ve devlet kurumlarını tehdit eden, toplumsal, siyasal, ekonomik ve yönetsel alanı etkileyen çok yönlü bir kavram olarak kabul edilmektedir (Eryılmaz, 2008, 2017).

Yunanca karakterin eğitilmesi anlamına gelen *ethos* kelimesinden türeyen etik kavramı; adet, gelenek, görenek anlamlarında kullanılan ve *morality* kökünden gelen ahlak kavramıyla sık sık karıştırılıyor olsa da her ikisi birbirinden farklı mana ve boyutlara sahip kavramlardır.

Toplumun doğru ya da adaletli kabul ettiği uygulamalar *ahlak* şeklinde isimlendirilirken (Wart, 2003, s. 331); *etik*, insan ilişkilerinde iyi-doğru, kötü-yanlış şeklinde değerlendirilen değer yargılarını incelemektedir (Yüksel, 2010, s. 27-28).

Benzer bir tanımlama yapan (Eryılmaz, 2017, s. 253)'a göre etik;

"*...sağlıktan hukuka, siyasetten medyaya, bilimden spora kadar geniş bir alanda uyulması gereken iyi-doğru, kötü-yanlış olarak nitelenen değerler ve ilkeler dizinini anlatan bir kavramdır".*

Bir başka ifadeyle etik, bireyin davranış süreçlerinde kullandığı ilkeler bütünü olarak da tanımlanabilir (Kutlu, 2013, s. 3-4).

Modern devlet kavramının ortaya çıkmasıyla devletin üç erki olarak bilinen yasama, yürütme ve yargı birbirinden ayrılmıştır. Bu üç erkten yürütme görevini ve devletin en önemli amacı olarak nitelenen kamu yararını sağlama misyonunu gerek kamu görevlileri gerekse kamu mallarının işe koyulmasıyla gerçekleştiren kamu yönetimi; güvenlik, adalet, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve belediye işlerinin de içerisinde yer aldığı çok sayıda faaliyeti yürütmektedir. Kamu görevlileri sorumluluklarını yerine getirirken en başta anayasa olmak üzere yasa, yönetmelik ve benzeri gibi mevzuata uyma yükümlülüğüne ve toplumun genel çıkarının bireysel çıkarlar üzerinde tutulması ilkesine tabi tutulmuş iseler de bu ilkenin her durum ve şartta geçerliliğini sürdüremediği düşünülmektedir (Özdemir, 2008, s. 180).

Yasaları hazırlayan ve uygulayanların kamusal hizmetlerin sürdürülmesinde karşılaştıkları etik dışı ve gayri ahlaki uygulamalar felsefenin var oluşuna kadar dayandırılabilirken (Usta & Kocaoğlu , 2015, s. 154), özellikle gelişmiş ülkelerde 1970li yıllarda patlak veren ekonomi ve yönetime dair skandallar kamu yönetimi ve hizmetlerine duyulan güveni azaltmış, etik dışı davranışları az gelişmiş ülkelere yakıştırılan bir kavram olmaktan çıkararak konuya küresel bir boyut kazandırmıştır (Eryılmaz, 2008, s. 1).

"*Kamu görevi kamu güvenidir ilkesi"* (Basic Obligation of Public Service, t.y.) doğrultusunda 1980 sonrası dönemde toplumda kaybettikleri güveni geri kazanmaya çalışan devletler etik alana daha fazla yönelerek yasama etiği, yargı etiği ve kamu etiği gibi kavramların önem kazanmasına yol açmıştır (Eryılmaz, 2008, s. 1).

(Nohutçu, 2004, s. 393)'ya göre kamu etiği ya da yönetsel etik kavramı;

"*idari kurum ve kuruluşların her türlü eylem ve işlemlerinde hem önlenmesi gereken davranış biçimlerini hem de olumlu davranışları içeren bir ilke ve standartlardan oluşmaktadır*".

(Yüksel, s. 348)'in Bishop ve arkadaşlarından aynen naklettiği üzere kamu yönetiminde etik davranış;

"*toplum çıkarını kendi çıkarları önünde tutmak, kendilerini mali bakımdan başkalarına bağımlı kılacak bağlantılara girmemek, tarafsız olmak, hesap verebilir olmak, şeffaflık, açıklık ve dürüstlük ve bu ilkeleri davranışlarla yaşatmak*" şeklinde tanımlanmaktadır.

(Eryılmaz, 2017, s. 253)'a göre etik kamu yönetimi, Farabi'nin ideal devlet portresiyle paralel olarak etik değerleri içselleştirmiş bir yönetimle beraber kamu görevlilerinin işlem ve karar alma süreçlerinde "*tarafsızlık, dürüstlük, liyakat, nesnellik, saydamlık, hesap verebilirlik, adalet, eşitlik, kamu yararını gözetme, profesyonellik, tutumluluk ve etkinlik, hediye ve rüşvet almama"* gibi ilke ve değerleri benimsemesi ve uygulaması olarak tanımlanmaktadır (Eryılmaz, 2008, s. 7).

Fredericson, kamu yönetiminin en önemli unsurlarını *yasalara*, *dürüstlüğe*, *profesyonelliğe* ve *bireysel ahlaka* bağlı kalmak şeklinde ifade ederken kamu görevlilerinin etik yasa ve kodlar vasıtasıyla denetlemekten ziyade, bireysel sorumluluk duygusunun kazandırılarak hareket edilmesini gerekli görmektedir (Cohen & Eimicke, 1998).

Ancak, (Cooper, ve diğerleri, 1998, s. 77)'ne göre yasalar ve etik değerler kamu görevlilerinin davranışlarında rol oynayan iki temel unsurdur ve kamu hizmetini yerine

getiren birey davranışlarının kamu yararı gözetilerek sürdürülmesinde etik değerler *içsel* olarak; yasalar ise *dışsal* olarak davranışı denetlemekte ve yönlendirmektedir.

Genel kurallara dönüşerek "*etik davranış kodları*" ismini alan ve yazılı hale getirilen etik değer ve ilkelerin hukuk kurallarında olduğu gibi ihlali halinde maddi yaptırımlar uygulanmaktadır. Uluslararası karşılaştırmalarda siyaset ve yönetimlerin kalitesini büyük oranda etik davranış kodlarının varlığı ve uygulanma düzeyi belirlemektedir (Eryılmaz, 2017, s. 253-255).

Bu sebeple, etik kodların belirlenmesi ve uygulanabilirliğinin sağlanması amacıyla devletler çeşitli kurum ve kuruluşlar oluşturmaktadır. 1924 yılında kurulan *Uluslararası Şehir Yöneticileri Birliği* (UŞYB) bu kuruluşların ilk örnekleri arasında yer alarak 1952 yılında üyelerine rehberlik etmek amacıyla etik ilkelerin kapsamını şu şekilde belirlemiştir (Cooper, ve diğerleri, 1998, s. 82);

- Görevlerini *en iyi performansla* yapmak, kendi görev alanlarında kendilerini iyi yetiştirmek,
- Çalışanları *liyakat* ilkesine göre değerlendirmek,
- *Yerinden hizmet* esasını uygulamak,
- *Dürüstlük, saygı, kamuya hizmet* ve *sosyal sorumluluk ilkelerini* içselleştirmek,
- *Kamu yararını*, bireysel çıkarların üzerinde görmek.

Etik dışı yönetim ise (Eryılmaz, 2008, s. 3) tarafından "*kamu görevlilerinin gerek kendi gerek kendi inisiyatifleriyle gerekse hizmetten yararlananların teşvikiyle etik davranış ilkelerini ve hukuku ihlal edecek şekilde, özel çıkar, tercih, prestij, veya belirli bir grubun çıkarı için kamusal gücü kullanarak ortaya koydukları her türlü davranış ve yöntemlerden meydana gelir*" şeklinde ifade edilmekte; adam kayırmacılığı, akraba, eş-dost kayırmacılığı (Nepotizm); hemşehricilik, siyasal kayırmacılık (siyasal patronaj); hizmet kayırmacılığı; lobicilik; aracılar ile işlerin yürütülmesi; rüşvet ve irtikap, zimmet ve ihtilas; rantçılık, hediye alma; verimsizlik ve etkinsizlik; israf, sorumluluk almama; yetersiz hazırlanma; değişime direnç gösterme gibi davranış ve faaliyetler ise etik dışı yönetim ya da yönetsel yozlaşma kavramı içerisinde değerlendirilmektedir.

Kamusal etiğin gelişmesi amacıyla yönetimde yozlaşmayla mücadele etmek için Avrupa Konsey'inin 1999 yılında *Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubu* (Group of Satates Against Corruption-GRECO)'nu kurması ve 2000 yılında "*Kamu Görevlileri için Model Etik*

Davranış Kodu" yayınlaması uluslararası çalışmalara örnek olarak gösterilebilir. Buna ek olarak, 1993 tarihinde kurulan *Uluslararası Saydamlık Örgütü* (Transparency İnternational) yolsuzlukla mücadelede ilk ve tek uluslararası sivil toplum kuruluşu olması sebebiyle önem taşımaktadır (Eryılmaz, 2008, s. 7-8).

Küresel dünya da olduğu gibi ülkemizde de kamu yönetiminde yozlaşmanın önlenmesi ve yönetsel etiğin geliştirilip sürdürülebilmesi amacıyla çeşitli mekanizmalar geliştirilmiştir. Bunlardan en önemlisi şüphesiz ki kamusal etiğin geliştirilmesinde yasal altyapıyı oluşturan 5176 sayılı kanunla[11] "*Kamu Görevlileri Etik Kurulu*" kurulması ve bu kanuna dayandırılarak hazırlanan *Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik*'in 2005 yılında Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmesidir (Yüksel, s. 348). Bu yönetmelik doğrultusunda kamu görevlilerinin uyması gereken etik ilkeler şu şekilde özetlenebilir;

- Sürekli gelişim, katılımcılık, tarafsızlık, dürüstlük, saydamlık, kamu yararının gözetilmesi, hesap verebilirlik ve öngörülebilirlik, hizmette yerindelik, beyana güven,
- Halkın ihtiyaçlarının etkin, verimli, hızlı ve kaliteli bir hizmet ile giderilmesi,
- Kamu hizmetleri için belirlenmiş standartlara, kurumun misyon ve hedeflerine uygun davranma,
- Kamusal hizmetlerin tüm süreçlerinde yasallık, adalet, eşitlik, dürüstlük ilkelerinden ayrılmamak ve hizmetten yararlandırmada ayrım yapmamak,
- Kamu yönetimine güven kazandıracak davranışlar sergilemek,
- Tüm personel ve hizmetten yararlananlara nazik ve saygılı davranma,
- Çıkar çatışmalarına girmemek,
- Hediye alma ve menfaat sağlama yasağı,
- Kamu mal ve kaynaklarını kamusal hizmetler dışında kullanmamak, kullanımında israf ve savurganlıktan kaçınmak,
- Bilgi edinme hakkı doğrultusunda kanuna yardımcı olmak,
- Kamu hizmeti süreçleriyle alakalı kamusal değerlendirme ve denetime açık olmak,

[11] 25.05.2004 tarihinde kabul edilmiş, 08.06.2004 tarih ve 25486 Sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

- Mal bildiriminde bulunmak.

Kamuda etik yönetim üzerine elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda siyasetnamelerde yer alan ve yönetsel süreçlere dahil edilen etik unsurlar ise aşağıda Etik Lider; Rüşvet, Yolsuzluk ve Kayırmacılık Gibi Etik Dışı Faaliyetler; Menfaat Çatışması isimli başlıklar altında incelenecektir.

3.2.1. Siyasetnamelerde Etik Lider

Ahdü Mervan'da, mutlak otorite olarak görülen hükümdara yönelik tavsiyelerin büyük bir çoğunluğu ahlaki norm ve kurallara ilişkindir. Hükümdar, davranış ve eylemlerini insaf, adalet ve ahlaki değerlere uygun, kanunlara saygılı bir şekilde sürdürmelidir. Bürokrat tâyinlerinde *liyakat ilkesini* benimseyerek torpil, kayırma ve iltimastan uzak durmalıdır. Buna ek olarak, devlet teşkilatı içerisinde görevlendirilen ordu komutanları gibi üst düzey bürokratların atamasında dürüstlük, güvenilirlik, sadakat ve hukuka uygun davranmak gibi ahlaki değerler gözetilmelidir.

Aynı zamanda hükümdarın sorgulanamayacak bir konuma yerleştirilerek yüceliğine vurgu yapılması ve kalıtsal aktarım usulüyle devredilmesi, atama ve görevlendirmelerin hükümdarın keyfi tutumuna bırakılması, siyasal otoritenin hükümdarın şahsi mülkiyeti olarak görülmesi, hükümdarın otoritesini devam ettirebilmesinde ordunun büyük bir öneme sahip olması patrimonyal bir yönetim ve lider portresiyle paralellikler göstermektedir.

Mâverdî'nin eserlerinde hükümdarın en belirgin özelliği âdil olmasıdır. Tüm davranış ve faaliyetlerinde adalet ilkesini benimsemeli ona göre hareket etmelidir. Hukuk ve İslam'ın hükümlerine aykırı davranışlar sergilememeli, tüm eylemlerinde Allah korkusunu gözetmelidir. Mali kaynaklar helal yoldan elde edilmeli, hükümdar kendi şahsi çıkarları için kamu malına dokunmamalıdır. Tüm mevki ve makamların kendisini temsil etmesinden ötürü memur tayinlerinde ehliyet, bilgi, tecrübe ve yetenek şartlarını gözetmeli; liyakat ilkesini kendine rehber edinmelidir. Bürokratlarının halkına karşı davranışlarını kimi zaman bizzat kimi zaman ise görevliler aracılığıyla denetleyerek halkının memnuniyetini ölçmeli, halkın yaşadığı olumsuzlukları ise engellemelidir. Melik, barış ortamını koruyacak bilgi, akıl ve donanıma sahip olmalıdır. Toplumdaki Müslüman, Zimmi ya da Müslümanlarla anlaşmalı herkesin güvenliğini eşit derecede sağlamalıdır. Ayrıca toplumun ıslahının en tepeden aşağıya gerçekleşmesi sebebiyle melik bir rehber olarak ilk olarak kendi davranışlarını düzenlemeli, tüm eylemlerinde

hukuk, adalet ve güzel ahlaka riayet etmelidir. Bu hususlar göz önüne alındığında Mâverdî'nin yönetim anlayışının merkezinde etik lider büyük bir yer kaplamaktadır diyebiliriz.

Ayrıca, Mâverdi'nin görüşlerinde melikin toplumun korunması ve himaye edilmesi; can, mal ve kazançlarının güvence altına alınmasından sorumlu olması, melikin seçiminde halkın seveceği ve tasvip edeceği adayın öncelenmesi doğu kültürünün yönetici ve idareci anlayışında büyük bir önem sahip babacan liderlik olarak da bilinen "paternalist liderlik" kavramına çağrışım yapmaktadır.

Türk kültürü ve İslam anlayışının sentezlenmesine gösterilebilecek en güzel örneklerden biri olan *Kutadgu Bilig'te*, devlet yönetimi tam manasıyla etik bir liderin egemenliği altında konumlandırılmıştır. Öncelikle beyliğin temel şartı olan "kut, asalet ve akıl" etik değerler üzerine konumlandırılmış kaidelerdir. Her üçünün temelinde de hükümdarı iyiye, güzele ve doğru olana yaklaştırma amacı yer almaktadır. Akla ve bilgiye sahip olmadıkça iyi ve güzel, doğru ve yanlış arasındaki ayrımı yapamayan insan asil olamayacağı gibi kut'u da kaybedecektir. Devlet Başkanı, kut'un muhafazası için topluma karşı şefkatli, saygılı, adaletli ve eşit bir tutum takınmalı, hukuka riayet etmeli ve atacağı tüm adımlarda Allah korkusu ve kamu yararını gözetmelidir.

Bey, kamu yararı anlayışı çerçevesinde kamu hizmetlerinin verimli bir şekilde yerine getirilmesini sağlamalı; bu sebeple de makamlara yetersiz ve zalim insanları getirmemeli, işinde ehil, tecrübeli ve sadık kişileri bulmalı, liyakat ilkesini ve ahlaki gelişmişlik düzeyini gözetmelidir.

Buna ek olarak beyin meşruiyetine kutsallık atfedilerek yüce bir konum tahsis edilmesi, beyliğin büyük oranda doğuştan gelmesi ve kalıtsal olması, beyin siyasal hakimiyetini sürdürebilmesi için orduya ihtiyaç duyması, istişareler sonucunda akla yatmayan fikirler üzerinde imtiyaz sahibi olması, beyin halkın hekimi olarak tasvir edilmesi ve beyin bir babanın evlatlarına yol gösterdiği gibi toplumu da iyi ve güzele yönlendirmesinden sorumlu tutulması sebepleriyle Mâverdi'nin paternalist ve patrimonyal bir yönetim/lider çerçevesi çizmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Nasâyihü'l-Vüzerâ'da ise tüm tavsiye ve öneriler İslamiyet doğrultusunda gelişim göstermiş dolayısıyla da İslam'ın güzel ahlak anlayışı doğrudan hükümdarın kişiliğine zuhur etmiştir. Halkının fakirleşmesiyle mülksüz kalacak olan hükümdar, sahip olduğu iktidarı elinde tutmak için her alanda adaletin tesisi için uğraşmalıdır. Bunun için

öncelikli olarak hükümdar, makamlara getirdiği bürokrat ve memurların ehliyetli, tecrübeli ve dürüst insanlar olup olmadığını araştırmalı ve kanunlara uygun bir yaşam sürdürmelidir.

Ayrıca hükümdar adalet ve ahlaki değerlere uygun davranmakla sorumlu tutularak etik devlet başkanı anlayışı pekiştirilmektedir.

3.2.2. Siyasetnamelerde Etik Dışı Faaliyetler; Rüşvet, Yolsuzluk ve Kayırmacılık

Ahdü Mervan'da hükümdarın tüm bürokratlara eşit mesafede olması, onlarla ilişkilerinde adaleti öncelemesi ve üst düzey bürokrat atama süreçlerinde belirlenen kıstas ve şartları gözetmesi tavsiye edilmektedir. Ayrıca rüşvet, yolsuzluk ve kayırmacılık gibi gayri ahlaki durumlara fırsat vermemek adına, orduda adaleti tesis etmekle sorumlu Kazaskerlerin refah seviyelerinin korunması vurgulanmaktadır.

Ancak, devlet idaresinin ve devlet politikasının Emevi ailesinin öncelenerek şekilleniyor olması kaynakların dağıtım ve paylaşımında akrabalığın temel kriter olarak kabul edildiği akrabalığa dayalı kayırmacılık olarak bilinen *nepotizm* kavramını Ahdü Mervan'da görünür kılmaktadır (Özel M. , 2021, s.79).

Ahdü Mervan'da (Özel M. , 2021, s.49, 68), emniyet teşkilatı ve orduyu yönetecek komutanların tanınmış obadan soylu bir kimse olmasını "ne güzel olur" ifadesiyle değerlendirmektedir. Kamusal ya da özel kaynakların paylaşım ve dağıtım süreçlerinde nesnel kriterler yerine öznel kriterlerin belirleyici ya da kesin belirleyici olması anlamına gelen *klientalizm* (clientalism) kavramıyla paralellik göstermektedir. Ancak yine de Abdülhamid el-Katib için soylu ve hanedan üyesi olmanın üst düzey bürokratlık ve komutanlık için temel ve zaruri bir kriter olmaması; bilgi, akıl ve tecrübe gibi ehliyeti önceleyen kavramların temel kıstas olarak kabul görmesi gözden kaçırılmamalıdır.

Mâverdî'nin görüşlerinde gerek hükümdar gerekse diğer bürokratların ahlaki ilkelere uyması, yapacağı işi iyi bilmesi, yapacağı işe has yeteneklere ve tecrübeye sahip olması tâyin işleri için vazgeçilmez unsurlardır. Böylece kamu hizmetlerini sağlayan birimlerin düzenlenmesinde "liyakat ilkesinin" esas olduğunu, kayırmacılıktan uzak bir portre çizildiğini görmekteyiz.

Ancak, Mâverdi için melik tayininde belirleyici unsurlardan biri adayın "Kureyş" soyundan gelmesidir. Başka bir ifadeyle, Kureyşli olmak halife olabilmenin temel koşullarından biridir. Burada, müellifin kana ve akrabalık ilişkilerine dayalı bir kayırmacılık türü olan nepotizm kavramıyla paralel bir anlayışı benimsediğini

söyleyebiliriz. Fakat yine de daha önce bahsettiğimiz üzere Mâverdi'nin yaşadığı dönemde halifeden bağımsız çok sayıda siyasi otoritenin varlık göstermesi ve halifenin bir gölge haline dönüşmesi müellif tarafından İslam toplumunun refah ve huzuru için büyük bir tehdit olarak görülmektedir. İslam dünyasındaki bu karmaşa ve tehlike halinin son bulması amacıyla meliklik için "Kureyşli olmak" şartını ekleyen Mâverdi, dini ve siyasi gücün mevcut halifenin otoritesi altında birleşmesine işaret etmektedir. Müellif, melikin seçiminde kana dayalı kayırmacılığı toplumdaki düzen ve istikrarın sağlanması amacıyla bir kalkan olarak kullanmıştır diyebiliriz.

Bununla beraber eserde, bürokratların maaşlarının yüksek tutulması tavsiye edilerek rüşvet ve yolsuzlukla mücadele için somut önlemler alınmasına çaba gösterildiğini görmekteyiz. Müellifin adalet sağlayıcı fonksiyona sahip kadıların, yürüttükleri davalarda hediye kabul etmemesine yaptığı vurguda yolsuzlukla mücadele noktasında pratiğe yönelik bir uygulama olarak kabul edilebilir.

Kutadgu Bilig'te, işin ehil olana ve en çok hak edene verilmesi devletin devamlılığını sağlayacak, huzurlu bir toplumu inşa edecek en önemli ögelerden biri olarak görülmektedir. Liyakata verilen önemin bir çıktısı olarak makam sahibi olan bürokratlar güvenilir, dürüst, doğru ve ahlaki değerleri gözeten kimseler arasından seçilmelidir. Tüm bunlar bürokraside rüşvet, yolsuzluk ve kayırmacılık gibi gayri ahlaki faaliyetleri engelleyecek temel kaideler olarak görülmektedir.

Bey olmanın ise kut, asalet ve erdem (bilgi-akıl) olmak üzere vazgeçilmez üç unsuru bulunmaktadır. Bunlardan asalet, soya ve asilliğe işaret ederek beyliğin doğuştan geldiğine başka bir ifadeyle kalıtsal olduğuna vurgu yapmaktadır. Akıl ve bilginin, yeteneğin, halka karşı sorumluluklarını yerine getirme ödevinin beylik üzerindeki bağlayıcılığına rağmen nepotizme dayalı kayırmacılığın bu sürece etkisi açıkça görülebilmektedir. Bu izin oluşumunda etkili olan en büyük faktör; bey oğlunun bey gibi yetişeceğine, görerek ve yaşayarak beyliği öğreneceğine, yetişme tarzı ve ortamı sebebiyle asalet sahibi bir kimse olacağına duyulan inançtır. Fakat, Yusuf Has Hacib'e göre asalet, bilgi ve akıl sayesinde elde edilebilecek bir kavramdır. Doğru bilgi ve akılla sıradan bir kimse asalet sahibi olabileceği gibi beyde olabilir. Bu sebeple, Kutadgu Bilig için akrabalık ve kana dayalı kayırmacılığın beylik için temel faktör olmadığını söyleyebiliriz.

Nasâyihü''l Vüzerâ'da devlet yönetimine dair tavsiyeler verilmekle beraber Mehmet Paşa, kendi döneminin Osmanlı bürokrasisi ve toplumsal hayatı üzerinde gözlemlediği olumsuzluklardan da sıklıkla bahsetmektedir. Eseri şekillendiren en önemli unsurlarsa bürokrasi ve toplumda yer alan bu aksaklıklardır. Mehmet Paşa'nın yönetim ve idarede gözlemlediği en büyük problemler rüşvet, yolsuzluk ve kayırmacılık gibi etik dışı uygulamaların yaygınlaşmasıdır. Eser, bu problemle mücadele için reel-politikayla uyumlu çözüm önerileri sunmak amacıyla yazılmıştır.

Mehmet Paşanın yolsuzlukla mücadele için pratiğe dayalı tavsiyelerden bazıları; üst düzey bürokratlara tatminkar maaşların ödenmesi, cezalandırma, vali ve kadı gibi bürokratların ciddiyetle denetimi, hazinedar gibi bazı üst düzey bürokratlara sorumluluk alanlarında serbestlik tanınması, bürokratların rüşvet teklif edene sert tutum göstermesi, rüşvete *mahsul* ve *hediye* gibi isimler verilerek sevimli hale getirilmesinin önlenmesi., şeklinde sıralanabilir.

3.2.3. Menfaat Çatışması

Ahdü Mervan'da, hükümdara mevki hevesine, gurur ve kibre kapılmaması; devlet işlerinde sır tutması tavsiye edilmekte ancak bunu yapmaması takdirde karşılaşacağı bir müeyyide ya da yaptırımdan bahsedilmemekte, uyması gereken kaideler sadece öneri olarak sunulmaktadır. Ancak, yazıldığı dönemin şartları göz önüne alındığında yönetimin tüm gücünü elinde bulunduran hükümdarın bireysel çıkarlarını ötelemesi gerektiğine yapılan vurgu; cesur ve ilerici bir eylem olarak görülebilir.

Mâverdî'nin eserlerinde, halifenin belirlenen veliahdı keyfi sebeplerden ötürü azletme yetkisi olmadığı gibi, veliahtlarında bu görevden istifa etme hakkı bulunmamaktadır. Çünkü veliaht belirleme uygulaması kişilerin bireysel menfaatlerinden öte toplumun menfaatini ilgilendiren bir süreçtir. Bu sebeple azil ya da istifa ancak Müslümanlar tarafından *ortak biat* edilecek ve halife olmaya *en lâyık* kişinin bulunmasının ardından mümkündür.

Ayrıca, melikin yönetimi altındakilere rehber olma misyonu sebebiyle toplumun ıslahı için kendi olumsuz davranış ve eylemlerini düzenlemesi, şahsi harcamaları için kamu malını kullanmamasının tavsiye edilmesi de Mâverdî'nin görüşlerinde toplumun ve toplum yararının bireysel çıkarların üzerinde tutulduğunu bizlere göstermektedir.

Kutadgu Bilig'te devletin bekası; huzurlu, mutlu bir toplum ve toplumda doğru törenin doğru bir şekilde uygulanmasına bağlı kılınmıştır. Bunun içinse töreyi doğru uygulayacak

bürokratlara ihtiyaç vardır. Törenin her şeyden ve herkesten yüce bir statüde konumlandırılması, hükümdar ve bürokratlar dahil herkesin hukuka uygun riayet etmesini gerektirmektedir. Bu doğrultuda, Yusuf Hâs Hacib'in kamunun idaresinde bireysel çıkarları sınırlandırarak kamu ve toplum menfaatini merkeze koyan bir anlayışı merkeze koyduğunu söyleyebiliriz.

Nasâyihü'l-Vüzerâ'da ise kendi menfaatini toplumun menfaatinden üstün tutanların devleti tahrip edeceğini savunan Mehmet Paşa eserini bu duruma ilişkin sorunlara çözüm getirme gayretiyle kaleme almıştır.

Kendi menfaati için görev sürelerinin uzatılmasını isteyenler aracı ve ricacıların peşine düşerek usulsüz işler yapmaktadır. Buna benzer bireysel çıkara dayalı olumsuz eylem ve davranışları engellemek için hukukun garantisiyle fermanlar çıkartılmalıdır. Eserde, kişisel çıkarların toplumun çıkarından üstün gelmemesi için padişah dahil herkes hukuka riayet etmekle sorumlu tutulmaktadır.

Ayrıca, menfaat ve çıkar peşine düşünlerin hile ve kurnazlıklarını anlayacak kapasite, bilgi ve donanıma sahip kişilerin üst düzey bürokrat olarak atanmasını usulsüzlükleri önlemek açısından somut bir adım olarak görmektedir.

Tüm bunlar doğrultusunda, incelenen eserlerde yönetsel faaliyetlere dahil edilen etik unsurlar Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 3. İncelenen Eserlerde Yönetimde Etik Anlayış

	Etik Lider Anlayışı	Etik Dışı Faaliyetler İçin Önlemler	Menfaat Çatışmasının Önlenmesi
Ahdü Mervan	Var	Var	Yok
Nasihatü'l Mülûk	Var	Var	Var
El-Ahkamü's Sultaniye	Var	Var	Var
Kutadgu Bilig	Var	Var	Var
Nasâyihü'l-Vüzera	Var	Var	Var

3.3.Siyasetnamelerde Memurların Yönetimi (Personel Yönetimi)

Kamu da insan kaynakları ya da kamu personel rejimi dendiğinde ilk akla gelen bu alanın en kalabalık grubunu oluşturan devlet memurları ve onların hukuki statüsünü düzenleyen Devlet Memurları Kanunu'dur (On Birinci Kalkınma Raporu, 2018, s. 2)**.** Fakat ülkemizde kamu personel sistemi idari, askeri, akademik ve adli olmak üzere dört gruba ayrılmakta ve her biri için birbirinden farklı mevzuat düzenlemeleri bulunmaktadır (Sayan, s. 202)**.**

Bu hukuki düzenlemeler şu şekilde sıralanabilir;

- 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu (DMK)
- 926 Sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu
- 2914 Sayılı Yüksek Öğretim Personel Kanunu
- 2802 Sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu

Türkiye'de kamu personel sisteminin bu şekilde yapılandırılmasının kökleri Büyük Selçuklu Devletinin mirasçısı olan ileri bir devlet teşkilatı ve personel rejimine sahip Osmanlı İmparatorluğuna dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet işleri *"ilmiye, mülkiye, kalemiye ve seyfiye"* olmak üzere idari yapının günümüzle benzer şekilde dört ana unsur üzerinde şekillendiği görülmektedir. Ancak, devlet işlerinin sürdürülmesi için memur istihdamında seçkinci bir yapı; belirli bir terbiye, eğitim, bilgi ve tecrübe gibi kaideler gözetilmiştir (Özdemir H. , 2001, s. 98-113)**.**

İdari yapının dört ana unsur üzerinden şekillenmesini tarihi açıdan İ.Ö V. Yüzyılda Eski Yunan'a dayandıran çalışmalar da mevcuttur. Örneğin, (Sayan, s. 204-206)'ın çalışmasında kamu istihdamındaki bu bölünmenin Platon, Aristo, Yusuf Has Hacib, Nizamülmülk ve İbn Haldun gibi isimlerin çalışmalarında da gözlemlenebileceğini ifade edilmektedir. Platon meslekler arası sınıflaşmayı *üreticiler*, *idari personel* ve *koruyucular* şeklinde düzenlerken; Aristo günümüzdekiyle oldukça benzer şekilde "*hâkimler, din adamları ve memurlar"* olarak gruplandırmaktadır.

(Yılmazöz, 2009, s. 300)'e göre, dört kategoride incelenen kamu personel sistemimiz bazı temel sorunlara sahiptir. Bunlar; ücretlendirme sisteminin performansa bağlı olmaması, ödüllendirmenin eksikliği, yetenek ve bilgiye gereken önemin verilmemesi, çalışan-

çalışmayan ayrımının doğru şekilde yapılmaması, hizmet içi eğitimlerin eksikliği ve yetersizliği sebebiyle verimsizliğin artması; liyakat ilkesinin çökmesi; sınıflandırma ve statü belirlemede yaşanan karışıklıklar ve etik dışı davranışlar içerisinde değerlendirilebileceğimiz yolsuzluklar şeklinde sıralanabilir.

İnsan Kaynakları Birimi ya da Personel Birimi olarak bilinen yapıların kapsamı ise (Eryılmaz, 2017)'a göre iş gücü planlaması, işe alım, ücretlendirme ve yan menfaatler, kurumsal performans yönetimi ve eğitim, çalışanlarının memnuniyetlerinin ölçümü ve çalışanları ilgilendiren diğer tüm konular olarak sıralanabilir.

Buradan hareketle liyakat ilkesi, memurların hak, ödev ve sorumlulukları, işe alma, atanma, yükselme, görev yerlerinin değiştirilmesi, çalışma saatleri, disiplin ve cezalar, memurluk görevinin sona ermesi, mali hak ve sosyal yardımlar, memurların eğitimi ve yetiştirilmesine yönelik ilke ve esasların belirlenmesi sistemli ve sınırları çizilmiş bir personel sistemi oluşturulması açısından büyük önem taşımaktadır.

Özellikle idari yapıyı oluşturan kamu personellerinin eğitilmesi ve yetiştirilmesi hususu oldukça önem arz etmektedir. Günümüzde personel çalıştıran her kurum ve kuruluş aynı zamanda kendi ihtiyaç ve gereklilikleri doğrultusunda personeline eğiticilik ve rehberlik yapmak zorundadır (Eryılmaz, 2017, s. 241; On Birinci Kalkınma Raporu, 2018, s.21). Günümüzde öğrenme ve eğitim okuldan iş yerine taşınmıştır (Eryılmaz, 2017, s. 241).

Siyasetnamelerde de personel sistemini oluşturan ve devlet yönetimi kapsamında değerlendirilen memurlara yönelik sorun, çözüm, yöntem, ilke ve uygulamalara yönelik verilen tavsiyeler aşağıda "Değer Odaklı Çalışan Politikaları", "Çalışan Performanslarının Değerlendirilmesi", "Çalışanların Ücretlendirilmesi", "Çalışan Disiplininin Yönetilmesi" başlıkları altında incelenecektir.

3.3.1. Siyasetnamelerde Değer Odaklı Çalışan Politikaları

Ahdü Mervan'da, tâyin işlemleri için öncelikle iş tanımlamalarının ve iş için gerekli vasıfların belirtildiği görmekteyiz. Bu tanımlamalara göre, personel sisteminin idari, adli ve askeri olmak üzere üç basamağı vurgulanmakta, şbu mesleklere yönelik şart ve sorumluluklar bu ayrıma göre sunulmaktadır. Örneğin hükümdarlık, kâtiplik, ordu komutanlığı, kadılık ve kazaskerlik, hazinedarlık gibi makamların ne iş yaptığı, bu işleri yaparken hangi özellik ve yeteneklerin gerekli olacağı gibi bilgiler belirtilerek, işe alımların etkinliğinin arttırılması hedeflenmiştir. Memur tayin süreçlerinde iltimas ve

kayırmacılıktan uzak durmanın gerekliliğine değinilmesi ise karar alıcıların tarafsızlığını vurgulama amacı taşımaktadır. Böylece bürokratların tayininde liyakat ilkesi esas alınarak; ehliyet, tecrübe ve uzmanlık gibi kavramların önemsendiği görebilmekteyiz. Tüm bu sebeplerden ötürü *Ahdü Mervan'da* değer odaklı çalışan politikalarına yer verildiğini söyleyebiliriz.

Mâverdî'nin eserlerinde devlet teşkilat yapısı içerisinde değerlendirilen yargı, ordu, vezaret, valilik, muhtesib gibi tüm makam ve kurumların kapsamı, sorumlulukları, makamlar için gereken şart ve kaideler tek tek açıklanmıştır. Buna göre, Ahdü Mervan'da olduğu gibi Mâverdî'nin eserlerinde de personel sisteminin adli, idari ve askeri olmak üzere üç grupta incelendiğini söyleyebiliriz.

Bahsi geçen makamlar için belirlenen genel kriterlerin yanında, mesleklerin kendilerine özel gereklilikleri vurgulanarak bürokrat-memur tayinlerinde görevde uzmanlığın vurgulandığı görülmektedir. Böylece işe alım süreci daha verimli ve sağlıklı olacaktır. Eserde makamların kapsam ve tanımlarının, memurluk için genel şartların ve tayin gerektiren makamlar için gereken özel gerekliliklerin belirlenmiş olması; Mâverdî'nin yönetsel süreçlerde değer odaklı bir personel sistemi benimsediğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Ayrıca, Mâverdi yönetsel süreçlerde kırtasiyeciliği azaltarak gerek verimlilik esası gerek denetimde kolaylık gerekse hazinenin ağır bir yükten kurtarılması amacıyla belirlenen nitelik ve kriterler doğrultusunda gereğinden fazla sayıda personel istihdamının engellenmesini gerekli görmektedir.

Günümüzde (Timur, 2004, s. 203)'un tanımıyla "*bir işletme, bir kuruluş ya da bir birimin saptanan amacına ulaşabilmesi için, kullandığı teknoloji de göz önünde tutularak amacı doğrultusunda yapması gerekli işlerin iş yüküne göre orada istihdam edilmesi gerekli personel sayısının nitelikleri itibariyle saptanması*" anlamına gelen *norm kadro uygulaması* yönetsel yapıların dikkat etmesi gereken önemli bir husustur.

21. Yüzyılda dahi çok sayıda devletin kamu istihdamındaki kalabalığa tam anlamıyla bir çözüm üretemedikleri göz önüne alındığında, yaklaşık on asır önce yaşayan Mâverdî'nin bu problemlere çözüm arayışında olması ve bunu yönetsel süreçler içerisinde tartışması hem asırlar sonra dahi yönetimde benzer problemlerin olması hem de problemlere karşın oluşturulan çözümlerin, toplumun siyasi-idari tecrübelerini yansıtması sebebiyle dikkat çekicidir.

Ayrıca bürokratların keyfi bir tutumdan ziyade belirlenen şart ve standartlara göre tâyin edilmesi; kamu hizmeti aracı ve sağlayıcıları için adalet, bilgi, yeterlilik, tecrübe, uzmanlık ve etik davranış ilkelerinin gözetilmesi; veliaht olma ihtimali bulunan herkesin meliklik için gereken eğitimlere tabi tutulmasının gerekliliği, üst düzey bürokratların nazari kurslarda değil mesleğe başladıkları kurum içerisinde ve görev süreçlerinde eğitim görmelerinin önemsenmesi Mâverdî'nin personel sistemi bağlamında değer odaklı bir anlayış geliştirdiğine örnek teşkil etmektedir.

Kutadgu Bilig'te, öncelikle bey olmak üzere vezirlik, hâciblik, ordu komutanlığı, hazinedar gibi üst düzey bürokratların görev ve sorumluluk alanlarının belirlenerek kamu personeli olarak değerlendirebileceğimiz bu meslek ve makamlar için bir standart oluşturulduğu görülmektedir. Makam tayinlerinin tarafsız, eşit ve adil bir şekilde liyakat ilkesi doğrultusunda gerçekleştirilmesi; personel alım süreçlerinde mesleki yeterliliğe önem verilmesi; şart ve standartların mesleğin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde düzenlenmesi Maverdi'nin yönetsel süreçler içerisinde değer odaklı bir memuriyet sistemi benimsediğini göstermektedir.

Nasâyihü'l-Vüzerâ' da, devlet ve bürokrasi içerisindeki bozulma ve yozlaşmanın büyük oranda ehliyetsiz, niteliksiz ve ihtiyaçtan fazla sayıda personelin görev almasından kaynaklandığına vurgu yapılmaktadır. Örneğin, sefer sırasında askerlik yapamayacak kişilerin Bektaşi ve Yeniçeri Ocaklarında kayıtlı olarak maaş almaya devam etmesi; tımar ve zeametlerin meslek ehli olmayanlara rüşvet karşılığında verilerek vergiyle mükellef reaya sayısının düşürülmesi devleti harap edecek uygulamalar arasında yer almaktadır.

Nasayihü'l Vüzera'da meslek gruplarının vasıf, sorumluluk ve şartlara göre düzenlenerek standart bir prosedürün oluşturulması, kadı ve valilerin yeterliliklerini ölçmek için sınava tabi tutulması ve sonucunda ehliyetsiz olanlardan bu makamların arındırılması, memur tayinlerinde tarafsız bir tutum geliştirilerek liyakat ilkesine işlevsellik kazandırılması, devlet kademelerinin gereksiz ve niteliksiz personelden arındırılarak bürokraside norm kadro uygulamasının aktive hale getirilmesine yönelik somut ve pratiğe dayalı çözümlerin yer aldığını görmekteyiz. Bu doğrultuda, Mehmet Paşa'nın yönetsel süreçlere ilişkin değer odaklı bir memuriyet sistemi geliştirdiğini söyleyebiliriz.

3.3.2. Çalışan Performanslarının Değerlendirilmesi

Ahdü Mervan'da "bürokratların jurnallenmesine" vurgu yapıldığını görmekteyiz. Bir bürokratın başka bir bürokratı dedikodu ve iftira yöntemiyle hükümdarın gözünden

düşürmesine asla müsaade etmeme, iddiaların gerçek olup olmadığını jurnal davalarıyla sorumlu mahkemeler aracılığıyla denetlemeden kişiyi cezalandırmama gibi tavsiyeler Abdülhamid el-Katib'in çalışan performanslarını değerlendirmeye yönelik bir sistem sunduğunu göstermektedir.

Mâverdî, suç ve hatası ispatlanmamış hiçbir memur ve bürokratın suçu ispat edilene dek meslekten azledilmemesi ve cezalandırılmamasını savunmaktadır. Ancak suçu ispat edilenin cezası da adaletin gecikmemesi için ertelenmemelidir. Devlet personelinin yönetsel süreçler içerisinde verimli, etkin ve ahlaki ilkeler doğrultusunda çalışıp çalışmadığı çeşitli mekanizmalar aracılığıyla sürekli, düzenli ve disiplinli bir şekilde takip edilmelidir. Ayrıca, memuriyete atanacak kişiler yapacakları işin tanımı, işi nerede yapacakları ve bu işi ne kadar süre yapacakları hakkında tâyin işlemi gerçekleşmeden önce mutlaka bilgilendirilmelidir. Bu doğrultuda, Mâverdî'nin idare ve yönetimde çalışan performansının değerlendirilmesine ilişkin memuriyet sistemi geliştirdiğini söyleyebiliriz.

Yusuf Has Hacib, hükümdar ve yardımcılarının birbirleri üzerinde hakları bulunduğunu ve bu hakların karşılıklı olarak gerçekleştiğinde anlam bulduğunu ifade eder. Hükümdar, yardımcısını çektiği tüm zahmetler için takdir ve motive etmelidir. Emeğinin karşılığını bulamadığı, hizmetinin değerinin bilinmediği bir ortamda; hizmetli, hizmet etmeyi bırakma hakkına sahiptir. Bu bağlamda, Kutadgu Bilig'in personeli önceleyen bir bakış açısı geliştirdiğini ve devlet içerisindeki memuriyet ağını çalışan performansının değerlendirilmesini göz önünde tutarak oluşturduğunu söyleyebiliriz.

*Nasâyihü'l-Vüzerâ'*da, personel sistemi içerisine çalışan performansının değerlendirilmesine yönelik uygulamalarında dahil edildiğini görmekteyiz. Örneğin; etkin bir performans yönetimi için memurların yapacakları görevlerin tanımlarını ve bu görevi ne kadar süreyle yapacaklarının açık bir şekilde ifade edilmesi, gerektiğinde devlet erkanının tebrik ve iltifatla ödüllendirilmesi, memur ve bürokratlar hakkında yapılan suçlamaların araştırılıp kanıtlanmadan cezalandırılmaması, çalışan performansının değerlendirilmesi amacıyla gerek müfettişler gerekse sadrazam tarafından bizzat denetlemelerin yapılması, idarenin olumsuzluklarını bildirmek amacıyla gelen reayaya kapıların açık olması çalışan performansının değerlendirilmesine yönelik pratiksel yönü güçlü tavsiyelerdir.

3.3.3. Çalışanların Ücretlendirilmesi

Abdülhamid el-Katib, çalışanların ücretlendirmeleri kapsamında yargı sistemi içerisinde yer alan kazaskerlik makamından bahseder. Ona göre adaletin dağıtıcısı ve hukukun uygulayıcısı olan bu kimseler onurlu bir yaşam sürmeye yetecek seviyede mali imkanlara sahip olmalıdır. Bunun temel motivasyonları; makama verilen değer ve toplum düzeni açısından hassas bir konuma sahip olan kazaskerlerin rüşvet, iltimas, kayırmacılık gibi gayri ahlaki eylemlere bulaşmalarını önleme gayretidir. Ancak eserde, çalışanların ücretlendirilmesine ilişkin başka ifadelerin bulunmaması sebebiyle müellifin bu hususu yönetim ve idareye dair süreçler içerisinde ihmal ettiğini söyleyebiliriz.

Mâverdî, kamu yönetiminde yolsuzluk, rüşvet ve kayırmacılık gibi etik dışı uygulamalara fırsat verilmemesi için bürokratların rahat bir hayat sürmeye yetecek miktarda ücretlendirilmelerini tavsiye etmektedir. Ayrıca müellif, askerler başta olmak üzere diğer personellere ödenecek maaşların miktarında etkili olacak kıstasların bu hususta kurulacak divanlar aracılığıyla belirlenmesini önermektedir. Bu noktadan hareketle Mâverdî'nin makam, tecrübe ve performansa dayalı ücretlendirme sistemini personeli yönetme süreçlerine dahil ettiğini söyleyebiliriz.

Yusuf Hâs Hâcib, hizmetkar ve bürokratların işlerini severek yapması ve kamu hizmetlerinde verimlilik esasının yakalanması için ücretlendirmede cömert davranılmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

Nasâyihü'l-Vüzerâ'da çalışanların ücretlendirmesine ilişkin detaylı bir değerlendirme bulunmamakta ancak üst düzey bürokratların etik dışı faaliyetlere meyletmemesi ve sorumluluklarını yerine getirirken verdikleri çabalar sebebiyle yaşamlarını güzel bir şekilde idame ettirecek şekilde ücretlendirilmelerinin önerildiği görülmektedir.

3.3.4. Çalışan Disiplininin Yönetilmesi

Ahdü Mervan'da, özellikle ordu ve ordu idaresi içerisindeki düzen ve disiplinin sürekliliği için cezalandırmaların yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Ancak, bu cezalandırmalar askerin eğitimini ve yeteneklerini geliştirecek türde olmalıdır. Ordu komutanının, askerlerini disipline etmekte aşırıya kaçmaması ve kendisinden soğutmaması önemlidir. Bunun yanında, hükümdara öğüt verme gerekçesiyle birilerini karalama ve gözden düşürme çabalarına karşın hükümdar emniyet teşkilatı içerisinden birini görevlendirmeli, suçlamaların gerçekliği araştırılmalıdır. İspat edilemeyen suçlar için bir cezalandırma yapılmamalıdır.

Son olarak ise, hükümdar bürokratlarını tanımalı, toplantılara kimlerin katılıp katılmadığını takip etmelidir. Gecikme ya da katılmama durumlarında bürokratların mazeretleri dinlenmelidir. Tüm bunlar neticesinde, *Abdülhamid el-Katib*'in çalışan disiplininin yönetilmesine ilişkin uygulamaları yönetsel süreçlere eklemlediğini söyleyebiliriz.

Mâverdi'ye göre gerek halife gerekse diğer tüm bürokratlar sebepsiz ve suçsuz yere azledilmemelidir. Ancak, kişinin görev için belirtilen standartları sağlayamaması, görev ve sorumluluklarda başarısız olması, halka olumsuz davranışlar sergilemesi, halk nazarındaki otoritesini kaybetmesi gibi sebeplerle görevden azli istenmelidir. Ayrıca hükümdarın gerek bürokratlara gerekse halka rehber olma sorumluluğu doğrultusunda kamu bürokratlarına, personellerine ve askerlere iyi, güzel ve doğruyu gösterecek yaşam tarzı benimsemesi oldukça önemli görülmektedir. Tüm bunlar, Mâverdî'nin çizdiği devlet düzeninde çalışan disiplininin yönetilmesine yönelik yöntem ve uygulamalar olarak kabul edilebilir.

Kutadgu Bilig'i inceldiğimizde, personel sistemi içerisinde çalışan disiplininin yönetilmesine ilişkin ifadelere yer verildiğini görmekteyiz. Yusuf Has Hacib'e göre, yanlışlar en tepeden aşağıya hiyerarşik bir düzen içerisinde düzeltilebilir. Bu inanç doğrultusunda özellikle bey ve vezirler kendisinden sonra gelen tüm kademelerdeki memur ve bürokratlar için *rehber olma* ve *örnek teşkil etme* misyonu taşımaktadır. Bu sebeple, bey ve vezirler astlarına değer odaklı davranmalı ve bu davranış biçimini onlara da benimsetmelidir.

Yusuf Has Hacib'e göre, bey; yönetimdeki kötü uygulamalardan ve olumsuzluklardan haberdar olmak için çeşitli denetim mekanizmalarını devreye sokmalıdır. Bürokratlar gerek olumsuz davranışların tümünden gerekse bilgisizliğinin ortaya çıkardığı zararlardan mesul tutulmalı ve ispatlanan suçları gereğince cezalandırılmalıdır. Bu sebeple, bürokratlar yaptıkları her işi yazarak kayıt altına almalı, böylece asılsız suçlamalardan kendilerini korumalıdır.

Nasâyihü'l-Vüzerâ'da, memur ve bürokratların gereksiz suçlamalara karşı korunması; her şikayetin araştırılmadan işleme konmaması; memurun/bürokratın mağdur edilmemesine yönelik tavsiye ve öneriler sıklıkla vurgulanmaktadır. Özellikle, hazinedarlık gibi makamlara kendi menfaati sebebiyle kurnazlıkla iftira atabilecek kimselerin olduğu unutulmamalı, suçlanan kişinin hatayı gerçekten işleyip işlemediği araştırılmalıdır.

Şikayetler neticesinde bürokrat önce uyarılmalı, uyarı sonrasında olumsuzlukların devamı halinde azledilme yolu izlenmelidir.

Bununla beraber rüşvet, yolsuzluk, kayırmacılık gibi topluma yıkıcı etkisi olan faaliyetlerin zararları bürokratlara öğretilmeli, memurların kamu hizmeti alanlara karşı şefkatli ve ahlaklı davranmaları sağlanmalı, tüm bürokrasi de kamu hizmeti halka faydalı olma amacı taşımalıdır. Ayrıca, kamu yönetiminde etkinliği arttırmak için kamu görevlilerinin hatalı davranışlarını öğrenmek amacıyla denetleyici mekanizmalar kurularak olumsuzlukların önüne geçilmeye çalışılmalıdır.

Tablo 4. İncelenen Eserlerde Yönetsel Süreçler Açısından Personel Sisteminin Unsurları

	Değer Odaklı Personel Sistemi	Çalışan Performanslarının Değerlendirilmesi	Çalışanların Ücretlendirilmesi	Çalışan Disiplininin Yönetilmesi
Ahdü Mervan	Var	Var	Yok	Var
Nasihatü'l Mülûk	Var	Var	Yok	Var
El-Ahkamü's Sultaniye	Var	Var	Yok	Var
Kutadgu Bilig	Var	Var	Yok	Var
Nasâyihü'l-Vüzera	Var	Var	Yok	Var

Tablo 4'ten de görüleceği üzere incelediğimiz tüm eserlerde değer odaklı, çalışan performansının ve çalışan disiplininin dikkate alındığı bir memuriyet sisteminin varlığından söz edebiliriz. Ancak, incelediğimiz eserlerde çalışanların ücretlendirilmesinde belli başlı standartlardan bahsedilmemekte yalnızca kamu hizmeti sağlayıcıların mali açıdan yeterli hale getirilmesi tavsiye edilmektedir.

3.4.SİYASETNAMELERDE İDARENİN DENETİMİ

Denetim, yönetsel bir faaliyet içerisinde önceden belirlenmiş kıstas ve durumların, uygulama sonrasındaki durumunu değerlendirmeye yarayan dinamik bir süreçtir. Denetim aracılığıyla örgütlerin önceden belirlenen hedef ve amaçlara uyumlanması beklenmektedir (Daft, 1997, s. 628; Newman, 1979, s.503).

Günümüzde kamusal denetim, önceden belirlenen amaç ve standartların ortaya çıkan sonuçlara göre gerçekleşip gerçekleşmediğinin objektif bir şekilde ve kanıtlar dahilinde

incelenerek, teşhis edilen hataların gelecekte tekrarlanmamasına; birey, kurum ve kuruluşların gelişmesine; mali yönetim ve kontrol yapılarının istikrarlı ve güvenli hale getirilmesine olanak sağlayan *"sistemli bir süreç ve performans ölçümüdür"* (Akpınar, 2006 , s. sy).

Denetim kavramının tarihsel köklerini M.Ö 3000'li yıllara götüren kaynaklar[12] bulunmaktadır. Ancak, denetim devlet ve barındırdığı örgütsel yapıların genişlemesiyle uyumlu olarak gelişmiş ve kurumsal bir nitelik kazanmıştır (Güner, 2014, s. 65). Bunun temelinde de ticari faaliyetlerin artması ve deniz aşırılaşması etkili olmuştur (KHAN, 1995, s. 15)**.**

İslam toplumu içinse denetim kavramının İslam devlet başkanlarının ayrı ayrı muhasebe ve denetim birimleri kurduklarına dair yazılı kaynakların varlığı sebebiyle özellikle 7'nci ve 13'üncü yüzyıllar arasında ciddi bir gelişim gösterdiği söylenebilir (KHAN, 1995, s. 15).

Doğa ve topluma dair tüm süreçlerde karşılaşabileceğimiz denetim, özellikle II. Dünya savaşı sonrası popülerleşen sosyal devlet anlayışıyla birlikte gelişim göstermiştir. Sosyal devletin ekonomik alan başta olmak üzere tüm alanlarda devlete aktif rol yüklemesinin bir sonucu olarak kamu yönetiminin kapsamı genişlemiş, personel sayısı artmıştır. Bu durum denetlenecek kamusal iş ve süreçlerin de paralel bir şekilde kalabalıklaşmasına yol açmıştır (Akpınar, 2006, sy; Güner, 2014, s.65).

Yetersiz kamusal kaynakların daha verimli, daha etkin ve daha tutumlu kullanılması amacıyla kamu yönetimi kavramında olduğu gibi kamusal alanın denetiminde de ortaya çıkan ihtiyaçlar dahilinde zamanla, geleneksel düzenlilik denetimleri yerini yeni denetim birimlerine bırakmıştır (Güner, 2014, s. 66).

Denetimin standartlarında yaşanan gelişmeler öncelikle denetim mesleğinin gelişmiş olduğu ülkelerde meslek kuruluşlarınca geliştirilmiş, ardından yüksek denetim kuruluşları tarafından kendi alanları dahilinde çeşitli standartlar belirlenerek oluşturulmuştur. Örneğin ABD'de Yeminli Serbest Muhasebeciler Enstitüsü "*Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları"*; Genel Muhasebe Ofisi (Sayıştay) *"Devlet*

[12]SHARKANSKY, Ira, "The Development of State Audit", State audit and Accountability, (Ed. Benjamin Geist), State Comptroller's Office (Israel), 1991, s.5'ten aktaran H.Ömer KÖSE, "Denetim ve Demokrasi", Sayıştay Dergisi, Sayı 33 (Nisan-Haziran), s.64, 1999.

Denetim Standartları" belirlemişlerdir. İngiltere'de ise Denetim Uygulama Komitesi (Auditing Practises Comittee, APC) ve İngiltere Sayıştay'ı (Ulusal Denetim Ofisi, NAO) çeşitli denetim standartları belirlemişlerdir. Küresel olarak ise Yüksek Denetim Kurumlarının bir araya gelerek oluşturduğu *INTOSAI* (Yüksek Denetim Kurumları Uluslararası Kuruluşu) üyelerinin yararlanması için çeşitli standartlar belirlemiştir (Özer, 1997, s. 21-22).

Denetim alanında ortaya çıkan gelişmeler ülkemizde de kamusal denetim kavramını etkilemiş, bu çerçevede 1927 tarihli ve 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu yerini 24.12.2003 tarih ve 5018 sayılı *Kamu Mali Yönetimi Kontrol Kanunu*'na bırakarak ülkemizde mali yönetim ve kontrol sistemini uluslararası ve Avrupa Birliği standartlarına uyumlu hale getirmiştir (Güner, 2014, s. 66).

Günümüzde denetim anlayışının gerek siyasal gerek sosyo-ekonomik olmak üzere çok boyutlu şekilde faaliyet göstermesi ve genişlemesi, mutlak iktidarların sınırlandırılmasına; başka bir ifadeyle, parlamenter hükümet sisteminin getirdiği demokrasi anlayışına dayandırılmaktadır (Kubalı, 1999, s. 33)**.**

Mali hükümranlık noktasında yetki paylaşımının etkinleştirilmesi 1215 tarihli *Magna Carta Libertium*, *Bill of Rights* (1688), parlamenter denetimin hayata geçirilmesi (1665) ve Fransız İhtilali (1789) gibi hadiselere dayandırılabilir. Bununla beraber, Montesquieu 1748 tarihli Esprit des Lois ile ferdin özgürlüğünü garanti altına almanın devlete ait erklerin birbirinden bağımsız organlar (yasama,yürütme ve yargı) tarafından kullanılması ile mümkün olacağını belirtmiştir (Güner, 2014).

Bu ilke tüm batılı anayasalarda olduğu gibi ülkemizde de devletin temel unsurlarından biri olarak varlığını devam ettirmekte, denetim faaliyetinin de *kuvvetler ayrımı/ayrılığı* olarak bilinen bu üçlü sınıflandırmaya uygun şekilde örgütlendiği görülmektedir (Özer, 1997, s. 155).

Buna göre, ülkemizde denetim *yürütme organının denetimi*, *yasama organının denetimi* ve *yargı organının denetimi* şeklinde sınıflandırılabilir.

Yasama Organının Denetimi: Yasama organının denetimi 1982 Anayasasının 87. Maddesi Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nin görev ve sorumluluklarını açıklarken; 98, 99 ve 100. maddeler ile TBMM'ye kamu yönetimini denetleme yetkisini

vermiştir. Anayasa'nın TBMM'ye görev ve yetki olarak verdiği *doğrudan denetim* araçları şu şekilde sıralanabilir (Özer, 1997, s. 156);

- Soru
- Meclis Araştırması
- Genel görüşme
- Gensoru
- Meclis Soruşturması şeklindedir

Kanun koymak ile kaldırmak ve değiştirmek, kesin hesap tasarılarını görüşmek ya da kabul etmek, bütçe uygulama süreç ve sonucunda devletin girdi, çıktı ve mallarını TBMM adına Sayıştay aracılığıyla denetlemek ise yasama organının kamu yönetimi üzerindeki *dolaylı yoldan denetleme* yöntemleri olarak sıralanabilir (Güner, 2014, s. 69).

Ombudsman Denetimi (Kamu Denetçiliği Kurumu): Ombudsmanlık kurumu, 19. Yüzyılda vatandaşların kamu idareleri hakkındaki şikayetlerini soruşturmak amacıyla bir kamu görevlisi olarak ortaya çıkmıştır (Man, 2017, s. 27). Ancak idarenin denetlenmesi geleneğinin temellerine Çin, Roma ve Antik Yunan'da dahi rastlamakla beraber bu kültür ve medeniyetlerden etkilenen İslam Dünyası ve Osmanlı uygulamaları da bu kavrama yabancı değildir. Özellikle "*ihtisap kurumu, şurta kavramı, divan, divan-ı mezâlîm, hisbe teşkilatı, kazaskerlik ve kadılık, şura ilkesi, uzlaştırma meclisi, sulh meclisi, fütüvvet ve ahilik*" Türk-İslam dünyası için kamu denetçiliğinin temeline örnek teşkil eden yapı ve uygulamalar olarak kabul edilebilir (Fendoğlu, 2016, s. 20).

Ombudsmanlık, bir denetim kurumu olup denetim faaliyetlerinin yetersiz kaldığı durumlarda devreye girerek vatandaş için çözüm aramaktadır (Fendoğlu, 2016, s. 15).

Ombudsmanlık Kurumu için üzerinde ortak kanıya varılan küresel bir tanım bulunmamakla birlikte kamu idaresinin eylemlerinden doğan şikayetleri kabul eden, araştıran ve raporlayan bir yapı olarak tasvir edilmektedir (Taraktaş, 2019, s. 174).

(Fendoğlu, 2016, s. 15)'na göre, insan haklarını korumak; devlet-birey arası ilişkileri düzenlemek; yönetimin denetlenmesi ve vatandaşın kötü yönetim karşısında korunması olmak üzere dört temel sorumluluğu bulunan Ombudsman Kurumu, ülkelerin siyasi-idari gelenek ve yapılarına bağlı olarak bu görevlerin tamamını, bir tanesi ya da birkaçını kamu denetçiliği kurumu sorumluluğu altında toplayabilmektedir (Fendoğlu, 2016, s. 15).

(Eryılmaz, 2017, s. 207-208)'a göre ombudsman kurumunun görevleri; idarenin işleyişine dair şikayetlere bakmak, idarenin tüm eylem, işlem, tutum ve davranışlarını incelemek, değerlendirmelerinde insan hakları ve adalet ilkelerini gözetmek, hukuka ve hakkaniyete uygunluk denetimi yapmak, kamu idaresinin iyi yönetim ilkelerine ne derece uyduğunu değerlendirmek ve idareye önerilerde bulunmak şeklinde sıralanabilir.

(Dursunoğlu, Gündoğdu, & Boyalı, 2021, s. 70) göre *Ombudsmanlık Kurumu*, bir tarafı kamu idareleri diğer tarafı vatandaş olan sorunları yargı yoluna gitmeden çözmeyi amaçlayan bir arabuluculuk kurumudur.

Ülkemizde ise *kamu denetçisi*, *kamu hakemi* gibi isimlerle de bilinen Ombudsman Kurumu, 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu'na göre iyi bir kamu yönetiminin sunulması ve kişilerin haklarının idareye karşı savunulması amacıyla görevlendirilmiştir.

Yürütme Organının Denetimi: Anayasamızın 101. ve 137. Maddeleri arasında düzenlenen yürütme organının kamu yönetimi üzerindeki denetimleri ise çeşitli şekillerde gerçekleştirilebilmektedir. Yürütme organının personel üzerindeki *hiyerarşik gücü* bürokrasinin yönetiminde ve denetiminde kullanılan önemli vasıtalardan biridir. Aynı tüzel kişilik içerisinde, *üstün astı denetlemesi* şeklinde gerçekleşen *hiyerarşik denetim* buna örnek olarak gösterilebilir (Özel, 1998, s. 86).

(Eryılmaz, 2017, s. 198)'a göre, yürütme organının bürokrasi üzerindeki en etkili denetim metodu üst düzey bürokratları atayabilmesidir. Bunun küresel anlamdaki en belirgin örneği ise Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanan "*ganimet sistemi" olarakta bilinen "spoils system"*dir.

Yürütme organının bürokrasiyi denetleme araçlarından bir diğeri ise müfettişlik kurumudur ve Teftiş Kurulu Başkanlıkları buna örnek olarak gösterilebilir. Bakanlık teşkilatı ile ilgili tüm kuruluşlara ait faaliyet ve işlemlerin denetimi, incelenmesi ve soruşturması bakanın istek ve onayı sonrasında bu kurumlar aracılığı ile gerçekleştirilir (Özer, 1997, s. 174).

Yürütmenin kamu idaresi üzerinde diğer bir denetim aracı ise 1982 Anayasası ile ilk kez düzenlenen *Devlet Denetleme Kurumu* (DDK)'dur. DDK, idarenin hukuka uygunluğunun, düzenli ve verimli şekilde yürütülüp geliştirilmesi amacıyla kurulmuştur. Yargı organları ve iştirakler dışında tüm kamu kurum ve kuruluşları ile bunlara bağlı,

ilgili ve ilişkili kurum ve kuruluşlarda Cumhurbaşkanının isteği üzerine *"idari soruşturma, inceleme, araştırma ve denetleme yapma"* yetkisine sahiptir (Nohutçu, 2020, s. 92).

Bürokrasi Üzerinde Yargı Denetimi: Hukuk devleti anlayışının bir gereği olarak yönetilenlerin idare karşısında korunması amacıyla idarenin işlem ve uygulamalarından zarar görenlerin idari yargı organlarına başvurabilmesine olanak tanınmıştır (Eryılmaz, 2017, s. 215).

Ülkemizde yönetime ait eylem ve işlemlerin, yöneticilerin denetlenmesi noktasında yetkili yargı kuruluşları ise Anayasa Mahkemesi ile adli ve idari yargı organlarıdır. Bu mahkemeler "hukuka uygunluk" denetimi yapmaktadır (Güner, 2014, s. 71).

Bürokrasinin denetlenmesi için kurulan bu yapıların yanında baskı grupları ve sivil toplum günümüzde önemli denetim mekanizmaları olarak işlevsellik kazanmıştır.

Hesap Verebilirlik Anlayışı: Denetimsel faaliyetlerin etkin ve verimli olarak yürütülmesinde hesap verebilirlik anlayışı oldukça önem arz etmektedir. Yönetim, bilgi toplayan ve işleyen bir sistemdir. Bu sistem, *Bilgi Hukuku* ismi verilen yeni bir hukuk dalı ortaya çıkarmıştır. Bilgi Hukukunu yönlendiren iki şey ise *gizlilik* ve *açıklık* kavramlarıdır.

Weber'e göre rakiplerine karşı iktidarını güçlendirmek, eleştirilere karşı korunmak ve halkın kamu yönetimine sızmasını engellemek amacıyla *gizlilik* bürokrasinin doğasına yerleştirilmiştir (Eryılmaz, 2017, s. 229).

Açıklık ise bireylerin bilgi ve belgelere rahatlıkla ulaşabilmelerine ve kamu politikası yürüten organların toplantılarına katılım hakkı sağlamasından ötürü oldukça önemlidir. Başka bir ifadeyle kamu yönetimlerinde açıklık ilkesi, karar alıcıların yönetilenler tarafından denetlenebilmesine olanak sağlar. Yönetsel bir ilke ve bir tür denetim mekanizması olarak nitelendirebileceğimiz açıklık ilkesi demokrasinin gelişiminde; kötü yönetimlerin, yolsuzlukların engellenmesinde ve kamu yönetimine etik anlayışın yerleşmesinde büyük bir öneme sahiptir. Ancak, geçmişten bugüne tüm ülkelerde kamu yönetimlerinde gizlilik esası baskın bir yönetim politikası olarak karşımıza çıkmaktadır (Eryılmaz, 2017, s. 230).

Ülkemizde gizlilik ilkesinin etkin bir yönetim politikası olarak kullanıldığına en belirgin olarak 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 15. Maddesi örnek gösterilebilir. Buna göre;

"*Devlet Memurları, kamu görevleri hakkında basına, haber ajanslarına veya radyo ve televizyon kurumlarına bilgi veya demeç veremezler. Bu konuda gerekli bilgi ancak bakanın yetkili kılacağı görevli illerde valiler veya yetkili kılacağı görevli tarafından verilebilir."*

Ancak, geçmişten bugüne kamu bürokrasisinde gizliliğin alanı daraltılarak açıklık ilkesinin popülerleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin; ABD'de 1966 yılı itibariyle *Freedom of Information Act* (Enformasyon Hürriyeti Yasası) kabul edilerek *Public Hearing* (önemli bir karar ve düzenlenemeden önce bireylerin görüşüne başvurulması) olarak bilinen uygulama aktive edilmiştir. Türkiye'de de 9.10.2003 tarihinde kabul edilen *Bilgi Edinme Hakkı Kanunu*'yla kamu idarelerinin gizliliği sınırlandırılmıştır.

Günümüzde dahi kamu yönetimlerinde açıklık ilkesi tam anlamıyla uygulanamamakta ve gizliliğin kamu idareleri için güvenlik vasıtası olduğu düşünülmektedir.

Yukarıda denetim, denetimin fonksiyonu ve denetim sağlayıcı faktörler açıklanarak kavramın anlaşılırlığı arttırılmak istenmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda, siyasetnamelerde idarenin denetimine dair yer alan ifadeler *Risk Yönetimi*; *Hesap Verebilirlik, Şeffaflık ve Gizlilik*; *Yönetime Katılma* ve *Denetim Mekanizmaları* başlıkları altında değerlendirilecektir.

3.4.1. Risk Yönetimi

Ahdü Mervan'ı inceledeğimizde, idarecinin makamını tehlikeye sokacak ve otoritesini zayıflatacak tutum ve davranışlardan kaçınması tavsiye edilir. Örneğin; "*Hükümdar basiret ve soğukkanlılık duygularını yitirmekten sakınmalıdır*." (el-Katib, 2017, s. 54). Çünkü bu hükümdarı kendini beğenmişlik ve onun getirdiği tehlikelerden korur. Hükümdar gülmek, kahkaha atmak ya da somurtmaktan da sakınmalıdır (el-Katib, 2017, s. 54-55). Aksi takdirde, hükümdarın bu davranışları cehalet belirtisi olarak algılanabilir. İyi bir yönetici çok güvense dahi hep aynı bürokratla istişare edip, fikrini almaktan sakınmalıdır (el-Katib, 2017, s. 55-56). Çünkü bu hükümdarın ona muhtaç olduğunu düşündürüp, hükümdarın otoritesini zayıflatabilir. Görüldüğü üzere eserde, hükümdarın makamı açısından tehlike oluşturabilecek durumlar saptanmış ve ihtimallerin önlenmesine yönelik tavsiyelere yer verilmiştir.

Kutadgu Bilig'te, hatayı işi yapanın değil görenin bileceği anlayışı hakimdir. Bu sebeple, iyi bir bey adımlarını istişare etmeden atmamalıdır. Bir kararın yerinde alınabilmesi için muhakkak danışılması önemlidir. Türk yönetim geleneği içinde vazgeçilmez bir unsur olan meşveret meclisinin önemini savunan Yusuf Has Hacib, alınan kararın gelecekte ortaya çıkarabileceği problemlere karşı yönetsel süreçler için risk yönetimine dayanan tavsiye ve öneriler sunmaktadır.

Nasâyihü'l-Vüzera'da, hak sözü zamanında söylemek minvali üzerine sadrazamlara birtakım mesuliyetler verilmektedir. Sadrazam, gelecekte problem oluşturabilecek durumlara karşı padişahları uyarma ve tavsiye vermekle yükümlüdür. Sadrazamın, bu sorumluluğunu yerine getirebilmesi için makamından, canından ve malından emin olacağı düzenlemeler yönetsel süreçlere dahil edilmelidir. Mehmet Paşa, gelecekte risk oluşturabilecek durumlara karşın sadrazam aracılığıyla yürütülecek risk yönetimi faaliyetleri için pratiğe dayalı düzenleme ve öneriler getirmektedir.

Ayrıca, kamu personeli gelecekte karşılaşabileceği risk ve problemlere karşı yaptığı tüm faaliyetleri kayıt altına almalıdır. Bu sayede, özellikle ordu ve hazine yönetimi gibi stratejik pozisyonlarda ortaya çıkabilecek birey odaklı risk faktörleri minimal düzeyde tutulacaktır.

Ayrıca incelenen eserlerin tümünde ister danışma amacıyla isterse yaptırım fonksiyonuna sahip olarak geleceğe dair risklerin önlenmesi amacıyla istişareye önem verilmesi ve yönetsel süreçlere dahil edilmesi tavsiye edilmektedir. Bu noktada eserlerini incelediğimiz müelliflerin, danışılacak kişi ya da kurumları risk önleyici partner olarak gördüğünü söyleyebiliriz.

3.4.2. Hesap Verebilirlik, Şeffaflık ve Gizlilik

Yapılan inceleme sonucunda *Ahdü Mervan*'da, hesap verebilirliğe yönelik ifadelerin kısıtlı olduğu görülmüştür. Hükümdarın, "*Allah'ın yeryüzündeki gölgesi"* olduğuna duyulan inanç, onun yalnızca yaratıcıya hesap vermekle sorumlu tutmaktadır. Hükümdar, hiçbir kişi ya da kuruma karşı hesap verme sorumluluğu taşımamaktadır. Ancak, Emeviler döneminin sosyal, siyasi ve kültürel konjonktürü göz önüne alındığında bu anlayışın Emevi asabiyetini korumak amacıyla ortaya çıktığı görülebilir. Dört halife döneminde, halifelerin sorgulanabilir olduğu anlayışı onu dış tehlikelere karşı savunmasız bırakmış; makam ve can güvenlikleri sağlanamamıştır. Bu sebeple, siyasi istikrarsızlığın yaşandığı bir topluma idarecilik eden Emevilerin; halifeliği sorgulanabilir ve hesap

verebilir ekseninden uzağa taşıyarak halifeyi korumaya yönelik güvenlik ve yönetim politikaları ürettiği görülebilir. İdare ve yönetimde benimsenen bu anlayışın, Ahdü Mervan gibi dönemin eserlerini içeriksel ve düşünsel olarak etkilemesi normal kabul edilebilir. Sonuç olarak, Abdülhamid el-Katib'in tasvir ettiği devlet düzeninde hesap verebilir bir hükümdar anlayışına yer verilmemektedir.

Mâverdî'nin eserleri incelendiğinde, devletin bekası ve güvenlik gerekçesiyle hükümdar başta olmak üzere tüm bürokratlar sır tutmalı ve evlete, hiyerarşik üstlerine sadakatle bağlı kalmalıdır.duymalarının önemi vurgulanmaktadır. Burada, yönetsel süreçlerde gizlilik esaslı bir politika benimsendiğini söyleyebiliriz.

Mâverdî'nin kamunun idaresi noktasında hesap verebilirlik anlayışına büyük önem verdiğini görmekteyiz. Onun için hükümdar hem dünyada iyilikle yâd edilmeyi hem de ahiret için sevap kazanmayı amaç edinmelidir. Başka bir ifadeyle, hükümdar yaptığı olumsuzluklar ve haksızlıklar sebebiyle yaratıcıya karşı sorumlu tutulduğu gibi topluma karşı da sorumlu tutulmuştur. Sorumluluğu altında tanımlanan vazifelerini yerine getirmemesi, davranışlarının ahlaki ve dini değerlerle bağdaşmaması, devleti yönetmek için yeterli vasıflarının bulunmaması halinde görevinden azledilebilmektedir.

Bununla beraber hem hükümdarın hem de bürokratlarının yönetim ve idareye dair davranış ve faaliyetlerinden doğan haksızlıklar sebebiyle mahkemeye şikayet edilmesinin olanaklı hale getirilmesi hesap verebilirlik anlayışının Mâverdî tarafından yönetsel süreçlere dahil edildiğini söyleyebiliriz.

Kutadgu Bilig'te kut'un Tanrı bağışı olarak görülmesi, iktidar meşruiyetini ilahi bir kudrete dayandırmaktadır. Kut verilen kişi yaratıcı tarafından beylik şartlarını taşıyacak şekilde yaratılmıştır. Ancak, *Yusuf Hâs Hacib*'e göre bu kaide hükümdarın mutlak ve sonsuz kudretinin bir garantisi değildir. Kut'u dolayısıyla yönetim gücü ve egemenliğini devam ettirecek; iktidarının sürekliliğini sağlayacak olan bey'in kendisidir. Kut'un şükrünü dil ve eylemle desteklemediği takdirde kut ondan kaçacak, iktidarını ve egemenliğini kaybedecektir. Müellif için bunun sebebi hükümdarın gerek yaratıcıya gerekse topluma karşı sorumlu tutularak, hesap verilebilir kılınmasıdır. Ayrıca eserde, sır tutmanın önemine dikkat çekilmektedir.

Nasâyihü'l Vüzerâ'da açıklık ve gizlilik noktasında detaylı bir değerlendirmeyle karşılaşmamakla beraber yönetsel süreçler içerisinde hesap verebilirlik vurgulanan bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserde, padişahın konumu "*Hepiniz birer çobansınız*

ve çobanı olduklarınızdan sorumlusunuz." anlayışı çerçevesinde konumlandırılmaktadır. Devlet başkanına kutsallık atfedilen meşruiyeti; onu sorumluluklarını yerine getirme, topluma rehber olma, onlara şefkat ve ihsanla yaklaşma hususunda ilahi kudrete karşı sorumlu kılar.

3.4.3. Halktan Haberdar Olmak ve Yönetime Katılım

İncelediğimiz eserlerin geleneksel dönem yönetim anlayışı içerisinde gelişim gösterdiği düşünüldüğünde çağdaş devletlerin demokrasi ve demokrasiler için önemli bir unsur olan yönetime katılım faaliyetinin bağdaşmadığı ve hususta birbirine yabancı olduğu görülebilir. Eserlerin ortaya çıktığı dönem de demokrasi ve demokrasinin asli kazanımları olan demokratik yapı ve müesseselerin varlığından bahsetmek mümkün değildir. Ancak iyi, verimli, etkin ve kabul gören bir yönetim için toplumun mevcut sosyo-ekonomik koşullarından, halkın kamusal hizmetlere ulaşıp ulaşamadığından, halkın idare ve hizmet sağlayıcılara yönelik şikayet ve beklentilerinden haberdar olmak elzemdir. Bu sebeple, **"**Halktan Haberdar Olmak (Yönetime Katılım)" başlığı altında incelediğimiz siyasetnamelerde halkın yönetim ve idarecilere erişebilme kapasitesi değerlendirilmiştir.

Ahdü Mervan'da halktan ve memurlardan haberdar olmanın en etkin yolu hükümdarın istişarede bulunmasıdır. Eserde istişare, karar almada bağlayıcılığı olan bir uygulama olarak tasvir edilmemiştir. Burada yer alan istişare ifadesi "danışma" anlamı taşımaktadır. Ancak, sekizinci yüzyılda mutlak otorite olarak kabul edilen ve yaratıcıdan başka kimseye hesap vermekle mükellef tutulmayan bir hükümdara tavsiye ve fikir almanın, istişare etmenin önemine yapılan vurgu, halktan kopmamak hallerinden haberdar olabilmek için atılan somut bir adım olarak kabul edilebilir.

Mâverdî'nin bu hususstaki fikirleri incelendiğinde Ahdü Mervan'da olduğu gibi istişare vurgusunun hakim olduğunu görmekteyiz. İstişare meclislerinde özgür bir ortam sağlanmalı, katılımcılar fikir ve düşüncelerini rahatlıkla paylaşabilmeli, hükümdar hiç bir şekilde kendi fikrini onaylatma çabası gütmemelidir. Aksi halde, bir faydası dokunmayan menfaatçi ve dalkavuk olarak adlandırılan kimseler istişare meclislerini dolduracak, meşveretin işlevselliğine zarar verecektir. Katılımcılara kısmen özgürlük ortamı sağlanan Mâverdî'nin istişare meclisi hükümdarın halktan izafi olarak değil gerçek anlamda haberdar olduğu işlevsel bir araç olarak kabul edilebilir.

Mâverdî'ye göre bir kimsenin halife olabilmesi ilk olarak halifelik şartlarını taşıyıp taşımamasına bağlıdır. Şartları taşıyan aday, toplumun çeşitli kesimlerinden meydana gelen bir heyet tarafından seçilmelidir. Tayin sürecinde bir heyetin bu sürece dahil edilmesi sınırlı da olsa halkın gücü ve katılımını temsil etmektedir. Ayrıca ister bir heyet tarafından seçilsin ister hükümdar tarafından bizzat belirlenmiş olsun halife olacak kimsenin Müslümanların ortak biat edeceği bir kimse olmasına mutlaka dikkat edilmelidir. Burada, halkın doğrudan olmasa da dolaylı olarak halifenin seçimine dolayısıyla da yönetime katılımı gözetilmektedir diyebiliriz.

Kutadgu Bilig için yukarıda risk yönetimi olarak değerlendirdiğimiz istişare etme usulünün yönetime katılma, halktan haberdar olma noktasında da büyük bir öneme sahip olduğunu söyleyebiliriz. Yönetimin vazgeçilmez unsurlarından biri olan istişare meclislerinde yönettiği fertlerle bir araya gelen bey onların yönetime yönelik tavsiye ve şikayetlerinden de bizzat haberdar olacaktır.

Nasâyihü'l Vüzera'da da diğer siyasetnamelerde olduğu idareye yönelik şikayet ve olumsuzluklardan haberdar olmanın en etkili yollarından biri şüphesiz ki halkı dinlemektir. Bu sebeple müellif, hükümdarın halk tarafından ulaşılabilir olmasına vurgu yapmaktadır. Tam yetkiyle donatılan ve hükümdarın mutlak temsilcisi olan sadrazam halkın durumundan haberdar olmakla mükelleftir.

Eserde, istişare yönetim ve idarenin ayrılmaz bir parçası olarak kabul görmektedir. İstişare, sadece devlet başkanının keyfiyetine göre işleyen bir süreç olmaktan öte sadrazam, serasker gibi üst düzey bürokratlarında karar alma süreçlerinde dikkate alması gereken bir uygulama olarak ele alınmaktadır. İstişare aracılığıyla çok sayıda bilgi, görüş ve tecrübenin yönetime eklemlenmesi mümkün olacaktır.

3.4.4. Denetim ve Şikayet Mekanizmaları

Ahdü Mervan'da, yönetsel yapı içinde varlık bulan makamlardan biri katiplerdir. Hükümdarın en yakınında bulunması sebebiyle katiplik oldukça önemli bir makamdır. Katiplerin en önemli görevi halkla bizzat muhattap olmak; onların arzu, istek ve idareye yönelik şikayetlerini dinlemektir. Bu noktada müellifin, devlet yapılanması içerisinde katipleri denetim ve şikayet mekanizması olarak konumlandırdığını söyleyebiliriz.

Ayrıca eserde hükümdar, bürokratları atamak ve toplantılara kimlerin katılıp katılmadığını saptamakla bizzat kendisi ilgilenmeli katılmayanların mazeretini

dinlemelidir. Bu noktada, hükümdarın hiyerarşik üstünlüğü denetim mekanizması olarak yönetsel süreçlere dahil edilmiştir.

Ek olarak, bürokratlar hakkında ortaya atılan suçlama ve dedikoduların gerçekliğini araştırmak amacıyla emniyet teşkilatı sorumlu tutulmalı; teşkilat içerisinden görevlendirilen bir kimse bu iddiaları değerlendirmek için *jurnal davaları* yürütmelidir. Burada, idarede gerçekleşen suç ve hatalar için yargısal usul ve yöntemlerin bir denetim mekanizması olarak yönetsel süreçlere dahil edildiği görülmektedir.

Son olarak Ahdü Mervan'da istişare, yönetsel süreçler için önemli bir yöntem olarak tasvir edilse de hükümdarın baskın otoritesi ve istişare sonuçlarının bir bağlayıcılığının bulunmaması risk yönetimi açısından işlevsellik kazanan istişarenin, denetim mekanizması olarak değerlendirilmesini güçleştirmektedir.

Mâverdi için bürokrasinin denetlenmesi çok önemlidir ve sık sık bu yönteme başvurulmalıdır. Bunun gerçekleştirilmesinde ise *müfettişlik kurumu* büyük bir öneme sahiptir. Başta kâdılık kurumu olmak üzere herhangi bir mevkide yapılacak hata ve usulsüzlük hükümdarı doğrudan etkileyecek ve onun makamına zarar verecektir. Bu sebeple memur ve bürokratların her birine dürüst ve güvenilir kimselerden, açık veya gizli denetimciler tayin edilmeli, memur ve bürokratların tüm davranış ve faaliyetleri raporlanmalıdır.

Bununla beraber, *Mezâlim Mahkemeleri* bir yargı kurumu olduğu kadar idareyi denetleyici fonksiyonuyla da ön plana çıkan bir yapı olarak ele alınmaktadır. İdareye ve idarecilere dair şikayetlerin dinlenebildiği Mezâlim Mahkemeleri idareden doğan olumsuzluk ve suçları incelemesi sebebiyle günümüzde Kamu Denetçiliği Kurumu olarak bilinen Ombudsmanlık Kurumu'yla da benzer özelliklere sahiptir. Hükümdarın mahkemeye bizzat başkanlık etmesi, onu halkla bir araya getirmesi açısından oldukça önemlidir. Böylece melik, yönetim ve yönetime dair unsurların aksaklık ve olumsuzluklarını bizzat dinleme olanağına sahip olacaktır.

Eserde, huzura girişin kolaylaştırılmasına yönelik verilen tavsiyelerde benzer mahiyet taşımakta hükümdarın talep ve şikayetleri aracısız bir şekilde öğrenmesine olanak sağlamaktadır. Böylece hükümdar, bürokratların usulsüzlük ve yolsuzluk gibi olumsuz davranışlarından haberdar olabilecek, bürokrasinin aksayan yönlerini onarabilecektir.

Mâverdî'nin düşünce sistemi içerisinde istişare yalnızca sohbet edilen ve çeşitli münazaraların yapıldığı bir topluluk olmaktan öte memleketteki genel siyaset,

memurların görev ve uygulamaları, halkın durumu, amme idaresi ve devlet politikaları gibi önemli meselelerin değerlendirildiği bir kurum olarak nitelendirilmektedir. Bu durumda, istişare meclisleri kamu idare ve politikaları için gerek karar almadan önce gerekse karar sonrası değerlendirme süreçlerinde denetim mekanizması işlevi görmektedir.

Ayrıca Mâverdî'nin halifeyi seçmekle görevlendirdiği seçmen heyetinin de denetleme fonksiyonu bulunmaktadır. Gerek halife adaylarının şartları sağlayıp sağlayamamasının belirlenmesi gerekse bizzat halifelik görevini yürüten melikin azlini gerektiren durumları saptaması halinde azledici bir yapı olarak tasvir edilmesi sebebiyle yönetime denetleyici unsurla eklemlendiğini görebiliriz.

Kutadgu Bilig'te, yukarıda da bahsedildiği üzere hatayı işi yapanın değil görenin bileceği anlayışı doğrultusunda hükümdarın her adımını istişare ederek atması gerektiği tavsiye edilmektedir. İstişare etmeden doğru kararların alınamayacağını savunan müellif Türk yönetim geleneğinin ayrılmaz bir parçası olan meşveret meclisini kendi yönetim anlayışına dahil ederek, ona denetleyici bir fonksiyon kazandırmıştır.

Kutadgu Bilig'te, denetleme ve şikayet mekanizması olarak saray içerisindeki hâciblik makamının da oldukça önemli olduğunu söyleyebiliriz. Hükümdar ve halk arasında köprü vazifesi gören hâcibler halkın arzu, istek ve şikayetlerini dinleyen, bunları hükümdara ileten gerektiğinde bunlar için yol gösteren bir makam olarak dikkat çekmektedir. Bu sebeple *hükümdarın gören gözü* şeklinde anılmaktadır.

Nâsiyahü'l Vüzerâ'da başta taşradaki yöneticiler olmak üzere kamu personelinin denetlenmesi hususunda *müfettişlik birimleri* önemli bir aracı olarak varlık göstermektedir.

Bununla birlikte, gerek halka kapıları açık tutması gerekse tebdil-i kıyafet uygulaması yaparak kamu personelinin mevcut durumu hakkında bilgi toplaması sebebiyle sadrazamlara önemli bir denetim mekanizması işlevi yüklenmiştir. Tüm karar alma süreçlerinde meşveret usulünün gözetilmesi de istişarenin risk önleyici bir denetim mekanizması olarak yönetsel süreçlere dahil edildiğini göstermektedir.

İncelediğimiz eserler doğrultusunda siyasetnamelerde idarenin denetlenmesi hiyerarşik denetim, yargı/ombudsman denetimi, müfettişler aracılığıyla denetim, risk yönetimi ve dolaylı olarak halk tarafından denetim olmak üzere yönetsel süreçlere eklenmiştir.

Tablo 5. . İncelenen Eserlerde İdarenin Denetimi

	Hesap Verebilirlik Anlayışı	Şeffaflık	Risk Yönetimi	Hiyerarşik Denetim	Müfettiş Denetimi	Yargı Denetimi	Halktan Haberdar Olmak
Ahdü Mervan	Var	Yok	Var	Var	Yok	Var	Var
El Ahkamü's Sultaniye	Var	Yok	Var	Var	Var	Var	Var
Kutadgu Bilig	Var	Yok	Var	Var	Yok	Yok	Var
Nasâyihü'l Vüzerâ	Var	Yok	Var	Var	Var	Yok	Var

3.5.SİYASETNAMELERDE YARGI VE HUKUK

Sosyal bir varlık olarak nitelenen insan en ilkel zamanlardan günümüze dek bir kurallar bütününe bağlı kalarak yaşamını idame ettirme gereği duymuştur (Yılmaz, 2004, s. 135). Bu sebeple, olumsuzluk ve adaletsizliklerin önlenmesinde "*hukuk*", *hukuk devleti*" ya da "*hukukun üstünlüğü*" gibi ilke ve kavramların toplumda uygulanabilirlik seviyesi ön plana çıkmaktadır. Hukukun üstünlüğünü kabul eden toplumlarda her şey hukuk sınırları içerisinde gerçekleşmektedir (Özok, 2009, s. 27).

Bu sebeple, birlikte yaşamanın en ilkel versiyonu olan kabileler dahil olmak üzere insanoğlunun meydana getirdiği tüm topluluklarda akla, mantığa bazen de geleneklere dayanan sözlü ve yazılı hukuk kuralları her zaman var olmuştur. Geçmişten bugüne, bağlayıcılığı ve yaptırım gücü bulunan kurallarla güçlünün zayıfı ezmediği, adaletli, suç ve ceza dengesinin sağlandığı bir toplum meydana getirmek asli amaç olmuştur. Ancak, adalet terazisinin dengelenmesi gerek geçmişte gerekse çağdaş toplumlarda her zaman mümkün olmamıştır. Arzu edilen hukuksal yapı tam anlamıyla oluşturulamamış; hukukun üstünlüğü bütünüyle uygulanamamıştır (Yılmaz, 2004, s. 135).

Adaletli ve suç-ceza dengesinin sağlanabildiği devletlerin tam anlamıyla var olabilmesi "hukuk devleti" kavramının etkinliğiyle mümkün hale gelmektedir. Hukuk devleti ise gerek bireylerin gerekse devletin tüm organ ve faaliyetlerinin hukuk kurallarına ve

anayasal ilkelere uygun davranmasıyla mümkündür. Yargının kendisi de bu doğrultuda hukukun üstünlüğü ilkesine riayet etmelidir. Bu noktada hukuk devletinin ortaya çıkan en önemli esası yargı bağımsızlığının kazanılmasıdır (Özok, 2009).

Ülkemizde, yargı ve yargının fonksiyonlarını şekillendiren en temel hususlardan bir tanesi kuvvetler ayrılığının şekillendirdiği yargı bağımsızlığıdır. 1982 Anayasası Madde 7 ve Madde 8 göre Türkiye Cumhuriyeti Devleti yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üç erkten meydana gelmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982). Madde 9'da ise yargı bağımsızlığı "Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız ve tarafsız mahkemelerce kullanılır." şeklinde düzenlenmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982).

Yargı ve yönetimler arasındaki en belirgin ilişki ise şüphesiz ki idarelerin eylem ve işlemlerinden doğan hak ihlali ya da hak kaybı gibi durumlarda haksızlığa uğrayan ya da menfaati ihlal edilen bireylerin yetkili yargı makamına idari işlemin iptali ya da haksızlığının telafi edilmesi hususunda başvuru yapma hakkı bulunmasıdır (Dönmez, 2012, s. 455).

ABD, Birleşik Krallık, Kanada, Avustralya gibi Anglo-Sakson sistemini benimsemiş birçok ülkede anayasa yargısı, idari yargı ve adli yargıyı temsil eden tek bir yüksek mahkeme bulunmakta ve genel olarak hiyerarşik bir yapılanma söz konusudur. Yargının bu şekilde düzenlenmesi *yargı birliği* olarak isimlendirilir. Fransa, Almanya, İtalya ve Türkiye gibi Kara Avrupası hukukunun hakim olduğu ülkelerde ise *yargı ayrılığı* ilkesi benimsenerek idari ve adli yargı birbirinden ayrılmakta; yargı teşkilatı içerisinde birden fazla yüksek mahkeme bulunmaktadır (Süren, 2009, s. 403-405).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kültürel ve yapısal şekillenmesinde etkili olan unsurlardan biri Osmanlı İmparatorluğu'dur. 1837'de, Osmanlı Devleti yargı teşkilatı içerisinde *Meclisi Valayı Ahkam-ı Adliye* kurumu kurularak idare ve ceza davaları tek bir yüksek mahkeme çatısı altında toplanmıştır. *Meclisi Valayı Ahkam-ı Adliye*, günümüzde Yargıtay ve Danıştay olarak bilinen kurumların görevlerini bir arada yürüterek Osmanlı'da yargı birliği ilkesinin temsilcisi olmuştur. (Ceylan, 2004, s. 47).

Ancak, 1868'te Fransız modeli örnek alınarak *Şurayı Devlet* (günümüzde Danıştay) ve *Divan-ı Ahkam-ı Adliye* (günümüzde Yargıtay)'nin kurulmuştur. Böylece, Osmanlı'da yargı birliği terkedilerek yargı ayrılığı ilkesi benimsenmiştir (Süren, 2009, s. 405).

Ülkemizde yargı örgütü Anayasa Yargısı, Adli Yargı, İdari Yargı, Askeri Ceza Yargı, Askeri İdari Yargı ve Uyuşmazlık Yargısı olmak üzere altı temel başlıktan meydana gelmekte; üst derece mahkemeleri ve ilk derece mahkemeleri olmak üzere *çift kademeden* oluşmaktadır (Gözler, 2012, s. 79)**.**

Anayasamızın 146. ve 160. Maddeleri arasında "Yüksek Mahkemeler" başlığı altında üst derece mahkemeleri düzenlenmektedir. Üst derece mahkemeleri, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek Mahkemesi, Uyuşmazlık Mahkemesi olmak üzere altı tanedir. Ayrıca, Hakimler ve Savcılar Kurulu, Yüksek Seçim Kurulu ve Sayıştay'da yargı teşkilatı içerisinde düzenlenmektedir.

3.5.1. Siyasetnamelerde Hukuk, Adalet ve Yargı

Ahdü Mervan'ı hukuk, adalet ve yargı kavramları ekseninde incelediğimizde yargı teşkilatı idari ve askeri yargı olmak üzere ikili bir yapıdan meydana gelmektedir. Bu ikili yapıya ait mahkemelere başkanlık edecek yargıçlar ise hükümdar tarafından atanmakta; idari yargı süreçlerinde hükümdar etkin rol almakta ve askeri yargıyı yürüten kazasker hükümdarı temsil etmektedir. Bu doğrultuda, Ahdü Mervan'da yargı ve yürütme arasında bir ayrımın yapılmadığını, yargının yürütmeden bağımsız bir görünüme kavuşmadığı görülmektedir.

Ancak eserde, adaletin geciktirilmemesi çok kez vurgulanmıştır. Bu anlayış çerçevesinde ordu mahkemelerini idare eden kazaskerlere takdir yetkisi tanınmıştır. Burada askeri yargının, idari yargıya nazaran yürütmeden ayrıldığı ve daha bağımsız bir görünüme kavuşturulduğu söylenebilir

Ayrıca, bürokratlar gibi hükümdarda hukuk kurallarını önemsemeli ve hukuka tam anlamıyla riayet etmelidir. Ancak eserde, hukukun üstünlüğü gibi bir kavramın varlığından bahsetmek oldukça güçtür. Çünkü; hukuk kurallarının bağlayıcılığını denetleyecek bir yapı ya da mekanizmadan bahsedilmemiştir. Ayrıca, hükümdarın yalnızca yaratıcıya hesap vereceği bir çok kez vurgulanarak sorgulanmasının ve mahkeme edilmesinin önüne geçilmiştir.

Ancak, eserde adaletin geciktirilmemesi anlayışı çerçevesinde ordu içerisindeki mahkemeleri yöneten kazaskerlere takdir yetkisinin tanınması dönem şartları içerisinde yargının gelişimine yönelik örnek teşkil etmektedir.

Mâverdî'nin, eserlerini yargı, adalet ve hukuk açısından incelediğimizde "fevkalade mahkemeler" (mezâlim mahkemeleri) yargı teşkilatı içerisinde yer alan önemli yapılar

olarak karşımıza çıkar. Bu yapılar, normal mahkemelerin bakmaktan korktukları davaları devralan ve geniş yetkilerle donatılan yüksek mahkemelerdir. Özellikle, itibar sahibi şahıslara yöneltilen suçlar nedeniyle normal mahkemelerin gözaltına alma ve hükme bağlamada güçlük çektiği durumlarda devreye girmektedir. Adli ve idari davaların fevkalade mahkemelerde birlikte görülüyor olması hukuk sisteminin yargı birliği ilkesi etrafında geliştiğini göstermektedir. Mâverdî'nin Fevkalade Mahkemeleri yüksek mahkeme olarak dizayn etmesi ise yargı sisteminde çift dereceli yapının hakim olduğunu göstermektedir.

Mâverdî, hükümdarın olumsuz davranış ve faaliyetleri sebebiyle şikayet edilmesi ve kadı önünde mahkeme edilmesine olanak tanımıştır. Ayrıca, mahkemede suç ve hatası ispat edilen hükümdar şikayet makamının uğradığı haksızlığı gidermek zorundadır. Yargısal süreçlerde melik kâdıdan fazla ictihad yetkisine sahip değildir. Kâdı, görüş bildirme ve davaları karara bağlama süreçlerinde sadece hukuka uymakla mükelleftir . Burada müellifin, hukukun üstünlüğü ilkesine riayet ettiğini ve bunu uygulamaya yönelik düzenlemeler yaptığını görebiliriz.

Kutadgu Bilig'te yargı ve hukuka dair meseleler kurum ve yapılardan ziyade adalet kavramı odaklı işlenmiştir. Bu hususta, hükümdar dahil herkes hukukun üstünlüğünü kabul etmeli ve tüm eylemlerinde bu kaideyi gözetmelidir. Eserde, devletin hiyerarşik olarak en tepesinde bulunan hükümdarın töre (hukuk) ile özdeşleştirilmesi, hukukun üstünlüğünü temsil etmektedir.

Nasâyihü'l Vüzerâ incelendiğinde hukuk ve yargının yapısal yönünden ziyade adalet ve hukukun üstünlüğü kavramlarının vurgulandığını görebiliriz. Eserde adalet, devlet idaresinin kalbidir. Çünkü; devletin temel dayanağı olan nitelikli iş gücü ve iyi düzenlenmiş donanımlı bir ordu ancak zengin bir hazine ile mümkündür. Hazinenin dolması için verimli üretim yapabilen, zengin ve refah içerisinde yaşayan bir halk gereklidir. Adaletin işlevsellik kazanmadığı toplumlarda bir grup zenginin yükü adaletsiz vergi ve makam tayinleriyle fakirin üzerine yüklenmekte; vergiler altında ezilen halk git gide fakirleşerek üretim yapamaz, vergi ödeyemez hale gelmektedir. Bu sebeple mülkün korunması hükümdar dahil herkesin hukuka riayet etmesi ve yönetimlerin adaletli olmasıyla mümkündür. Mahkemeler makam ve mevki ayırmaksızın herkese eşit muamelede bulunmalıdır.

Görüldüğü üzere, incelediğimiz siyasetnamelerin hemen hepsi yargının yapısal formuna ilişkin farklı görüş ve ifadelere yer vermektedir. Ancak, tüm eserlerde adalet kavramı ön plana çıkarılmış; adalet, devletin hayatiliğini devam ettiren ve onu besleyen bir kalp olarak konumlandırılmıştır. Devletin bekası ve zenginliği bu kavramın uygulanabilirliği ölçüsünde gelişim gösterecektir. Adaletin büyük oranda sağlanabilmesi ise hukukun uygulanabilirliği ve yargının işlerliği ile mümkündür. Bu sebeple, idare ve idareciler tüm faaliyetlerini hukuka uygun gerçekleştirmeli; hukuka uymayan davranış ve tutumlar müeyyidelerle sınırlandırılmalıdır. Bu durumda, siyasetnamelerde hukuk, yargı ve adalet kavramları yönetimler için vazgeçilmez unsurlar olarak yönetsel süreçlere eklenmiştir diyebiliriz.

3.6.SİYASETNAMELERDE HAZİNE (EKONOMİ) VE HAZİNENİN İDARESİ

Günümüze yön veren iktisadi sistem, modern iktisadın kurucusu kabul edilen Adam Smith (ö. 1790) ile başlamakta; literatürdeki çalışmalarda Smith ve sonrasını kapsayacak şekilde biçimlendirilmektedir. Kamu maliyesi alanında, Adam Smith öncesini kapsayan eserlerse genel itibariyle Eski Yunan ve Roma dönemlerinden sonra doğrudan merkantalist döneme atlamakta, böylece Schumpeter (1883-1950) tarafından *büyük boşluk* (great gap) olarak adlandırılan 7. ile 13. Yüzyıllar arası dönem yok sayılmaktadır. Ancak, bu tarihler arasında İslam maliye literatürü açısından çok önemli eserler kaleme alınmıştır. Bu eserlerin literatürde çok fazla yer almaması ve tüm alanlarda olduğu gibi maliye alanında da sekülerleşme etkilerinin küresel ölçekte artması İslam ülkelerinin mali sistemlerini derinden etkilemiştir (Yeşilyurt, 2021, s. s.y).

Mali sistem ve yapılar üzerinde gerçekleştirilen çalışmaların Batı temelinde gelişim göstermesine karşın siyasetnamelerimiz incelendiğinde mali sistem ve iktisadi yapıların yönetsel süreçlere eklendiğini ve bağımsız müesseseler olarak kurumsallaşmasının teşvik edildiğini görebiliriz.

3.6.1. Hazinenin Yönetimi

Ahdü Mervan hazine ve maliye odaklı incelendiğinde belirgin bir yapı ve politikadan bahsedildiğine rastlanılamamıştır. Sadece hazineyi korumak ve sevkiyatını yapmak için bir memurun atanmasına, bu memura ait sorumluluklara ve sahip olması gereken özelliklere değinilmektedir.

Mâverdî ve eserleri hazine/maliye odaklı incelendiğinde müellifin İslam maliye tarihine büyük katkılar yaptığı söylenebilir. Mâverdî, insan hayatının devamı; istek ve arzulara kavuşma; dünya ve ahiret için kurtuluşa bir vasıta olarak gördüğü malları (zenginlik, para), sultanın şahsi malı ve kamu malı olarak ikiye ayırmakta; malları koruma ve idareden de hükümdarı sorumlu tutmaktadır.

Kamu gelirleri olarak sıralanan *zekât*, *feyy, ganimetler*, *cizye* ve *haraçların* miktarında değişim ancak zaruri şartlar altında mümkündür. Ayrıca, mevcut vergilerin üstüne yenilerinin eklenmesine çok özel şartlar altındayken izin verilmelidir. Böylece, keyfi olarak halkın sırtına ağır vergi yükü yüklenmesi engellenecektir.

Yolların yapımı ve güvenliği, temiz suya erişim sağlanması, memurların maaşları gibi kamu yararına yapılan harcamalar ise kamu giderleridir. Devlet bu harcamaları yapmakla mükelleftir fakat yeterli imkan bulunmaması durumunda devletin borçlanabileceği belirtilmektedir.

Mâverdî'nin kamu malı ve şahsi mal ayrımı, vergilerin toplanması, vergilerin idaresi, vergilerin nerereye ve nasıl kullanılacağı, vergi hukuku; vergi memurları; Vergi Divanı gibi konuları hukuki boyutta tartışarak mali yapıyı idare ve yönetimin ayrılmaz bir parçası olarak gördüğünü söyleyebiliriz.

Kutadgu Bilig'te, hükümdarın en önemli sorumluluklarından biri toplumdaki sınıflar arası dengeyi sağlamaktır. Adalet ve hukuk devletin tüm kademelerinde olduğu gibi mali yapı üzerinde de esas alınmıştır. Fakirlerin daha da fakirleşeceği bir düzenin önüne geçmek için gelir dağılımı adalet kaidesi dikkate alınarak tanzim edilmelidir.

Yusuf Has Hâcib'e göre ordu, memleketi düşmana karşı koruyan ve devletin bekasını sağlayan en önemli ve gerekli yapıdır. Bir ordunun güç ve başarısı ise hazinenin doluluğu oranında mümkündür. Bu sebeple, mali yapı ve olanaklar yönetimde istikrarın anahtarıdır.

Nasâyihü'l-Vüzerâ'da mali yapı, hazinenin yönetimi ve mali sürdürülebilirlik yönetsel süreçlerin devamlılığı açısından büyük bir öneme sahiptir. Hazinesi güçlü olmayan bir memleket temel dayanağı olan nitelikli bürokrat ve güçlü bir ordudan mahrum kalacak, mülkün devamlılığı tehlikeye girecektir. Güçlü memleketin zengin bir hazineye ihtiyacı vardır. Bunun için ilk adım, hazinenin başına iş bilir, tecrübeli ve mali konularda uzmanlaşmış bir yöneticinin getirilmesidir. Bu göreve tayin edilen kişi, görevini

kaybetme korkusu olmadan serbestlik içerisinde çalışabilmeli, düşmanları tarafından atılabilecek iftiralardan korunmalıdır.

Mehmet Paşa, ekonominin bozulmasında iyi yönetilemeyen toprak ve personel sistemi olduğunu savunmaktadır. Tımar ve zeametlerin hak etmeyen kişilere verilmesi hem verimsiz üretime yol açacak hem de vergiyle mükellef kişi sayısını azaltarak hazinenin gelirini azaltacaktır.

Kamu hizmet sağlayıcıları ve ordu içerisinde çok sayıda iş göremez ve niteliksiz personelin bulunması; hem hazineye yük oluşturmakta hem de verim ve etkinliği azaltmaktadır. Çok sayıda niteliksiz personelin istihdam edilmesi, Osmanlı Devleti'nde yaşanan ekonomik problemlerin en büyük sebep olarak görülmektedir.

Devlet ekonomisinin güçlenmesi adına bürokratların şahsi mal ve kamu malı ayrımı yapmaları sağlanmalı, kişisel harcamaları için toplumun malı israf edilmemelidir.

Devlette ekonomik refahın sağlanması için en önemli hususlardan bir diğeri ise halkın zenginleşmesi ve refah düzeyinin artmasıdır. Bunun için paraların madeni değeri korunmalı, çarşı ve pazarlarda haksız kazanç sağlayanlar denetime tabi tutulmalıdır. Gereksiz ve aşırı vergilerle zenginin yükü fakire yüklenmemeli, halkın verimli üretim yaparak zenginleşmesi sağlanmalıdır. Zenginleşen halk hazineyi kalkındırarak ordu ve nitelikli iş gücü için yeterli mali kaynağı sağlayabilecektir.

Bu durumda, Mehmet Paşa'nın ekonomideki aksaklıkları görerek, bu problemlere ilişkin çözüm önerileri geliştirdiğini görmekteyiz. Mehmet Paşa, mali sistemde gerçekleşecek olumlu düzenlemelerin devlete katacağı değer ve faydayı değerlendirmiş olması sebebiyle hazine ve mali yapıyı yönetsel süreçler içerisine dahil ettiğini söyleyebiliriz.

Tablo 6. İncelenen Eserlerde Ekonominin Yönetime Etkisi

Eserler	Ekonomi-Yönetim İlişkisi	Ekonominin Yönetsel Süreçlere Etkisi
Ahdü Mervan	Yok	-
Nasihatü'l Mülûk	Var	• Kamu malı ve şahsi mal ayrımı • Hazinenin idaresinde merkeziyetçi anlayış

El-Ahkâmü's Sultaniye	Var	• Mali yapının kurumsallaşması • Kamu gelir-giderlerinin belirlenmesi • Vergi sisteminin hukuki boyutta ele alınması
Kutadgu Bilig	Var	• Yönetim ve idarede sürdürülebilirliğin anahtarı ekonomidir
Nasâyihü'l-Vüzerâ	Var	• Toprak ve personel yönetiminin, ekonomi üzerinde doğrudan etkili olması • Kamu malı ve şahsi mal ayrımı • Yönetsel faaliyetlerde sürdürülebilirliğin ekonomiden beslenmesi

Tablo 6'de görüldüğü üzere, Ahdü Mervan dışında incelenen tüm eserlerde ekonomik faaliyetlerle yönetsel süreçler arasındaki etkileşimden bahsedilmiştir. Merkezi yönetimin ekonomik süreçler üzerindeki baskın rolü, mali yapı ve vergilendirme sisteminin hukuki boyutta tartışılarak devlet teşkilatı içerisine dahil edilmesi, yönetsel faaliyetlerdeki sürdürülebilirliği ekonominin şekillendirmesi, hazine yönetiminin merkez kontrolü altında olmasına karşın kamu malı ve şahsi mallar arasında sınırların belirlenmesi, personel yönetimi ve toprak idaresinde yaşanılan aksaklıkların ekonomi üzerindeki belirleyici rolü eserlerde ekonomi ve yönetim arasındaki ilişkinin tartışıldığı en temel konular olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Halk-yönetim ilişkisinde sürdürülebilir nitelikte güven ve toplumun refah seviyesinin artması iyi işleyen bir kamu yönetimi ihtiyacını doğurmaktadır. Kamu yönetimindeki etkinlik ve işlevsellik ise devletin kamu hizmetini sağlamayabilme kapasitesi ve kalitesiyle yakından ilişkilidir.

Yönetimin kalitesini iyileştirmek, daha etkili, verimli ve iyi kamu hizmeti sağlamak ise toplumun inanç, gelenek, ihtiyaç ve beklentileriyle uyumlu bir yönetim anlayışı geliştirmekle mümkündür. Ancak, kimi araştırmacılara göre, yönetim bilimi literatürü Anglo-Amerikan ve Batı temelli gelişim göstererek Doğu, Türk ve İslam unsurlarına ait yönetim kültürünü gölgede bırakmaktadır.

Kendi gelenek ve inanç sistemlerinden kopuk; toplumun ihtiyaç ve beklentilerine cevap veremeyen yönetim paradigmalarının toplumlar tarafından içselleştirilmesi zor ve uzun bir süreçtir. Bu sebeple, toplumlar ihtiyaçlarına cevap vermeyen, inanç ve anlayışlarını içselleştirmeyen yönetim paradigmalarından ziyade kendi toplumsal norm, yapı ve tecrübeleriyle uyumlu yönetim geleneklerinden fikirsel, işlevsel ve pratik olarak fayda sağlamayı maksimize etmelidir. Elbette ki kültürler ve toplumlar arasında diğer tüm unsurlarda olduğu gibi yönetsel alanda da ortak değer ve anlayışların bulunması; zaman zaman etkileşimin yaşanması olağan süreçlerdir. Özellikle, küreselleşmenin büyük bir hızla arttığı günümüzde, diğerleriyle paylaşım ve etkileşimden uzak yaşayan toplumlar gelişimin gerisinde kaldığı gibi uluslararası arenada da yalnızlaşmaktadır. Ancak, burada vurgulanmak istenen nokta inşa edilen yapının şekli değil, zemine atılan temelin araziyle uyumlu olmasıdır. Bu doğrultuda, toplumlar yönetimdeki yeni paradigmaları, kendi tarih, kültür ve coğrafyalarına ait tecrübelerin süzgecinden geçirerek kendi kültür ve geleneklerine uyumlu hale getirmelidir.

Bu noktada, yönetimin tarihsel kodlarına erişmek ve bunları değerlendirebilmek için "hükümdarlar için başucu kitapları" olarak nitelendirilen siyasetname türü eserler önem kazanmaktadır. Özellikle, doğu medeniyetlerinin siyaset ve yönetim anlayışlarına yön veren temel unsurları görmek açısından birincil kaynaklar arasında yer alan

siyasetnameler iyi yönetici; iyi ve etkin bir yönetim için başta hükümdarlar ve üst bürokratlara tavsiye ve öneriler sunmak amacıyla kaleme alınmış eserlerdir.

Siyasetnameler tarihten sosyolojiye, ilahiyattan felsefeye kadar birçok disipline temas eden ve içerik olarak multi-disipliner bir yapıya sahip olan eserler olması yanında asıl odak noktası siyaset düşüncesi ve yönetimdir.

Siyasetnamelerde en çok işlenen konular Tablo 1 ve Tablo 2'de de görülebileceği üzere idarenin denetimi, karar alma hususunda istişarenin önemi, bürokratların devlete ve hükümdara sadakatle bağlı olması, hükümdar olmak için şartlar ve hükümdarın görevleri, memurluk şartları ve görevleri, işi ehil olana vermek, memurların halka karşı tutumlarının düzenlenmesi, yönetimde adalet ilkesinin önemi, idarede iyi ve ahlaki kaideleri gözetmek, zararlı davranışlardan kaçınmak, yolsuzluk ve rüşvet gibi etik dışı uygulamaları engellemek, halkın ihtiyaçlarının gözetilmesi, toplumdaki refah ve huzurun öncelenmesi, devlet hazinesinin yönetimi, vergiler, devlet teşkilat birimleri, hukuk üstünlüğünün herkes için geçerli olması, saray prosedürleri, hükümdar- halk ve hükümdar- bürokrat ilişkilerinin düzenlenmesi, devleti tanımı ve sınırlılıkları, iktidar ve meşruiyet kaynağı gibi siyaset düşüncesi ve yönetim bilimini ilgilendiren temel meseleler arasında yer almaktadır.

Buna göre Ahdü Mervan, El-Ahkamus Sultaniye, Kitabu'l Naihatü'l Mülûk, Kutadgu Bilig ve Nasayihü'l Vüzera isimli eserler üzerinde yapılan inceleme sonucunda siyasetnamelerde hakim olan yönetim anlayışının genel özellikleri şu şekilde özetlenebilir;

- Devlet hizmetlerinin ve hizmet sağlayıcı kurumların kapsamı, fonksiyonları ve sınırlılıkları açık ve net ifadelerle belirtilmelidir.
- Personel istihdamı "liyakat" ve "adalet" odaklı gerçekleştirilmelidir. Memurların işten uzaklaştırılması ya da kıdemlerinin düşürülmesi keyfiyete değil belirlenen standartlara göre gerçekleştirilmelidir. Memuriyet alanındaki cezalandırmaların gerçekleşebilmesi için delillerin hukuki alanda ispatı önemsenmelidir.
- Üst yönetim ve nüfuzlu kişilerin baskılarını engellemek için bazı makam ve kurumlara takdir yetkisi ve görevlerinde serbestlik hakkı tanınmalıdır.

- Memur ücretlerinin kıdem odaklı yapılandırılmasına ilişkin ifadelere rastlanılamamıştır. Ancak, memurlara yaptıkları iş karşılığında adil ve yeterli bir ücretlendirmenin yanında sosyal yardımlarda bulunulmalıdır.
- Devlet memurlarının mesleki gelişimine önem verilmelidir. Bunun için öncelikle memur istihdamında "bilgi, akıl, ehliyet ve yeterlilik gibi nesnel şartlar" gözetilmeli; "meslek içi eğitim", "adil performans değerlendirilmesi" ve "çalışan disiplininin yönetilmesine" dikkat edilmelidir.
- Dürüstlük, sadakat, cömertlik, tok gözlü, şefkatli ve adil olmak gibi çalışanların ahlaki sorumluluklara uyumluluğu teşvik edilmeli; yolsuzluk, rüşvet, kayırmacılık gibi etik dışı faaliyetleri engelleyecek önlemler alınmalıdır. Çalışanların ücretlendirilmesine dikkat etmek, hediyeleşmenin sınırlarını belirlemek, rüşvet ve yolsuzluk gibi faaliyetler karşısında sert ve toplumdan dışlayıcı tutum sergilemek ve çalışan disiplininin yönetilmesinde ödüllendirme gibi cezalandırmadan yararlanmak bu önlemlere örnek olarak gösterilebilir.
- Kamu yönetiminin etkinliği, verimliliği ve kamu kaynaklarında tasarruf amacıyla kamu personel sisteminde "norm kadro" uygulamasına yer verilmeli; niteliksiz ve çok sayıda personel istihdamına son verilmelidir.
- Devlet idaresinde akıllı, bilgili, devlet yönetiminde uzman, tecrübeli liderler ve üst düzey bürokratlar bulunmalı; merkezi yönetimin genel organizasyonunda "mantık ve bilgi" ön plana çıkarılmalıdır.
- Uygun politika ve siyasetin belirlenmesi için alanında uzman kişilerle "istişareye" önem verilmelidir.
- Toplumdaki bireylerin iyi ve adil yönetilmesini garanti altına almak ve kamu yararını korumak, kamu hizmetlerinin sağlanmasındaki aksaklıkları görmek ve bunlara çözüm üretmek, toplumun problem ve arzularından haberdar olmak için "denetim mekanizmalarından" aktif olarak yararlanılmalıdır.
- Yönetsel süreçler içerisinde devletin bekası, güvenlik ve istikrarı için şeffaflıktan ziyade "sır saklama ve gizlilik" esasına riayet edilmelidir.
- Devlet başkanı ve üst düzey bürokratlar, eylem ve tutumlarından doğan hatalar karşısında sorumluluk almalı ve durumu telafi etmelidir. İncelediğimiz eserlerde devlet başkanlarının hataları karşısında sorumlu tutulacakları hukuki yaptırım ve yapılar sistemli bir şekilde ele alınmamıştır ancak devlet başkanı "hesap verebilir"

ve “sınırlandırılabilir” olmalı, idarede “hukukun üstünlüğüne” dikkat etmelidir. Mâverdi ve Yusuf Has Hâcib’e göre devlet başkanının hesap verebilirliği yargı mekanizmalarıyla hukukun garantisine alınmalıdır.

- Devlet içerisinde kamu hizmetlerinin sağlamakla görevli yapılar “hiyerarşik” bir düzene sahip olmalıdır. Yetkiler en tepede (devlet başkanı) toplanmalı, zaman zaman belirlenen şartlar doğrultusunda “iş bölümü ve yetki devri” yapılmalıdır. Bu doğrultuda, yönetimde “idarenin bütünlüğü” esas alınmalı, idare içindeki teşkilatlanma “birbiriyle uyumlu yapılardan” meydana gelmelidir.
- İncelediğimiz eserlerde, yargı bağımsızlığını temsil eden etkin mekanizmalara sıklıkla rastlamamamıza rağmen devlet başkanı dahi herkes hukuka uygun hareket etmelidir. Kamu hizmetlerinin dağıtımında düzenleyici unsur “adalet ve hukukun üstünlüğü” olmalıdır.
- Yönetim, önemli kararları almadan ve uygulanmadan önce alanında uzman kişilerle istişare etmeli, üst düzey bürokratlar (özellikle vezirler) gelecek için risk oluşturacağı düşünülen karar ve eylemler öncesinde karar alıcı ve uygulayıcı mekanizmayı can ve mal korkusu yaşamadan uyarabilmelidir. Yönetimde “öngörülebilirlik ve risk yönetiminin” etkin bir şekilde yapılabilmesi için bürokrat ve danışanlara görevleri kapsamında “serbestlik” tanınmalıdır.
- Kamu hizmetlerinin kaliteli şekilde sağlanabilmesi için “hizmetlerin yerinden karşılanmasına” ve vergilerin ilk etapta toplandığı bölgenin ihtiyaçları için kullanılmasına dikkat edilmelidir.
- Yönetimi ve yönetimin kalitesini güçlendiren hazinede “mali sürdürülebilirliğin” sağlanması için hazinenin yönetimi tecrübeli ve iş bilir kimselere emanet edilmeli; bu makamlara yetki devri yapılmalı ve serbestlik tanınmalıdır.
- Mali sürdürülebilirlik için “kamu kaynaklarının verimli ve etkin kullanımına”; satın almaların iş bilen bir kimse tarafından tasarruf gözetilerek yapılmasına dikkat edilmelidir.
- Devlet başkanı ve üst düzey bürokratlar “kamu malı ve şahsi mal ayrımına” dikkat ederek harcamalar yapmalı; toplumdaki tüm bireyler kamu kaynaklarından eşit bir şekilde yararlanmalıdır.
- Toplumdaki fertlerin refah seviyelerinin korunması için “adil ve gelirle orantılı vergilendirme sistemi” düzenlenmelidir.

Bu doğrultuda, daha önceki bölüm başlıklarında yer verilen Tablo 1 ve Tablo 2'de görülebileceği üzere siyasetnameler diğer disiplinlerden ziyade yönetsel alanın ön plana çıkarıldığı eserlerdir. Yönetime dair elde edilen bu verilerin devlet ve iktidar tanımı, etik ve ahlaki ilkeler, denetim, yargı ve hukuk, personel yönetimi gibi başlıklar altında değerlendirebildiği Tablo 7 aracılığıyla gözlemlenebilir.

Tablo7. Siyasetnameler Aracılığıyla Elde Edilen Yönetim Anlayışının Kavramsallaştırılması

Devlet ve Devlet Başkanı	Etik ve Ahlaki İlkeler	Denetim	Ekonomi	Yargı ve Hukuk	Personel Yönetimi
Devlet Tanımı	Etik Lider	Risk Yönetimi	Vergi Sistemi	Yargı Teşkilatı	Değer Odaklı Çalışan Politikaları
İktidar Tanımı ve İktidarın meşruiyet KaynağıTanımı	Etik Dışı Faaliyetler	Hesap Verebilirlik ve Gizlilik	Mali Yapılar	Adalet	Çalışan Performanslarının Değerlendirilmesi
Liderlik Tipi	Menfaat Çatışması	Halktan Haberdar Olma	Kamu Gelir ve Giderleri		Çalışanların Ücretlendirilmesi
		Denetim ve Şikayet Mekanizmaları			Çalışan Disiplininin Yönetilmesi

Tablo7'de de görüleceği üzere, siyasetnameler aracılığıyla devlet ve iktidar tanımı, iktidarın meşruiyeti, liderlik tipi, etik dışı faaliyetler, etik lider, menfaat çatışması, risk yönetimi, hesap verebilirlik ve gizlilik ilkesi, halktan haberdar olmak, denetim ve şikayet mekanizmaları , vergi sistemi, mali yapı ve kamu gelir-giderleri, yargı teşkilatı ve adalet, değer odaklı çalışan politikaları, çalışan performanslarının değerlendirilmesi, çalışanların

ücretlendirilmesi ve çalışan disiplininin yönetilmesine dair alt başlıkların yönetim faaliyeti içerisinde dahil edildiği görülmektedir.

Siyasetnamelerde devlet; etik, ehliyetli ve paternalist (babacan) devlet başkanının idaresi altında birbiriyle uyumlu hiyerarşik yapılardan meydana gelmektedir. Devlet başkanının seçilmesinde "kan ve soya dayalı klientalizm" etkisi görülmektedir. Yönetme işinin güçlüğü sebebiyle devlet başkanı "kâtip, vezir ve sadrazam gibi" merkez idaresinde oturan üst düzey bürokratlarla "istişare" etmekte ve onlarla "iş bölümü" yapmaktadır. Taşraya "valiler" atayan devlet başkanı, "hizmetlerin yerinden görülmesi" için "muhtesipler" görevlendirmektedir. Hukukun adaletli ve hızlı bir şekilde uygulanabilmesi için "kadı" tayinleri gerçekleştirmektedir. Devlet başkanı, "idarenin bütünlüğü" esasını koruyarak "liyakat" çerçevesinde seçilen üst düzey bürokratlarla "yetkilerini paylaşmakta" ve onlara "görev alanlarında serbestlik" hakkı tanımaktadır. Makam ve statülerin kapsamları, şartları net olarak belirlenmiş, memurların hakları "personel sistemi" aracılığıyla garanti altına alınmıştır. Çalışanların "mesleki eğitimlerine", "performanslarının değerlendirilmesine", "çalışan disiplininin yönetilmesine" ve "değer odaklı çalışan politikalarının" yürütülmesine önem verilmektedir. Devlet ve yönetimin bekası için "güçlü bir ordu", "gizlilik", "risk yönetimi ve öngörülebilirlik" gibi ilke ve yöntemler vurgulanmaktadır. Kamusal hizmetlerin kalite ve sürdürülebilirliği için "zengin bir hazine", "norm kadro uygulaması" ve "adaletli vergilendirme" sistemi oldukça önemlidir. Kaliteli ve adaletli hizmet dağıtımında "denetim faaliyeti" büyük önem taşımakta; idare, "hiyerarşik denetim", "yargısal denetim", "müfettişlik kurumu" gibi yapılarla ve "halkın yönetime ulaşabilir kılınmasıyla" etkin bir şekilde denetlenmelidir.

Böylece siyasetnamelerdeki yönetim anlayışının salt değerler bütünü olmaktan ziyade devletin kurumsal ve işlevsel yapısını da detaylı olarak inceleyerek yönetimi ilke, yöntem ve yapılar aracılığıyla değerlendirmeye olanak sağlayan eserler olduğu görülmektedir. Siyasetnameler aracılığıyla elde edilen ilke, yöntem ve yönetsel yapılar Tablo 9'da incelenmiştir. görülmektedir. Siyasetnameler aracılığıyla elde edilen ilke, yöntem ve yönetsel yapılar Tablo 8'da incelenmiştir.

Tablo 8. Siyasetnamelerde Yönetsel İlke, Yöntem ve Yapılar

Yönetsel İlkeler	Yönetsel Yapı ve Birimler	Yönetsel Yöntemler
Paternalist Devlet ve Lider Anlayışı	Etik , Ehil ve Paternalist Devlet Başkanı	Makamların Kapsam ve Standartlarını Belirleme
Adalet	Vezir/ Sadrazam/ Kâtip/ Hazinedar	Kan ve Soya Dayalı Klientalizm
Hukukun Üstünlüğü	Vali/ Muhtesip/ Kadı	Çalışan Performanslarının Değerlendirilmesi
Hesap Verebilirlik	Ordu	Çalışan Disiplininin Yönetilmesi
Gizlilik	Personel Sistemi	Çalışanların Eğitilmesi
Etkinlik ve Verimlilik	Hazine	Adil Ücretlendirme
İdarenin Bütünlüğü	Denetim ve Şikayet Mekanizmaları	Norm Kadro Uygulaması
Etik ve Ahlaki Değerler		Etik Dışı Davranış ve Faaliyetlerle Mücadele
Liyakat		Risk Yönetimi
Öngörülebilirlik		Halka Kapıların Açık Tutulması
Kamu Hizmetlerinin Eşit Dağıtımı		Adil Vergilendirme
Kamu Malı ve Şahsi Mal Ayrımı		Yetki Paylaşımı ve İş Bölümü
Kamusal Hizmetlerde Yerindelik Esası		Görev Kapsamında Serbestlik

Üzerinde devlet idaresi ve kamu yönetimi okuması yapılan eserler üzerinden siyasetnamelerin büyük bir çoğunluğunun mevcut problem ve aksaklıkların çözümü için realist (gerçekçi) bir bakış açısıyla ele alındığı, ideal olandan ziyade var olanın geliştirilmesi için çaba harcadığı tespit edilmiştir.

Örneğin *Ahdü Mervan*, toplumun idaresinde merkezin çevreye karşı güçsüz kalması neticesinde halifelerin öldürüldüğü ve çok sayıda Müslüman'ın hayatını kaybettiği bir dönemden hemen sonra iktidarı ele geçiren Emeviler döneminde yazılmıştır. Gerek acı

toplumsal hadiseler, gerekse kabileler arası çıkar çatışmalarının sonlanmaması gerekse yönetim tanımaz grupların sürekli isyan halinde olması Emeviler'in "merkezi korumaya politikalar" geliştirmesine neden olmuştur. Bu sebeple Emevi halifeleri "zillulah-ı fil alem" (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) olarak nitelendirilmiş ve mutlak otoritenin sahibi olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca azınlıkların güçlenmesine engel olmak amacıyla "Mevali politikaları" uygulanmıştır. Emevilerin kan ve soyu önceleyen asabiyet anlayışları Ahdü Mervan'da da tam anlamıyla hissedilmektedir. Yalnızca yaratıcıya hesap vermekle mükellef kılınan hükümdar, yargı ve yürütmenin sahibi olarak tasvir edilmiştir. Azınlıklara karşı tedbiri elden bırakmamayı öğütleyen Abdülhamid el-Katib, savaşın yıkıcı etkilerini oldukça iyi analiz ederek mecbur kalmadıkça savaştan kaçınmayı çağının oldukça ötesinde bir bakış açısıyla ele almıştır.

Mâverdi'nin eserleri incelendiğinde, müellifin İslam dünyasını bekleyen tehlikeleri oldukça iyi analiz ettiği görülmektedir. Emevilerden sonra İslam dünyasını dini ve siyasi hakimiyeti altına alan Abbasi halifeleri zamanla tüm siyasi otoritelerini kaybetmiş sadece ismen varlık göstermişlerdir. Siyasi alanda oluşan bu boşluk İslam dünyasının idaresine talip Büveyhiler ve Fâtimiler gibi yeni güçlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Mâverdî ise halifeleri güç ve otorite sahibi bir imaja bürümesi sebebiyle gerçeklikten uzak olarak nitelendirilmesine yol açabilir. Ancak, Mâverdi "gerçekçi" bir yazardır. Çünkü; İslam dünyasının mevcut bir iktidar savaşını kaldıramayacağını gören Mâverdî, mevcut iktidarı korumaya yönelik, birleştirici politikalar üretmeye çalışmıştır. Bunun en önemli örneklerinden biri Mâverdî'nin halifelik şartlarına, "*Halife Kureyş soyundan gelmelidir*" ibaresini eklemiş olmasıdır. Böylece Abbasiler'in halifelikteki hakları kesinleşerek, diğer güç odaklarının iktidar için hak iddia etmesi engellenmiş olacaktır. "*Bir devlette birden fazla devlet başkanının olamayacağını ve dini başkanın siyasi otoriteye de sahip olması gerektiğini*" vurgulayan Mâverdi mevcut halifeyi siyasi alanda da güçlendirerek Müslüman toplumunun istikrara kavuşmasını amaçlamıştır.

Nasâyihü'l-Vüzera ise doğrudan dönemin problemlerini saptamaya ve bunlara çözümler sunmaya yönelik yazılan bir "ıslahatname" niteliği taşımaktadır. Mehmet Paşa, uzun yıllar devletin en üst kademelerinde çalışmış bir bürokrat olması sebebiyle idare ve yönetimdeki aksaklıklara çok yakından şahit olmuştur. Saptadığı problemlere yönelik imparatorluğun parlak dönemlerinde kullanılan yöntem ve uygulamaları incelemiş, elde

ettiği verileri kendi dönemiyle kıyaslayarak gerçekçi ve çözüm odaklı tavsiyelerde bulunmuştur

Karahanlılar döneminde yazılan *Kutadgu Bilig* ise incelediğimiz diğer eserlerden farklı bir bakış açısıyla ele alındığı görülmüştür. Yusuf Has Hacib, her ne kadar Türklerin İslamiyet'i kabul ettikten sonraki Türk kültürü ve yönetim geleneğini olduğu gibi yansıtma başarısı gösterse de yönetim anlayışı tamamen değerler üzerine inşa edildiği görülmüştür. Bu değerleri, eserdeki karakterler üzerinden idealize ederek yönetimde mükemmelliğe ulaşmaya çalışan müellif devleti ve devlet idaresini "idealist bir bakış açısıyla" ele almıştır.

Tablo 9. İncelenen Eserlerde Devlet Yönetimi ve Kamu İdaresine Bakış Açısı

	Bakış Açısı
Ahdü Mervan	Realist (Gerçekçi))
Kitabü'l Nasihatü'l Mülûk	Realist
El-Ahkamus Sultaniye	Realist
Kutadgu Bilig	İdealist
Nasayihü'l Vüzera	Realist

Bu doğrultuda siyasetnameler, yönetimi sadece teorik olarak inceleyen idealist bakış açısı ve salt değerler bütünü olmaktan ziyade yazıldıkları dönemin reel-politikasıyla uyumlu çözüm önerileri sunan, devlet ve yönetimi kuramsal olarak değerlendirmenin yanında onları kurumsal ve işlevsel açıdan da değerlendiren, yönetsel alana pratik ve anlamlı bir izdüşüm sağlayabilen eserler olduğunu söyleyebiliriz.

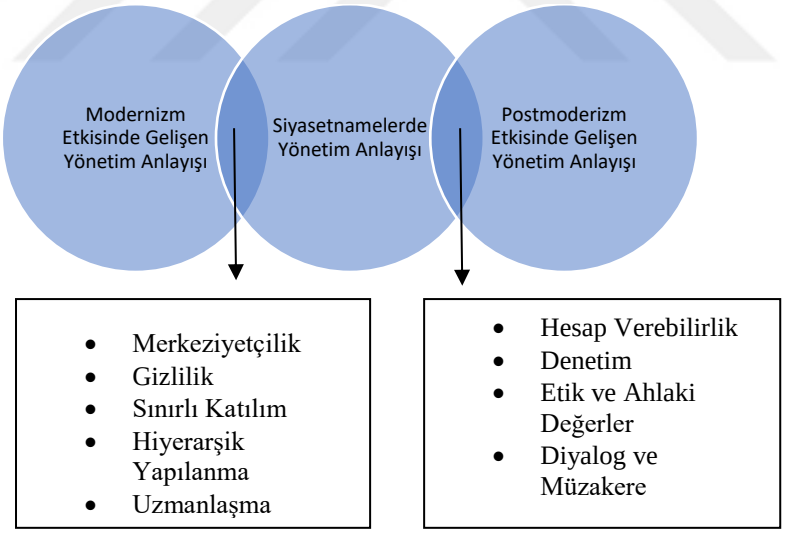
İncelenen eserler üzerinden yapılan değerlendirme sonrası siyasetnamelerin modernist, post-modernist ve post-modern ötesi devletin yönetim esasları ile paralellik gösterdiği noktalar olduğu tespit edilmiştir.

Modernizm, Orta Çağ'dan sonra Aydınlanma, Rönesans ve Reform hareketleri, sanayi devrimi ve kapitalist etki, parlamentarizme dayalı modern ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla önem kazanan ve etkisini II. Dünya Savaşı'na dek sürdüren bir dönemi kapsamaktadır. Modernizm, siyasal ve sosyo-ekonomik alanı şekillendirdiği gibi yönetim anlayışını da şekillendirerek "yönetimde rasyonel kapitalist değerler, etkinlik, hiyerarşik

kontrol, politika ve yönetim ayrımı, bürokratik yapılanma, yukarıdan-aşağıya kontrol mekanizmaları, sınırlı sapmalar, vatandaşın katılımının sınırlı olduğu kapalı bir sistem, gayri şahsilik, merkeziyetçilik ve uzmanlaşmaya" dayalı ortodoks kamu yönetimi anlayışını inşa etmiştir.

Postmodernizm ise II. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişim gösteren ve modernizmden kopuşu, ona ait kavram ve düşüncelerin mutlak reddine dayanan bir kırılma noktası olarak tanımlanabilir. 1970'li yıllardan sosyal bilimler alanına etki eden postmodernizm kamu yönetimi anlayışını da etkileyerek "Yeni Kamu Yönetimi İşletmeciliği" ve "Yönetişim" gibi yeni paradigmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. ortaya çıkmıştır. Bu yeni paradigmalar hükümetin kamu hizmetlerindeki rolünü minimuma indiren, demokrasi, katılımcılık, açıklık, hesap verebilirlik, denetim, etik ve ahlaki değerler, sivil toplum kuruluşlarına, performans ölçümüne, çoğulculuğa, yerindelik ilkesine, esneklik, diyalog ve müzakereye" dayalı bir yönetim anlayışının popülerlik kazanmasına yol açmıştır.

Şekil 1. Siyasetnamelerin Yön Verdiği Yönetim Anlayışının, Modernizm ve Postmodernizmin Şekillendirdiği Yönetim Paradigmalarıyla Benzer Yanları

Şekil 1'de görüldüğü üzere modern ve postmodern anlayışın şekillendirdiği yönetim paradigmaları ile siyasetnamelerden ulaşılan yönetim anlayışının çeşitli benzerliklere sahip olduğu görülmektedir. Siyasetnamelerde yönetsel süreçlere dahil edilen bu kavramların anakronizme düşmeden dönem şartları içerisinde değerlendirilmesine ve öne sürülen ifadelerin ilkel bir formasyonu olduğu unutulmamalıdır.

Tüm bu değerlendirmeler neticesinde çalışmamızın temel çıkış noktasını oluşturan "Siyasetnamelere lafzı ve ruhunu veren temel ilke, değer ve yönetsel prensipler günümüz çağdaş devletinin kamu yönetimi ve kamu hizmetlerine yön verecek niteliğe sahip midir?" sorusuna yanıt verebiliriz.

Siyasetnameler her ne kadar tarih, sosyoloji, ilahiyat ve felsefe gibi alanlarda yapılan çalışmaların konusunu oluşturuyor olsa da son dönemlerde siyasetnameler üzerinden siyaset düşüncesi ve yönetim bilimi alanında yapılan çalışmalarına artış gösterdiği izlenmiştir. Siyasetnameler üzerinde yapılan içerik analizinden yola çıkarak bu türde kaleme alınan eserlerin temel odak noktasının "yönetim" olduğu saptanmıştır. İncelediğimiz eserler yazıldıkları dönemin şartları içerisinde değerlendirilmiş ve siyasetnamelerin çoğunlukla dönemleriyle uyumlu reel-politikaya ve yönetsel aksaklıklara yönelik çözüm odaklı tavsiye ve öneriler sunduğu görülmüştür.

Realist bir bakış açısının hakim olduğu siyasetnamelerde kamu yönetiminin devlet, lider, halk, personel (memur), yönetsel yapı ve mekanizmalar, yönetim politikaları, hukuk kuralları ve etik-ahlaki değerler ve hazine (mali kaynaklar) gibi bileşenlerden oluştuğu izlenmiştir. Bu başlıklar aracılığıyla siyasetnamelerin salt değerler bütününden oluşmadığı devleti ve devlet yönetimini ilke, yöntem ve yönetsel yapılar aracılığıyla inceleyerek devlet ve yönetim kavramlarını kavramsal açıdan tartıştığı gibi kurumsal ve işlevsel olarak da ele aldığı görülmüştür.

Günümüzde, Hz. Muhammed'e peygamberliğin geldiği "40 yaşın", ülkemizde başkanlık seçilme yaşı için minimum sınır olarak belirlenmesi; devlet-halk ve lider-halk arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde paternalizm ögelerine rastlanması geçmişten gelen inanç, anlayış, kültür ve tarihi tecrübe gibi faktörlerin günümüz yönetim faaliyetlerini nasıl etkilediğini göstermesi açısından önem taşımaktadır. İncelediğimiz siyasetnamelerin dört farklı zaman diliminde ve dört faklı iktidarın yönetimi altında yazıldığı göz önünde bulundurulduğunda yönetsel alandaki aksaklıkların benzer sebepler kaynaklı gelişim göstermiş olması dikkat çekicidir. Devlet yönetimi ve kamunun idaresinde etik ve ahlaki değerlerin eksikliği, norm kadroya uygun olmayan personel sistemi, liyakatsizlik, kamu harcamalarında israf, ehliyetsiz idareciler, denetim mekanizmalarının etkin işleyememesi ve kamu hizmetlerinin dağıtımında adaletin sağlanamaması gibi yönetsel problemlere kaynaklık ettiği ilerisi sürülen bu sebepler günümüz çağdaş yönetimlerinde de yönetsel

faaliyetlerin etkin ve verimli bir şekilde sunulmasını engelleyen temel faktörler arasında yer almaktadır. Ayrıca, siyasetnamelerin yönetimi incelemek, tanımlamak ve iyileştirmek için yararlandığı ilke, yöntem ve yönetsel yapıların; modern ve post-modern dönemde ortaya çıkan kamu yönetimi paradigmalarıyla bir takım benzerliklere sahip olduğu da tespit edilmiştir.

Bu doğrultuda, siyasetnamelerin yalnızca tarihi bir belge olmaktan öte yönetimin tarihsel kodlarına ulaşabilmek, günümüz çağdaş yönetimlerinin sorunlarını saptayabilmek ve bu sorunların çözümüne kavramsal ve pratiksel açıdan referans oluşturabilecek bir nitelik taşıdığını söyleyebiliriz. Bu sebeple, post-modern ötesi dönemde oluşacak yeni yönetim paradigmalarının sorun alanlarının tespiti ve bu sorunlara getirilecek çözüm önerileri için siyasetnameler üzerinden yapılacak yönetim bilimi çalışmalarının önem kazanacağını düşünmekteyiz.

ÖNERİLER

Bu çalışmanın neticesinde yönetimin tarihsel kodlarını günümüze taşıyabilen siyasetnamelerin, devleti değer ve ilkeler yanında kurumsal ve işlevsel bir pencereden inceleyerek yazıldığı dönemin reel politikasına uyumlu gerçekçi çözüm önerileri sunduğu görülmüştür. Toplumların geçmişten gelen gelenek, inanç, kültür ve tecrübeleri günümüzün yönetim anlayışı üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Siyasetnameler ise yönetimin tarihsel kodlarına ulaşmak için kullanılan en önemli araçlardan biridir. Bu eserler tarihsel bir belge olmanın çok ötesinde ortaya çıkacak yönetim paradigmalarına referans oluşturabilecek niteliğe sahiptir. Siyasetnamelerde değerlendirilen yönetsel faaliyetlerin problem alanları, günümüz çağdaş yönetim faaliyetlerinin karşılaştığı sorunlarla büyük bir benzerlik içerisindedir. Yönetimin işlevselliği ve etkinliği için siyasetnamelerde ortaya konan çözüm ve tavsiyeler ise 18. yüzyıldan günümüze yönetimde yeni paradigmaların doğmasına yol açan modern ve postmodern yönetim anlayışlarıyla birtakım ortak özelliklere sahiptir. Bu doğrultuda post modern sonrası ortaya çıkabilecek yeni yönetim paradigmalarına kaynak oluşturabileceği düşünülen siyasetnameler yönetim bilimi alanında daha yoğun bir şekilde çalışmaların konusu olmalıdır.

Bu doğrultuda, siyasetnameler yönetim bilimi alanında şu bağlamlarda incelenebilir;

- Yaklaşık 400 yıldır yönetim faaliyetlerini teorik ve kurumsal açıdan dönüştüren modernizm ve postmodernizm etkili yönetim paradigmalarının, siyasetnamelerde tasvir edilen yönetim anlayışıyla hangi açıdan ve ne derecede benzerlik gösterdiği detaylı bir şekilde incelenebilir. Bunun neticesinde, siyasetnameler aracılığıyla post-modern ötesi dönemin şekillendireceği yönetim anlayışına dair tahminlerde bulunulabilir.
- Yönetim faaliyetlerini ve idarecileri olumlu yönde geliştirme amacıyla yazılan siyasetnamelerin günümüzde yazılmaya devam edip/etmediğine, siyasetname geleneğinin devam ettiği düşünülüyorsa ne şekilde sürdürüldüğüne dair bir

çalışma yapılabilir. Bu çalışmayla günümüzde bir siyasetname yazmanın sınırlılıkları ve kazanımları tartışılabilir.

- Günümüz toplumlarını idare eden yönetimlerin aksayan, problemli, kalitesiz ve verimsiz yönleri saptanarak bugünün idarecileri için 21. yüzyıla ait bir siyasetname örneği üzerinde çalışılabilir.
- Son olarak personel sistemi, mali yapı ya da denetim mekanizmaları gibi başlıkların müstakil konular olarak siyasetnameler üzerinden analiz edilmesini içeren çalışmalarında siyasetnamelerden elde edilen yönetim anlayışının kavramsallaştırılmasına olanak sağlayacak işlevsel bir nitelik taşıyacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

Adalıoğlu, H. H. (2004, Aralık 2). Siyasetnamelerin Klasik Kaynakları. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* c.5 (2), 1-22.

Adalıoğlu, H. H. (2013). Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 237-253.

Akgüner, T. (2001). *Kamu Personel Yönetimi.* (Genişletilmiş 4. Baskı). İstanbul: Der Yayınları: 90.

Akıncı, M., & Şafak, G. (2020). *Türk İslam Siyasi Düşüncesi Teşekkül Devrinden 18. Yüzyıla.* Ankara: Kadim Yayınları.

Akpınar, E. (2006). *Kamu Yönetiminde Denetim Olgusu ve Türkiye'de Kamu Yönetiminin Denetlenmesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.

Aksoy, A. (2019). *Yönetim Ahlâkı Bağlamında Osmanlı Siyasetnamelerinin İncelenmesi.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akyol, A. (2017). *Kutadgu Bilig'de Ahlak ve Siyaset.* Ankara: Araştırma Yayınları.

Arslan, M. (1989). Eski İran Devlet Geleneği ve Siyasetnameler. *Sosyoloji Dergisi,* 3 (1), 231-262.

Atay, T. S. (2018). *Kutadgu Bilig'te Kötü Yönetim ve Kötü Yöneticilik Kavramları Kapsamında Bir İnceleme.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ateş, H., & Dağ, B. (2016). Siyasetnamelerde Kamu Yönetimi ve Kamu Yöneticileri ile İlgili Sorun Tespitleri ve Tavsiyeler: Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *Akademik Bilim Sosyal Bilimler Dergisi (ABSOD),* 1-15.

Atik, K. (2018, Kasım). Türklerdeki Hâciblik Kurumunun Karşılaştırılmalı Tarih Açısından Değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi,* y.5 (30), 316-324.

Ay, H., & Uçar , Ö. (2015). Devletin Gelişim Süreci. *İşletme Fakültesi Dergisi,* c.16 (2), 195-206.

Nizamülmülk (2009). *Siyasetname.* (Çev. M.T. Ayar). (17. Basım) Los Angeles: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Aycan, İ. (1999). Emeviler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri (41-132/661-750). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.39 (1)*, 147-174.

Balcı, M. (2013). *İslam Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı.* Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı.

Barış, M. N. (2017, Aralık). İslam Bilim Tarihi'nde İlk Tercüme Faaliyetleri ve Bilgi Üretimine Katkısı. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 21 (3)*, 1873-1904.

Bedirhan, Y. (2017). *İslam Tarihi: Başlangıçtan Selçuklulara Kadar.* Konya: Eğitim Yayınevi.

Bıçak, A. (2005). Türk Düşüncesi Araştırmalarında Yöntem Sorunu ve Devlet. *Dîvân İlmi Araştırmalar (18)*, 59-78.

Bircan, H. (2019). *Doğu Siyasetname Geleneğinde İdeal Hükümdar Düşüncesi "Yönetenlerin Yönetimi Örneği". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.* Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Brockelmann, C. (1992). *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

Bulut, A. (2007). Abdülhamid el-Katib'in Risalelerinde İktibas Sanatı "Taat Risalesi" Örneği. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, c.7 (1*), 247-268.

Butterworth, C. E. (2007). *İslam Felsefesinde Siyasi Düşüncenin Gelişimi.* (Çev. Selahattin Ayaz). İstanbul: Pınar Yayınları.

Cahen, C. (2021). *Türklerin Anadolu'ya ilk Girişi (XI. Yy'ın İlk Yarısı), (Çev. Yaşar Yücel ve Bahaeddin Yediyıldız).* Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarihi Kurumu Yayınları. (Eserin Orjinali 1988'de yayımlandı).

Canatan, K. (2014). *İslam Siyaset Düşüncesi ve Siyasetname Geleneği.* İstanbul: Doğu Kitabevi.

Caviş, Ş. A. (2017). *İslam ve Siyaset Hz. Ali'nin Bir Emirnâmesi, çev. Mehmet Akif Ersoy, Der. İlknur Kirenci.* İstanbul: Büyüyenay Yayınevi.

Ceylan, A. (2004). Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de Yargı. *AÜEHFD, c. VIII (1-2)*, 23-48.

Cohen, S., & Eimicke, W. (1998). Trends in 20th Century United States Government Ethics. *International Journal of Organization Theory and Behaviour, 3(3/4)*, 571-597.

Cooper, P. J., Brady, L. B., Hardeman, O. H., Naff, K. C., Ott, J., & White, H. (1998). *Public Administration for the Twenty-First Century*. (Forth Worth). Harcourt Brace College Publishers.

Çelik, A. H. (2020). İmam-ı Maverdi'de Devlet Felsefesi ve Siyaset Bilimi Açısından İrdelenmesi. *ürk İslam Siyasi Düşüncesi Teşekkül Devrinden 18. Yüzyıla.* M. Akıncı, & G. N. Şafak (Editörler), s. 119-132. Ankara: Kadim Yayınları.

Daft, R. L. (1997). *Management. (Fourth Edition).* USA: The Dreyden Press.

DİA. "Kutadgu Bilig". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 26*: 478-480. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Dinçer, Ö. (2017). *Bilgi ve Hikmet Sahiplerinden Yönetim Dersleri.* İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Dinçer, Ö. (2018). *Siyasetnameleri Yeniden Okumak.* 2.Basım (Gözden Geçirilmiş). İstanbul: Klasik

Yayınları.

Drechsler, W. (2014). What is and why do we study Islamic Public Administration in the former Second World? *Administrative Culture, vol. 15 (2*), 123-142.

Dursunoğlu, İ., Gündoğdu, S., & Boyalı, H. (2021). Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık) İmajına Yönelik Bir Araştırma. *Ombudsman Akademik, y.7 (14*), 67-94.

Duyar, Z. (2019). *Türk Yönetim Kültüründe Siyasetnamelerde Etik Değerler ve 2000 yılı Sonrası Türk Kamu Yönetiminde Etik Anlayış Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz.Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.* Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

el-Iş, Y. (2017). Emevi Yönetimine Genel Bir Bakış. *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5 (10),* 177-188.

el-Katib, A. (2017). *Doğu'nun Hükümdarı.* İstanbul: Lacivert.

El-Mâverdi, E. H. (2016). *Siyaset Sanatı.* (Çev. Mustafa Sarıbıyık). İstanbul: Özgü Yayınları.

El-Mâverdî, E.-H. (2014). *Bilge Yöneticinin El Kitabı -Edebü'l-Vezîr-*. (Çev,İbrahim Barca). İstanbul: Klasik Yayınları.

el-Maverdi, E.H. (2018). *El-Ahkamü's Sultaniye.* (Çev.çev. Ali Şafak). İstanbul: Bedir Yayınevi.

Eren, C., & Khalilov, R. (tarih yok). Abdülhamid el-Kâtib b. Yahyâ ve Edebü'l-Kâtib Adlı Eseri.

Ergan, N. G. (1999). Siyasetnamelerimizde Çizilen Devlet Adamı Portresi. *Bilig, (8)*, 27-45.

Ergin, A. Ş. "Abdülhamîd el-Kâtib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1*: 225. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Eroğul, C. (1974). Siyaset Kavramı Hakkında Bir Deneme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 29 (02) , 113-130.

Eryılmaz, B. (2008). Etik Kültürü Geliştirmek. *Türk İdare Dergisi, c.459*, 1-12.

Eryılmaz, B. (2017). *Bürokrasi ve Siyaset Bürokratik Devletten Etkin Yönetime. (6. Baskı)* İstanbul: ALFA.

Fendoğlu, H. T. (2016). Cumhurbaşkanlığı Sisteminde Ombudsman Denetimi: İdarenin Kamu Denetçiliği Kurumu Tarafından Denetlenmesi. *Ombudsman Akademik, y.3 (5)*, 13-36.

Göksu, E. (2020). Kutadgu Bilig'e Göre *Türk Hükümdarlık Sanatı.* (2. Baskı). İstanbul: Kronik Kitap.

Gözler, K. (2012). *Hukukun Temel Kavramları.* (9. Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağitım.

Güner, H. (2014). Türkiye'de Kamu Yönetimi ve Kamu Yönetiminin Denetimi. *DENETİŞİM*, s. 65-72.

Hacib, Y. H. (2021,). *Kutadgu Bilig*. (Çev. Ayşegül Çakan). (11. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Haldun, İ. (2013). *Mukaddime, c.1*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Hamidullah, M. (1984). *İslam Hukuku Etüdleri.* (Çev: Bülent Davran). İstanbul: Bir Yayıncılık.

Kallek, Cengiz. "Mâverdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 28: 180-186. Ankara: TDV Yayınları, 2003)

"Kamuda İnsan Kaynakları Çalışma Grubu Raporu". T.C Kalkınma Bakanlığı, 2018.

Kara, A. (2018). *17. Yüzyıl Siyasetnamelerinin Temel Meseleleri: Hâbnâme Üzerine Bir Değerlendirme.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karaman, H. (1996). *İslam Hukukunda İctihad.* İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınevi.

KHAN, M. (1995, (Ekim-Aralık)). Yeni Başlayanlar İçin Denetime Giriş. (Çev.Faruk Eroğlu), *Sayıştay Dergisi, c.6 (19)*, 15-30.

Köse, H.Ö. (1999). Denetim ve Demokrasi. *Sayıştay Dergisi*, 10 (33) (Nisan-Haziran), 62-85.

Köymen, A. (1976). *Tuğrul Bey ve Zamanı.* (Birinci Baskı) İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kubalı, D. (1999, Mart). Performans Denetimi. *Amme İdaresi Dergisi, c.32 (1)*, 31-62.

Kurt, E., Muaviye b. Ebi Sûfyan'ın Yönetim Anlayışı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.10 (3), 1523-1538.

Kutlu, H. A. (2013). *Meslek Etiği.* Ankara: Nobel Yayınevi.

Küçüköner, H. R. (2018, Mayıs). Hint Alt Kıtasının Dini ve Kültürel Yapısının Şekillenmesinde Arilerin Rolü. *e-Şarkiyat Araştırmaları Dergisi,* 10 (2), 610-624.

Kültüral, Zuhal. "Şâhnâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 38*: 290-292. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Levend, A. S. (1962). Siyaset-nameler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten, c.10*, 167-194.

Lewis, B. (1992). *İslamın Siyasal Dili.* (Çev. Fatih Yaşar). İstanbul: Rey Yayıncılık.

Man, F. (2017). Birleşik Krallık'ta Kamu Denetçiliği: Parlamento ve Sağlık Hizmetleri Ombudsmanı. *Söke İşletme Fakültesi Priene Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, c.1 (1*) 23-34.

Mâverdî, E. H. (2016). *Siyaset Sanatı*. (Çev: Mustafa Sarıbıyık). (2. Baskı) İstanbul: Özgü Yayınları.

Mâverdi, E. H. (2018). *El-Ahkamü's Sultaniye*. (Çev: Ali Şafak). İstanbul: Bedir Yayınevi.

Menekşe, Ö. (2005, Nisan). İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi Ve Nizâmülmülk Örneği. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 5 / 2*, s. 193-211.

Menekşe, Ö. (2005). İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi ve Nizâmülmülk Örneği, c.5 (2) *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 193-211.

Merçil, Erdoğan. "Büveyhîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 6*: 496-500). İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Mert, E. (2018). İdeal Devlet Modeli Önerisi. *ASOBİD/ AJOSS, c.2 (4),* 149-169.

Newman, W. H. (1979). *Yönetim: İşletmelerde ve Kamu Yönetiminde Sevk ve İdare*, (Çev:Kenan Sürgit). Ankara: TODAİE.

Nizamülmülk. (2009). *Siyasetname. (Çev: Mehmet Taha Ayar).* İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Nohutçu, A. (2004). Etik ve Kamu Yönetimi. *Çağdaş Kamu Yönetimi II.* M. Acar, & H. Özgür (Editörler). Ankara: Nobel Yayınevi.

Nohutçu, A. (2021). *Anayasa Hukuku.* (24. Baskı) Ankara: Savaş YAYINEVİ.

Nohutçu, A. (Ağustos 2020). *İdare Hukuku.* (26. Baskı) Ankara: Savaş Yayınevi.

Okumuş, E. (2005). Osmanlılar'da Siyasal Bir Kurum Olarak Adâlet Dairesi . SBArD, 5, 45-51.

Özdemir, H. (2001). *Osmanlı Devletinde Bürokrasi.* İstanbul: Okumuş Adam Yayıncılık.

Özdemir, M. (2008). Kamu Yönetiminde Etik. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 7*, 179-195.

Özel, M. (1998). Yerel Yönetimlerimizin Temel Ayak Bağı: İdari Vesayet Denetimi. *Öneri, c.2 (10),* 81-90.

Özer, H. (1997). *Kamu Kesiminde Performans Denetimi ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi*. Ankara: T.C. Sayıştay 135. Kuruluş Yıldönümü Yayınları.

Özkan, Mustafa. "Medine Vesikası". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (gözden geçirilmiş 3.basım), c. EK-2: 212-215. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.

Özmen, R. (2016). *Devlet Memurları Kanunu.* (42. Baskı) Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Özok, Ö. (2009). Hukuk Devleti ve Yargı Bağımsızlığı. *TBB Dergisi, 84*, 27-30.

Paşa, D. S. (2021). *Devlet Adamlarına Nasihatler, (Haz: Y. Aydemir ve G. Kırpık).* (2. Baskı) Ankara: HECE Yayınları.

Rosenthal, E. I. (1996). *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi,* (Çev. Ali Çaksu) İstanbul : İz Yayıncılık. (Eserin orjinali 1962'de yayımlandı).

Saklı, A. R. (2013, Temmuz). Kamu Yönetimi Displininin Kökenleri: Prusya Ekolü. *Ege Akademik Bakış, c.13(3),* 285-294.

Sarıkçıoğlu, Ekrem. "Tevhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 41: 22-24. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Sawyer, R. D. (2010). *Kadim Çin'in Askeri Klasikleri.* İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Sayan, İ. Ö. (t.y). Türkiye'de Kamu Personel Sistemi: İdari, Askeri, Akademik, Adli Personel Ayrımı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 64 (1)*, 201-245.

Süren, Ö. K. (2009). Türkiye'de Yargının Örgütlenmesi ve Adalet Sisteminin Problemleri. *TBB Dergisi, 85*, 403-413.

Şahin, Z. (2020). *Mâverdî ve İbn Teymiyye'nin Devlet Yönetim Anlayışı (El Ahkâmu's Sultaniyye ve Es-Siyasetü'ş-Şeriyye).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi.

Şaylan, G. (2000). *Kamu Personel Yönetiminden İnsan Kaynakları Yönetimine Geçiş.* İstanbul: TESEV Yayınları.

Şenel, A. (Ankara). *Siyasal Düşünceler Tarihi Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş.* (Kısaltılmış 4. Basım) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Şeyzerî, E.N. (2013). *Siyaset Stratejileri.* (Haz. Ensar Köse). İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Sirkecioğlu Dönmez, Z. (2012). İdari Yargının Geleceği, *Ankara Barosu Dergisi,* (2), 455-457.

Taraktaş, A. (2019). Açık Devlet Dönüşümü Ve Ombudsman Kurumunun Artan Rolü. *Ombudsman Akademik,* 5 (10), 157-187.

The Foundation For Ethical Behavior Executive Order 12674 (t.y.). *Basic Obligation of Public Service*. U.S Department of the Interior**.** HYPERLINK "https://www.doi.gov/ethics/basic-obligations-of-public-service" \l ":~:text=Public%20service%20is%20a%20public%20trust%2C%20requiring%20you%20to%20place,the%20conscientious%20performance%20of%20duty" https://www.doi.gov/ethics/basic-obligations-of-public-service#:~:text=Public%20service%20is%20a%20public%20trust%2C%20requiring%20you%20to%20place,the%20conscientious%20performance%20of%20duty adresinden erişilmiştir.

Timur, H. (2004). Norm Kadro Saptama Teknikleri ve Norm Kadro Kılavuzunu Hazırlama Yöntemi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 22 (2), 201-221.

Turtûşi, M. b. (1995). *Siracü'l-Müluk (Siyaset Ahlakı ve İlkelerine Dair).* (Der. Said Aykut). İstanbul: İnsan Yayınları.

Türkçe Sözlük (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uğur, A. (2001). *Osmanlı Siyaset-nameleri.* İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Usta, S., & Kocaoğlu , M. (2015). Kamu Yönetiminde Etik Davranış İlkeleri Kırşehir Belediyesi Çalışanlarının Etik Algıları Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 20 (3), 153-173.

Ünal, M., & Uysal, M. (2018). Doğu Batı Kültürlerinde Siyasetnâme Geleneği: Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig ve Machiavelli'nin II Principe Örneği. *Tarih Okulu Dergisi (TOD),* 11 (XXV), 249-280.

Vishnuşarman. (2020). *Pançatantra.* (Çev. Hatice Derya Can). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Vural, M. (2015, s.44). Dört Halife Döneminde Yasama Faaliyetinin İşleyişi ve Bazı Yasama Örnekleri (Hz. Ömer Dönemi). *İLTED*, 339-363.

Wart, M. V. (2003). Codes of Ethics as Living Documents. *Public Integrity,* 5 (4), 331-346.

Yazıcı, Hüseyin. "İbn Kuteybe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20:147. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Yeşilyurt, Ş. (2021). İslam Maliye Literatürünün Teşekkülüne Bir Katkı: Maverdi ve Kamu Maliyesi. *Maliye Biliminde Gelenekçi ve Yenilikçi Yaklaşım ve Gelişmeler: Kamu Harcamaları, Kamu Gelirleri, Bütçe.* Ş. Karabulut (Editör). s. 170-171. Ankara: Gazi Kitabevi.

Yıldırım, A. (2018). *Türk Yönetim Geleneğinde Siyasetnameler: Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetname Eserinin Yöneten-Yönetilen İlişkileri Çerçevesinde İncelenmesi.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldız, H. D. "Abbâsiler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1*: 31-48. TDV Yayınları, 1988.

Yılmaz, M. (2004, Aralık 3). İslam Tarihinde (Emevi- Abbasi Dönemi) Saltanata Bağlı Yargı Siyasallaşması. *İSTEM*, s. 135-152.

Yılmazöz, M. (2009). Türkiye'de Kamu Personeli Yönetimi Sorunu. *Maliye Dergisi*, (157), 293-302.

Yüksel, C. (2010). *Siyasette Etik.* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Yüksel, C. (t.y). Türk Kamu Yönetiminde Etik Mevzuatı Değerlendirmesi ve Çözüm Önerileri. 348-360.

Zafer, İ. (2009). *Adil Hükümdar.* (Çev.Barış Doğru). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Zencânî. (2019). *Alâeddin Keykûbat'a Sunulan Siyâsetnâme*. (Haz. Hasan Hüseyin Adalıoğlu). (2. Baskı) İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Sirkecioğlu Dönmez, Z. (2012). İdari Yargının Geleceği, *Ankara Barosu Dergisi,* (2), 455-4

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Seda Eke

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri:

Elektronik Posta:

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	2016
Yüksek Lisans	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim	2023

YABANCI DİLLER

İleri düzeyde İngilizce, başlangıç düzeyinde Almanca.

YAYINLAR

Eke, S. (2022) "Yasama Dokunulmazlığı Kavramının Dünü, Bugünü ve Yeni Anayasa Tartışmaları Kapsamında Değerlendirilmesi", *Türkiye İçin Yeni Anayasa Vizyonu Ve Yol Haritası,* 371-387, (ed.) A. Nohutçu, Savaş Yayınevi, c. 1, Ankara.

HOBİLER

Tezhip ve minyatür sanatı, tiyatro, seyahat.